

**T.C.
NEVŞEHİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**1911-1914 YILLARI ARASINDA İSTANBUL'DA
YAYINLANAN ĞUAZE (REHBER) GAZETESİ İŞİĞİNDA
OSMANLI DEVLETİ'NDE YAŞAYAN ÇERKESLERİN SİYASİ
VE SOSYO-KÜLTÜREL FAALİYETLERİ**

**Tezi Hazırlayan
Fatih GİDE**

**Tezi Yöneten
Yrd. Doç. Dr. Nejdet GÖK**

Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi

**AĞUSTOS 2011
NEVŞEHİR**

Yrd. Doç. Dr. Nejdet GÖK danışmanlığında Fatih GİDE tarafından hazırlanan "1911-1914 Yılları Arasında İstanbul'da Yayınlanan Ğuaze (Rehber) Gazetesi Işığında Osmanlı Devleti'nde Yaşayan Çerkeslerin Siyasi ve Sosyo-Kültürel Faaliyetleri" adlı bu çalışma jürimiz tarafından Nevşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalında **Yüksek Lisans Tezi** olarak kabul edilmiştir.

12.09.2011

JÜRİ:

Danışman : Yrd. Doç. Dr. Nejdet Gök

Üye : Yrd. Doç. Dr. Saif Okunur

Üye : Yrd. Doç. Dr. Ahmet Övür

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulu'nun 28/09/2011 tarih ve 2011/268 sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Prof. Dr. Şevki ÖZGENER

ÖNSÖZ

Çerkesler, Kafkasya'nın en eski halklarından birisidir. Kafkasya'daki yerleşimleri M.Ö. 3000 tarihlerine değin uzanmaktadır. Türkiye'de ise Çerkes denilince akla Kafkasya'da yaşam ve belirli giyim tarzları ve folklorik özellikleri ile birbirine akraba, aynı etnik kökene mensup gibi görülen bir halk akla gelmektedir. Bu şekildeki bir algı tamamen yanlıştır. Zira “Çerkes” denildiğinde Kuzeybatı Kafkasya'da yaşayan - tezimizde yeri geldiğinde değinilmiş- aralarında dil ve ırki bakımdan birliktelikleri bulunan halklar akla gelmelidir. Bu bakımdan günümüzde Azeriler, Gürcüler, Lazlar, Dağıstanlılar gibi birçok Kafkasyalı halkın, kültürel, sosyal açıdan benzerlikleri bulunması nedeniyle “Çerkes” olarak adlandırıldığı görülmektedir ki bu tamamen yanlış bir algıdır.

Çerkesler, 19. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren savaşlar, açlık ve Halifenin yurdunda yaşamak gibi sebeplere binaen Osmanlı topraklarına göç etmeye başlamışlardır. Şüphesiz en büyük göç -bu tarihten sonra yapılan göç faaliyetini sürgün olarak nitelemek yerinde olacaktır- 21 Mayıs 1864 yılından itibaren görülmeye başlanmış ve birçok Kafkasyalı bu yer değiştirme olayı neticesinde Karadeniz'de veya Osmanlı topraklarında hastalık yüzünden ölmüştür. Gelişlerinden bu yana Kafkasya'ya dönme hayali kuran bu insanlar bu amaçla çeşitli örgütlenmelerde bulunmuşlar ve geri dönmeyi başaramasalar bile Çerkes olarak kalmanın yollarını aramayı tercih etmişlerdir.

Tezimizde Çerkesler ile Osmanlı Devleti, Kırım ve Rusya arasındaki ilişkilere de değinilecek, Anadolu'ya geldikten sonra siyasal, sosyal, kültürel amaçlara yönelik kurdukları cemiyetlerin tetkik edilmesine geçilecektir. Bu cemiyetler vasıtası ile Çerkes Tarihi, dili ve kültürünün araştırılması ve Çerkes halkına aktarılması için ne tür çalışmalar yapıldığı göz önüne serilecektir. Bahsi geçen çalışmalardan başka Çerkesler, kendilerinin ve Osmanlı toplumunun aksayan yönlerine de eğilmişler ve bu sorunlara çözüm arayışı içerisinde olmuşlardır. Kendilerini her zaman Osmanlı Devleti'nin bir parçası olarak gördükleri açıktır.

Tezimizin hazırlanmasında hocam, Sayın Yrd. Doç. Dr. Nejdet GÖK ve Ğuaze gazetesinin nüshalarının temini konusunda yardımlarını esirgemeyen Kafkas Araştırma Kültür Dayanışma Vakfı (KAFDAV) Başkanı Sayın Muhittin ÜNAL Bey'e teşekkürü bir borç bilirim.

Fatih GİDE

Nevşehir-2011

1911-1914 YILLARI ARASINDA İSTANBUL'DA YAYINLANAN ĞUAZE (REHBER) GAZETESİ İŞIĞINDA OSMANLI DEVLETİ'NDE YAŞAYAN ÇERKESLERİN SİYASİ VE SOSYO-KÜLTÜREL FAALİYETLERİ

ÖZET

Tezimiz, “Ğuaze” gazetesi ışığında Çerkeslerin sosyal, siyasal, kültürel faaliyetlerini araştırıp, yakın tarihimiz açısından önemli gördüğümüz bu faaliyetlerin ortaya çıkarılmasını sağlamaktır. Osmanlı topraklarına sürgün yoluyla geldikten sonra Kafkasya'ya geri dönebilmek ve kültürlerini yaşatabilmek amacıyla adı geçen gazeteyi çıkarmışlar ve hem kendilerini hem de Osmanlı toplumunu ilgilendiren yazılar yayınlamışlardır. Gazetenin içeriğine baktığımız zaman Çerkeslerin kültürel ve ırki özellikleri, tarihleri, savaşları ve sürgün sonrası çekmiş oldukları sıkıntıları anlatan yazılar yer almaktadır. Ayrıca ilk kez olmasa da Çerkes Dili'nin, kendine has bir alfabeye kavuşturulması amacıyla birçok defa çağrılarda bulunulmuş, sonunda da “*Kuban Alfabe*” adıyla anılan ve Met Yusuf İzzet Paşa'nın ortaya çıkardığı Arap harflerinin ıslah edilmiş şekli olan bir alfabe taslağı yayınlanmıştır.

Tezimizin “*Giriş*” bölümü tamamen Kafkasya'yı ve burada yaşayan milletleri özet olarak tanıtmaya yöneliktir. Çerkeslerden başka Türk, Ermeni, Gürcü, Tatar gibi birçok milletin Kafkasya'daki yerleşimlerine ve kısa tarihçelerine değinilmiştir.

I. Bölüm'de Çerkesler, Osmanlı Devleti, Rusya ve Kırım Hanlığı arasındaki münasebetlere değinilmiştir. Bu devletlerin birbiri ile olan münasebetlerini incelerken Ruslar ile olan anlaşmazlıklarının tarihte hangi sebep ve politikalara göre ortaya çıktığını anlatmaya çalıştık. Bu bölümde ayrıca Çerkeslerin sürgünü meselesine değindik. Uzun yıllar devam eden savaşlardan sağ kalmayı başarmış yüzbinlerce insan bu olay neticesinde hayatını kaybetmiştir. Çerkeslerin, 1864 yılından sonra Osmanlı topraklarına gelmeleri ve bu topraklarda hayatta kalabilmek için kurmuş oldukları birçok dernek ve cemiyetin incelemesi yapılmıştır. Bu cemiyetler, hem Osmanlı Devleti'ni hem de Kafkasya'yı etkilemiş, Kafkasya'ya göndermiş oldukları aydınlar vesilesi ile buranın İslam'ı daha iyi tanınmasını ve kültürel olarak kalkınmasını sağlamışlardır.

II. Bölümde ise Ğuaze gazetesinin Őekil bakımından değerlendirilmesinden sonra yazarlarının hayat hikayeleri ve siyasal faaliyetleri tetkik edilmeye çalışılmıştır. Bundan başka Çerkeslerin en büyük problemi olan köleliğin kaldırılması hususundaki aktivitelerini de gazete sütunlarında görmekteyiz. Çerkesler oluŐturdukları “*Kuban Alfabe*” ile eğitim-ğretim yapabilmek için okul açma teŐebbüsüne giriŐmiŐler ve başarılı olmuşlardır. Görüldüğü üzere Çerkesler, Osmanlı Devleti’ne geldikten sonra çok hızlı bir Şekilde rgtlenmiŐler ve cemiyetlerde kararlaştırmış oldukları kaideleri teker teker gerekleŐtirmiŐlerdir.

Anahtar Kelimeler: Kafkasya, erkes, Ğuaze, Cemiyet, Sürgün

1911-1914 YILLARI ARASINDA İSTANBUL'DA YAYINLANAN ĞUAZE (REHBER) GAZETESİ İŞIĞINDA OSMANLI DEVLETİ'NDE YAŞAYAN ÇERKESLERİN SİYASİ VE SOSYO-KÜLTÜREL FAALİYETLERİ

ABSTRACT

Our wish, "*Ğuaze*" newspaper, the Circassians in the light of social, political, cultural, research and activities, in terms of our history we have seen close to the detection of these activities provide. After coming through the return to exile in the Ottoman lands and cultures of the Caucasus in order to perpetuate the name of the newspaper çıkarmışlar and published articles concerning both themselves and the Ottoman society. When we look at the cultural and racial characteristics of the Circassians in the newspaper's content, dates, wars and exile, they are drawn after the articles were published about the problems. In addition, the Circassian Language is not the first time, calls many times I have to provide a unique alphabet, at the end of the "*Alphabet of the Kuban*," named after the reveals and Met Yusuf Izzet Pasha, improved the shape of Arabic letters of the alphabet which is published in draft.

Our thesis, "Introduction" section as a summary of all the nations of the Caucasus and is designed to provide living here. Circassians other Turkish, Armenian, Georgian, Tatar settlements, short histories, such as was mentioned in many of the nation in the Caucasus.

I. Chapter Circassians, Ottoman Empire, relations between Russia and the Crimean Khanate, is mentioned. With each other, the relations with these states to examine the disputes with the Russians at the time tried to explain what has occurred according to the causes and policies. This section also addressed the issue of deportation of Circassians. For many years, has managed to survive the ongoing wars, hundreds of thousands of people died as a result of this event. Circassians, Ottoman Empire after 1864, and to come up with their counterparts in order to survive in this land of many associations and societies have been review. These societies, and the Ottoman Empire and the Caucasus have been affected and they are sent to the Caucasus, on the occasion of intellectuals and cultural development in this area have provided readers know better than Islam.

II. After the evaluation of the department in terms of the shape Guaze newspaper writers attempted to examine the life histories and political activities. Furthermore, the abolition of slavery, Circassians, the biggest problem we see in newspaper columns in hususundaki activities. Circassians have created "*Alphabet of the Kuban*," with education and launched a successful attempt to establish schools have to be able to. As can be seen, Circassians, organized in very quickly after arrival in the Ottoman Empire and the communities agreed on one by one gerekleştirmişlerdir bases.

Keywords: Caucasian, Circassian, Ğuaze, Society, Exile

İÇİNDEKİLER

ONAY SAYFASI.....	I
ÖNSÖZ.....	II
ÖZET.....	IV
ABSTRACT.....	VI
İÇİNDEKİLER	VIII
KISALTMALAR.....	XI

GİRİŞ**1. KAFKASYA**

1.1. Kafkasya'nın Coğrafi Yapısı.....	1
1.2. Kafkasya'da Nüfus ve Etnik Dağılım.....	2
1.2.1. Kuzey Kafkasya Halkları.....	2
1.2.1.1. Çerkesler (Adıgeler ve Abazalar).....	2
1.2.1.2. Asetinler (Osetler).....	6
1.2.1.3. Çeçenler (Nohçiler).....	7
1.2.1.4. Dağıstanlılar (Lezgiler).....	8
1.2.1.5. Türkî Halklar.....	8
1.2.2. Güney Kafkasya Halkları.....	11
1.2.2.1. Gürcüler (Kartvel) Grubu	11
1.2.2.2. Ermeniler.....	12

I. BÖLÜM

1. ÇERKESLER VE KAFKASYA

1.1. Çerkeslerin Osmanlı Devleti, Rusya ve Kırım Hanlığı İle Olan İlişkilerine Genel Bir Bakış.....	13
1.2. Çerkeslerin Osmanlı Devletine Sürgün Edilmesi Hadisesi.....	26
2. OSMANLI DEVLETİNDE ÇERKES ÖRGÜTLENMELERİ.....	31
2.1. Çerkes İttihâd ve Teâvün Cemiyeti.....	31
2.2. Çerkes Kadınları Teâvün Cemiyeti.....	35
2.3. Kafkas Teâli Cemiyeti.....	40
2.4. Şimâli Kafkas Cemiyeti.....	43
2.5. Şark-ı Kârib Çerkesleri Temin-i Hukuk Cemiyeti.....	52

II. BÖLÜM

1. ĞUAZE GAZETESİ

1.1. Osmanlı Devleti'nde Basın-Yayın Hayatı.....	54
1.2. Ğuaze Gazetesi Hakkında Genel Bilgiler.....	56
1.3. Ğuaze Gazetesinde Yer Alan Çerkes Büyükleri.....	58
1.3.1. Şeyh Şamil.....	58
1.3.2. Berzeg Hacı Giranduk	59
1.3.3. Hacı Giranduk Seferi.....	60
1.3.4. Hacemuk Hasan Fuad Paşa.....	62
1.3.5. Kostanigo İsmail Paşa.....	62
1.4. Yazar Kadrosu.....	62

1.4.1. Yusuf Suat (Neğu)	63
1.4.2. Met Yusuf İzzet Paşa (Çünatiko).....	64
1.4.3. Hayriye Melek (Hunc).....	65
1.4.4. Dr. Mehmet Ali (Pçı Haluk)	66
1.4.5. Ahmet Nuri (Tsağo)	67
1.4.6. Tahir Hayreddin Bey (Tleş)	69
1.4.7. Hüseyin şem'i Tümer (Seyin Time)	69
1.5. Ğuaze Gazetesine Göre Osmanlı Devleti'nde Çerkesleri Etkileyen Sosyal-Siyasal Olaylar.....	70
1.6. Gazeteye Göre Çerkeslerin Savundukları Meseleler.....	78
1.6.1. Ğuaze Gazetesinin Yayın Hayatı Boyunca Savunmuş Olduğu Siyasi Fikirler....	78
1.6.2. Çerkesce Eğitim Yapan Okul Açma Meselesi.....	82
1.6.3. Çerkesce'nin Yazı Diline Kavuşturulması Çabaları	88
1.6.4. Köleliğin Kaldırılması Meselesi.....	93
SONUÇ.....	100
KAYNAKLAR.....	102
EKLER.....	113
ÖZGEÇMİş.....	120

KISALTMALAR

a.g.e.: Adı geçen eser

a.g.m.: Adı geçen makale

bkz.: Bakınız

ev.: Çeviren

H.: Hicri

M.Ö.: Milattan nce

M.S.: Milattan sonra

ODTÜ: Ortadoğu Teknik Üniversitesi

s.: Sayfa

ss.: Sayfa sayısı

TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi

TTK: Türk Tarih Kurumu

TÜBAR: Türklük Bilimi Araştırmaları

vd.: Ve diğerleri

Yay.: Yayın, Yayınları

GİRİŞ

1. KAFKASYA

1.1. Kafkasya'nın Coğrafi Yapısı

Kafkasya, Anadolu yarımadasının kuzeydoğusunda yer alan oldukça yüksek ve dağlık bir coğrafyaya sahiptir. Adını bölgeyi boydan boya kat' eden Kafkas dağ silsilesinden almaktadır. Kafkas Dağları kuzeybatı-güneydoğu istikametinde uzanmakta olup, kuzey ucu Karadeniz'de Anapa Kalesi'nden başlayıp güney ucu ise Hazar Denizi'nde Bakü taraflarında son bulmaktadır. Kafkas Dağlarının uzunluğu yaklaşık 1200 kilometre olup bölgeyi coğrafik olarak 3 kısma ayırmaktadır. Birinci bölge, Tamam Yarımadası ile Kuban Irmağı arasındaki bölgedir ki burada yükseklik Pseha Vadisi'nde 1000 metreye kadar iken doğuya gidildikçe 1500 metrenin üzerine çıkmaktadır. İkinci bölge ise Kuban Vadisi ile Daryal Geçidi arasındaki yüksekliği 5000 metrenin üzerine çıkan Elbruz¹ ve Kazbek gibi yüksek dağların olduğu Orta Kafkaslar olarak anılan bölgedir. Bir diğer bölge ise Daryal Geçidi ile Hazar Denizi'ne uzanan Apşeron Yarımadası arasındaki daha alçak ve engebesiz alandır. Bu kesimin merkezinde Dağıstan Platosu bulunur. Batı kesimi engebeli dağ yülsemlerinden oluşmakla birlikte doğuya gidildikçe yükseklik azalmakta ve yerleşime daha müsait alanlar bulunmaktadır. Tarih boyunca doğu-batı ve güney-kuzey arasında birçok göçe sahne olmuş Kafkasya'da Daryal ve Derbend önemli geçitlerin başında gelirler. Daryal Geçidi'nin deniz seviyesinden yüksekliği 2379 metredir. Vladikafkas'ı Tiflis'e bağlayan ve Rusların "*Gürcü Askeri Yolu*" dedikleri yol da bu geçitten geçmektedir. Terek Nehri'nin ana kolu bu geçitten geçmektedir ki bu vesile ile ortaya çıkmıştır. Orta ve güney kesimleri üzerinde Asetinler (Osetler) yaşamaktadır. Derbend Geçidi ise Hazar

¹ Çerkesler bu dağa "*Oşhamahua*", Karaçaylar ise "*Mingitav*" demektedir.

Denizi kıyısı boyunca uzanmaktadır. Dağıstan'da bu iki geçit kadar önemli olmasa da Avar, Karayan, Sol ve Mamison geçitleri de bulunmaktadır.²

1.2. Kafkasya'da Nüfus ve Etnik Dağılımı

Kafkasya Bölgesi dağlık olması hasebiyle tarihte ve bugün dahi halen birçok etnik unsuru içerisinde barındırmaktadır. Nicelik bakımından nüfusu milyonlarla ifade edilen milletler olduğu gibi yine nüfusu birkaç binden fazla olmayan etnik unsurlarda bulunmaktadır. Bu bakımdan bölgenin hem coğrafik hem de kültürel olarak ikiye ayrıldığını görmekteyiz. Kuzey Kafkasya ve Güney Kafkasya olarak ikiye ayrılmakla beraber, Kuzey Kafkasya'da Çerkesler (Abhaz-Adiğe), Asetinler (Tagavurlar, Digorlar, Kurtailer, Alagirler), Çeçenler (Çeçen, İnguş, Galgay, Kist, Karabulak), Dağıstanlılar yani Lezgiler (Ağul, Rutul, Tabasaran, Arçın, Dargi, Didolar, Lak, Avarlar, Andiler vd.) bunlardan başka Türki Halklar olan Karaçay, Balkar (Malkar), Kalmuk, Nogay ve Kumuklar yaşamaktadır. Bu halklar aynı bölgede yaşamının dışında kültürel ve tarihi mazi olarak birbirlerinden bağımsız değillerdir. Etnik, kültür ve dil bakımından diğerlerine nazaran daha sıkı ilişki içinde olanlarda bulunmakla beraber kadim Kafkas kültürü içerisinde erimiş ve kimliklerinde değişim olanlarda mevcuttur. Güney Kafkasya adı verilen bölge ise Kafkas Dağları'nın güney yamaçlarını belirtmektedir. Buralarda ise Gürcü yani Kartvel (Mengrel³ Hevsur, Pşav, Tuşlar, Guri ve İmereti), Ermeni ve Azeriler yaşamaktadır. Bu hakların birbirleri ile olan kültürel ve etnik bağları ise Kuzey Kafkasya'ya nazaran daha açık ve belirgindir.⁴

1.2.1. Kuzey Kafkasya Halkları

1.2.1.1. Çerkesler (Adiğeler ve Abazalar)

Kuzeybatı Kafkasya diğer bir tabirle Çerkezistan, batıda Karadeniz sahili, güneyde Gürcistan ve kuzey kesimi Kuban Nehri ile sınır olup, doğu kısmı ise Terek Nehri'nin baş mecrasında Çeçenistan'la sınır teşkil eden bölgedir. Çerkesler batıda Karadeniz ve Azak Denizi, güneyde Gürcistan ve Mengrelya, kuzeyde Nogaylar ve

² Mustafa Aydın; **Üç Büyük Göçün Çatışma Alanı Kafkaslar (1800-1830)**, 2.Baskı, Gökkuşbe Yayınları, İstanbul 2008, s.18-19

³ Mengrel kavmi bugün "Laz" olarak bilinen halkın bir parçasıdır. "Lazistan" olarak bilinen bölge ise Türkiye sınırları içerisindeki Doğu Karadeniz kıyıları ile Acaristan'ı içine almaktadır.

⁴ Mehmet Fetgeri Şoenü; **Tüm Eserleriyle Mehmet Fetgeri Şoenü**, (Çev.: Doğan Erdinç; Metin Bozkurt), Kafdav Yayınları, Ankara 2007, s.92

Avarlar, doğuda ise Çeçen ve Dağıstan halkları ile komşudurlar.⁵ “*Kafkas ırkı*” adıyla anılan insan tipi Avrupalılar tarafından bu bölgede yaşıyan Çerkeslere atıfla verilmiştir. Bazı araştırmacılara göre ise Avrupalı birçok millet esasta Çerkesler ile akrabadır.⁶

“*Çerkes*” kelimesi tarih boyunca ve halen günümüzde Kafkasya’da yaşıyan tüm halkları kapsayan bir anlamda karşımıza çıkmaktadır. Ancak şunu belirtmekte fayda vardır ki “*Çerkes*” adı sadece Kuzey Kafkasya’da yaşıyan Adıge yani Kabardey, Hatukay, Abzeh, Şapsığ, Bjeduğ, Çemguy, Kemirkoy, Mahoş, Besleney, Jane, Memhağ, Adamey, Yecerikuay, Natuhaç ve Ubih⁷ gibi kabilelerden müteşekkil bir kabileleri nitelemektedir. Nitekim bu halkların yaşamış oldukları bölge “*Çerkezistan*” diye yâd edilmektedir.⁸ Bu sayılan boyların arasında ırk ve tarih bakımından müştereklik olmakla beraber dil bakımından ise “*Kafkas Dilleri*” içinde “*Adıge-Abhaz Dil Ailesi*” olarak anılan Adıgece’nin Doğu ve Yukarı Adıgece ile Batı ve Aşağı Adıgece (Çerkesce) diye anılan iki şivesini konuşmaktadırlar. Abzeh, Bjeduğ, Çemguy ve Şapsığ ağızlarından oluşyan Batı Adıge lehçesi; Baksan, Terek, Kuban, Kuban-Zelencuk, Malka (Balk) ve Besleney ağızlarından oluşyan Doğu Adıge veya Kabardey lehçesine ayrılmaktadır.⁹ Yalnızca Ubihların bugün hala Adıgece mi yoksa Abazaca’ya mı daha yakın bir dil konuştuğu hususunda bilim çevrelerince tartışmalar devam etmektedir. Ancak şunu belirtmeliyiz ki aynı şiveye mensup olsa bile aralarında küçük ağız farklılıklarının olduğunu unutmamak gereklidir. Bu sebeple bu tasnifler kesin çizgiler ile oluşturulmamıştır.

“*Çerkes*” kelimesi nitelemiş olduğu halktan başka menşei olduğu dil bakımından da ihtilaflar bulunmaktadır. “*Çerkes*” kelimesine benzer kullanımlar günümüzden yaklaşık 2500 sene öncesine kadar Scylax’ın eserlerinde rastlanmaktadır. “*Kerket-Kerketes*” veya “*Kirket-Kirketes*” şeklinde kullanımları görülmektedir. Aynı şekilde Strabon’da “*Sirakes*” diye aynı kavimden bahsetmiştir. Herodot ise eserinde “*Serekes*” adı altında bu kavimden bahsetmiştir. Bugün bu kelimenin nereden geldiği hususunda birkaç görüş bulunmaktadır. Bu görüşlerden ilki Türk ve Tatar kökenli

⁵ Mustafa Aydın; **a.g.e.**, s.20

⁶ Met İzzet; “Kafkasya Tarihi-11: Adıgey (Çerkezistan)”, Ğuaze, No 15, 17 Temmuz Efrenci 1911, s.4

⁷ Met İzzet; “Kafkasya Tarihi-18: Adıgey (Çerkezistan)”, Ğuaze, No 22, 19 Teşrin-i Evvel Efrenci 1911, s.5

⁸ Erdoğan Boz; **Çerkes Etnik Kimliğinin Yeniden İnşasında Akrabalık**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010, s.29-30

⁹ Murat Papşu; “Çerkes-Adıge Yazısının Tarihçesi”, **Nart Dergisi**, Sayı 51, Eylül-Ekim 2006, s.25

olduğu yönündedir ki “*Char-kesi*” kelimesinden geldiği ve “*Dört Kişi*” anlamında kullanımıdır. Ancak Türkçe bir kelime olarak görülüp bu şekilde açıklanmaya çalışılan “*Char-kesi*” kelimesi Farsi’dir bu yüzden bu açıklama zayıf görülmektedir. İkinci bir görüş ise Avrupalıların bu bölgede yaşayanlar için kullandığı “*Sirkaseyen*” veya “*Circasien*” kelimeleri ile Türk, Rus ve Tatarların deyimiyle Çerkes kelimesi “*Çer-yol*” ve “*Kes-kesmek*” kelimelerinin birleşmesinden ve “*Yol Kesen Adam*” manasına geldiği savıdır. Ancak “*Çer*” kelimesinin “*Yol*” anlamına gelen kullanımlarına Türkçe’de rastlanamamıştır. Üçüncü bir görüş ise bu kelimenin Arapça kaynaklı olduğu ve “*Serakise*” den geldiği savıdır. “*Sera-Kise*” yani “*Sera kaçtı*” olarak açıklanan bu kelime Çerkeslerin aslen Arap (Kureyşi) olduğunu ve Hz. Ömer zamanında buradan kaçan bir grup Arap oldukları belirtilmektedir. Ancak kanaatimize göre bu kelime yine ismi verilen halk olan Çerkeslerin kendi dillerinde açıklanabilmektedir. Adıge “*Güneş’in Oğlu*” veya “*Güneş’den Olanlar*” Aet veya Aetes ile Çerkes’de Aetes’in kız kardeşi olan “*Nimef Perse*” nin güneşten olan kızı “*Sirse (Circe)*” ile büyük râb olan güneşe bağlanmaktadır. Diğer bütün görüşlere nazaran Çerkes kelimesinin “*Sirse*” veya “*Circe*” den bozulmuş olduğuna şüphe yoktur. “*Sirkesia*” veya “*Kirketia*” yani “*Sirce*” lerin ülkesi olarak kullanımını Scylax’ın eserlerinde görmekteyiz. “*Sirset*” veya “*Kirket*” söyleyişleri de Gürcü dilinde yine aynı manaya tekabül etmektedir. Bu haliyle Çerkes “*Sirsenin Torunları, Ahfadi*” anlamına gelmektedir.

“*Adıge*” kelimesi ise Çerkes kelimesi ile anlamdaş olarak kullanılmaktadır. Bu kelimenin Adıgelerin atası olarak kabul edilen Hattilerden geldiği düşünülmektedir. “*Hatti-khe*” şeklinde kullanılmaktadır. Ermenilerin iddiasına göre bu kullanım aslında Haig’dir ve Kafkasyalı manasındadır. Ernest Cantre’ye göre ise Hattilerin Kafkasya’da ki ismi “*Haus*” ve “*Aetes*” dir ki bu da Yunan yazılı belgelerinde “*Tanrılar Nesli*” anlamına gelmektedir. Babası Güneş, annesi ise Nimef Perse’dir. Bu itibarla “*Hatti-khe*” kelimesi anlam olarak “*Güneşten Olanlar*” yani eski tanrıların soyundan gelenler anlamını taşımaktadır. Kelimeyi Çerkes lisanı ile açıklamaya kalktığımız zaman Adıge “*Aet*” den gelmektedir. “*Aet*” ise Nimef Perse’nin güneşten olan oğlu ve Çerkeslerin Tanrısı Sirce’nin kardeşi “*Güneş Krallığı*” olarak bilinen Kolkhida’nın hükümdarıdır. Çerkesce’de “*Dge*” güneş anlamına gelir ve “*A-dge-he*” kelimesi tam olarak “*Güneş’e Mensup Olanlar, Güneş’in Çocukları*” manasını vermektedir. Görüldüğü üzere hem

Çerkes hem de Adıge kelimesi farklı fakat anlamdaş kelimeler olup “*Tanrılar Nesli*” anlamlarına gelmektedir.¹⁰

Abhazlar, coğrafi olarak Güney Kafkasya’da yaşıyor olmalarına rağmen çoğu zaman kültürel ve ırki bağlılıktan dolayı Kuzey Kafkasya grupları arasında zikredilmişlerdir. Bu tasnif bilim çevrelerince Adıgeler (Çerkes) ile olan ırki bağlılıkları ve dillerinin Adıge dili ile akraba olmasından kaynaklanmaktadır. Bugün iki grubun dil olarak anlaşması zor olsada iki dilin birbirinden ayrıldığı fakat bu ayrışımın hangi tarihlerde başladığı tam olarak bilinmemektedir.¹¹ Abhazlar kendilerine “*Apsua*” ülkelerine ise “*Apsm*” adını vermektedirler.¹² Gürcüler ise bu halka “*Apsili, Obesa, Obasa*”, Svanlar “*Mikhbaz*”, Çerkesler “*Azıgha*” Ubıhlar ise “*Adzyghe*” demektedirler.¹³ Gürcüler ile Adıgeler arasında merkezi Suhum olan bölgenin Karadeniz kıyısında kuzey-güney yönünde uzanan sahil şeridinde yaşamaktadırlar. Kuzey’de Soçi’den güneyde Mengrelya topraklarına kadar olan bu bölge Abhaz toprakları olarak yâd olunmaktadır. Abaza yani Abazinler ise genel olarak 2 kola ayrılmaktadır. Bunlardan ilki “*Aşuva*” lardır ki 14. yüzyıl sonlarında Abhazy’a dan kuzey yönüne, dağların içlerine Çerkeslerin yoğun oldukları topraklara göç etmişlerdir. Bu gruptaki Abazalar, Loo, Cantemir, Kılıç, Geç, Bibard, Dudaruko namlarındaki prensler tarafından yönetilmişlerdir. Söz konusu bölge bugün Rusya’ya bağlı Özerk bir cumhuriyet olan Karaçay-Çerkesk Bölgesi olarak anılmaktadır.¹⁴ Aşuvalara diğer bazı halklar ise bilinen bu isminden ziyade daha farklı şekilde seslenmektedirler. Kabardeyler “*Bashağ*”, Asetinler “*Tapanta*”, Tatarlar ise “*Altıkesek*” namıyla çağırırmaktadırlar. Abhazy’a dan diğer bir nüfus hareketi ise 17-18. yüzyıllarda olmuştur. Abhazy’a dan Çerkeslerin yaşamış oldukları daha önceki Abhazların göç yolunu izleyerek Kafkas Dağları’nın iç kısımlarına yerleşmişler ve “*Aşkaruva*” veya “*Şkaruva*” (Dağlı) ismiyle yâd olunan başka bir Abaza kitlesini oluşturmuşlardır.¹⁵ Aşkaruvalar, Tam, Kızılбек, Şahgırey (Çegerey), Barakay, Bağ vd. boylarından müteşekkildir.¹⁶

¹⁰ Mehmet Fetgeri Şoenü; **a.g.e.**, s.48-57

¹¹ Met İzzet; “Kafkasya Tarihi-18: Adıgey (Çerkezistan)”, s.5

¹² Papapha Mahınur Tuna; **Apsilya ve Tsabal**, As Yayınları, İstanbul 2001, s.23

¹³ Aytek Namıtok; **Çerkeslerin Kökeni I (Origines Des Circassiens)**, (Çev.: Aysel Çeviker), 2.Baskı, Kafdav Yayınları, Ankara 2009, s.10

¹⁴ Muhittin Ünal; **Uzunyayla Rapor ve Belgeleri II**, Kafdav Yayınları, Ankara 2008, s.274

¹⁵ Murat Papşu; “Bir Adlandırma Sorunu: Abhaz Mı Abaza Mı?”, **Nart Dergisi**, Sayı 51, Eylül-Ekim 2006, s.35

¹⁶ Aytek Namıtok; **a.g.e.**, s.11-12

Abhaz dili yine Kafkas Dillerinin “*Adiğe-Abhaz Dil Ailesi*” grubuna mensuptur. Adiğece ile akraba olmasına rağmen kendine has bir gramer yapısı vardır. Adiğe diline nazaran daha karmaşık ve çok sesli olan bu dil 19’ncü yüzyıla değin 12 aksan halinde konuşulmaktaydı. Ancak bugün Abhazya ve Kafkasya’nın diğer bölgelerinde 4 aksan olarak konuşulmaktadır. Diğer aksanlar ise “*1864 Büyük Çerkes Sürgünü*” neticesinde Osmanlı topraklarına göç eden Abhazlar vesilesi ile Türkiye’ye taşınmış ve Kafkasya’da konuşan kalmamıştır. Bu aksanlar; Sadz, Ts’ıcu, Pshu, Ahçıps, Aybga, Dal-Tz’abal, Abjakhua ve Guma’dır. Bunlardan başka Kafkasya ve aynı zamanda Anadolu’da da konuşulan Aşuva, Aşkaruva, Bzib, Abjıva diyalektleri bulunmaktadır.¹⁷ Abhaz dilinin bu kadar lehçe veya aksana sahip olmasında kuşkusuz ses çeşitliğinin büyük etkisi vardır. Durum böyle iken Abhaz alfabesinin Hint-Avrupa dilleri alfabesindeki harfler ile karşılık bulması imkânsızdır. Dilbilimciler bu dilin ölü diller grubunda olan eski yakındoğu dilleri ile bağlantısının olduğunu düşünmektedirler.¹⁸ Diğer kültürler ile yoğun ilişkilerine rağmen yine de kendine özgü bir dil halinde kaldığına vurgu yapılmaktadır.

1.2.1.2. Asetinler (Osetler)

Asetinler, İran dilli bir grup olan Sarmatların neslinden gelmektedirler. Sarmatlardan sonra bölgeyi ele geçiren ve bir güç olarak ortaya çıkan Alanlar da keza bu halk ile akrabadır. Asetinler ayrıca İron, Kuşha, Oset ve Alan gibi isimlerle de anılmaktadır. M.Ö. 7. asırda Sarmatların Kafkasya’ya göçleri ile görülmeye başlamışlardır. M.S. I. yüzyılda ise Alan kabile birliği Azak Denizi çevresinde ortaya çıkmıştır. Alanların, Sarmatlardan koparak bu bölgeye yerleştikleri bilinmektedir. Alanlar, etkin bir rol oynamaya başladığı bu yüzyıldan Hun göçlerine kadarki dönemde Kafkasya’da güçlü bir devlet olarak varlık göstermişlerdir.¹⁹ Asetinler, Hazar ve Karadeniz’in tam ortasında kuzeyde Terek Nehri gündeyden ise Kur Nehri ile çevrili alanda yaşamaktadırlar. Bu halkın kuzey komşusu bir Adiğe (Çerkes) kabilesi olan Kabardeyler, güneyde Gürcüler ve doğuda Çeçenlerlerdir.²⁰ Asetinler, bölgede en fazla Çerkeslerden etkilenmişlerlerdir. Zira Asetinler çocuklarını atalık olarak Kabardeylere

¹⁷ Habat Şogan; “Yaşayan Abaza Boyları ve Aksanlarıyla Günümüz Abazacası”, **Nart Dergisi**, Sayı 53, 2007, s.16-17

¹⁸ Sula Benet; **Abhazlar: Kafkasya’nın Uzun Ömürlü İnsanları**, 2.Baskı, Kafkas Derneği Yayınları, Ankara 2002, s.6-7

¹⁹ Ruslan Betzorov; **Çerkeslerin Etnik Tarihi**, (Çev.: Orhan Uravelli), Kafdav Yayınları, Ankara 2009, s.180

²⁰ Koşigo Ahmet Vefik; “Kuşha (Asetinler)”, *Ğuaze*, No 38, 30 Mayıs Efreni 1912, s.2

göndermekte ve Adıge kültürünü bu vesile ile onlardan öğrenmektedirler. Osetler bugün Kuzey-Güney olmak üzere iki kısma ayrılmaktadırlar. Kuzey Osetya (Alanya) ki Rusya Federasyonu içerisinde Özerk bir bölge olarak yer almaktadır. Güney Osetya ise son birkaç yıla kadar Gürcistan içerisinde Özerk bir bölge iken bağımsızlığını kazanmıştır.²¹ Asetinler kendi aralarında Tagavurlar, Digorlar, Kurtailer, Alagirler gibi kabilelere ayrılmaktadırlar.²²

1.2.1.3. Çeçenler (Nohçiler)

Çeçenlerin yaşadıkları bölge bugün batıda Terek Nehri ve Kabardey Bölgesi, doğusunda Dağıstan, güneyde Kafkas Dağları ile çevrili bir bölgedir. Sunja Nehri Çeçenistan'ı Büyük ve Küçük Çeçenistan olarak ikiye ayırmaktadır. Çeçenler ya da kendilerine verdikleri isimle “*Nohçiler*”²³ kendilerini “*Turpil*” in soyundan sayarlar. Turpil ise Çeçenlerde bir halk kahramanıdır. Çeçenleri, Ruslar “*Çeçen*” Çerkesler “*Çeçen*” veya “*Şeşen*”, Lezgiler ve Kumuklar “*Misçeğam*”, Gürcüler ise “*Kist*” isimleriyle çağırırmaktadırlar. Çeçenler aslen Çerkesler gibi Kafkasya'nın yerli ahalisidir ve Çerkesler ile ırki bağılıkları bulunmaktadır. Çeçenler, Herodot'un bahsettiğine göre Azak Denizi'nin doğu kıyılarında meskun olan “*Tarpatlar*”dır. Bu kavim daha sonraları Kafkasya içlerine doğru göç etmiştir. Zira Kabardeyler de ilk zamanlar Azak Denizi'nin kuzeyinde meskûn iken daha sonra çeşitli baskılar yüzünden bugünkü buldukları topraklara çekilmişlerdir. Çeçenlerde tıpkı bu şekilde bir baskı yolu ile göç etmişlerdir. Çeçenlerin sürekli olarak doğudan gelen Moğol ve Türki kavimler ile olan münasebetleri neticesinde dillerinde değişmeler olmuş ve Çerkes lisanına uzak kalmıştır. Vücut yapıları, giyim kuşam tarzı, adet ve gelenek bakımından Çerkeslere oldukça yakındırlar. Çeçenler Kafkasya'da oldukça fazla nüfusa sahiptir ve İnguş, Galgay gibi kabilelere ayrılmaktadır.²⁴ Çeçen dili “*Vaynakh*” adıyla da bilinmektedir ki Kuzeydoğu Kafkas Dil Ailesinin “*Çeçen-Lezgi Dil Ailesi*” ne girmektedir. Çeçen dili Çerkes dil grubuna girmese de benzerlik gösterdiği bilinmektedir.²⁵

²¹ Merve İrem Yapıcı; “Kafkasya'nın Sorunlu Bölgesi: Güney Osetya”, **Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi**, Cilt 2, Sayı 3, 2007, s.72-73

²² Adolf Berje; **Kafkasyalı Dağlı Kavimlerin Kısa Tasviri**, (Çev.: Murat Papşu), Kafkas Derneği Yay., Ankara 1999, s.55-59

²³ “*Nohçi*” kelimesi Çeçence'de “*Milletimiz*” anlamına gelmektedir.

²⁴ Met Çünatiko Yusuf İzzet; **Kafkasya Tarihi I**, (Çev.: Fahri Huvaj), 2.Baskı, Kafdav Yayınları, Ankara 2009, s.291-294

²⁵ Anıl Çeçen; **Çeçenistan Dosyası**, Yeni Avrasya Yayınları, Ankara 2002, s.107

1.2.1.4. Dağıstanlılar (Lezgiler)

Dağıstan, Kafkasya'nın kuzeydoğusunu kapsayan ve Hazar Denizi'nin batı sahillerinde yer alan bölgedir. Kafkasya'nın diğer bölgelerine nazaran daha fazla dağlık ve engebeli bir alandır. Doğulu yazarlarca bu bölge “*Lezgistan*” diye de bilinmektedir. İranlılar “*Lezki*” adıyla Gürcü, Ermeni ve Osetler ise “*Leki*” diye çağırılmaktadırlar. Lezgiler, Kafkasya'nın en kadim halklarındanlardır zira isimlerine “*Lehai*” olarak Strabon'da dahi rastlanmaktadır.²⁶ Dağıstan Bölgesi'nin oldukça engebeli araziye sahip olması ve bölgeye giriş çıkışların belirli yerlerden yapılması dolayısıyla gelip geçmiş tüm halklara doğal bir sığınak görevi de görmüştür. Burada yaşayan birçok kavim bulunmakla beraber bunlardan en çok zikredilebilecek olanları Avarlar, Laklar, Tabasaranlar, Dargiler, Ağullar, Rutullar, Andiler'dir.²⁷ Oldukça karmaşık bir etnik çeşitliliğe sahiptir. Batıya nazaran etnik köken bakımından ihtilafların daha fazla olduğu bir coğrafyadır. Bu bölgede en fazla nüfus potansiyeline sahip Avarlardır. “*Avar*” kelimesi Türkçe'de başıboş gezen, yerinde duramayan anlamlarına gelmektedir ve bu kelime Ruslar tarafından daha çok kullanılmakla beraber Kumuklardan alınmıştır. Ancak Avarlar bu ismi kullanmamaktadırlar zira kendilerini mensup oldukları kavmin adıyla çağırarak beraber herkese ortak olarak “*Mârulâl*” demektedirler. Dillerini de “*Mârulâl Mats*” yani “*Dağlı Dili*” olarak adlandırmaktadırlar. Avarlar bugün buldukları coğrafyadan başka daha kuzeyde de yaşamaktaydılar. Bu durum ise onların savaş, açlık gibi birçok nedenden dolayı daha güney kesimlere bugünkü topraklarına çekildikleri tezini ortaya koymaktadır. Avarlar, 5. ve 9. yüzyıllarda Avrupa'da görülen ve aynı isimle ma'ruf Türk topluluklarına benzetilebilir ancak dil bakımından hiçbir benzerlikleri bulunmamaktadır. Zira kendilerine verdikleri isimde bunu doğrulamaktadır. Fakat şunu da belirtmek gerekir ki bu halkın bulunduğu bölge dolayısıyla karışıma uğramadığı ve Türki izler taşımadığı düşünülemez.²⁸

1.2.1.5. Türkî Halklar

Kafkasya'da Türk kavimleri arasında Karaçaylar, Balkarlar (Malkarlar), Ahıska Türkleri, Kara Kalpaklar, Kumuklar, Kalmuklar ve Nogaylar zikredilebilir. Bu halklar Türk kültürünü yaşamaktan başka özgün Kafkasya kültüründen de etkilenmişler ve bu

²⁶ Adolf Berje; **a.g.e.**, s.73

²⁷ Tolga Akay; **Kafkasya'dan Uzunyayla Havalisine Göçler ve İskân (1859-1876)**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009, s.13

²⁸ General İsmail Berkok; **Tarihte Kafkasya**, İstanbul Matbaası, İstanbul 1958, s.145

etkileşim örf, adet ve yaşamlarının her safhasına yansımıştır. Zira bakıldığında şeklen tıpkı bir Çerkes gibi görülmelerine rağmen bu halkların özünde Türk olduklarını anlayabilmek oldukça zor bir durumdur. Günümüzde Kafkasya'dan gelmiş her millete Çerkes denilmesi ve bununla bakıldığında hiçbir fark görülememesinden dolayı olduğu herkesçe malumdur. Ancak belirtildiği üzere belirli bir etkileşim olmuşsa da etnik ve kültürel bakımdan bir ayrılık mevcuttur. Bu halkların tamamı Kafkasya dışından Orta Asya'dan göç neticesinde gelmiş ve nüfus bakımından bölgedeki en kalabalık halklar arasında yer almaktadırlar.

Ahıska Türkleri 1944 yılına değin Gürcistan'ın Türkiye sınırına yakın Ahıska, Aspinze, Adigen, Ahılkelek ve Boğdanovka bölgelerinde oturmaktaydılar. Türk ve Müslüman olan bu halk Orta Asya'ya sürgüne gönderilmiştir. Diğer bir tabir ile “*Meskheti*”, “*Meskhetiya*” olarak da anılmaktadırlar. Ahıska adı Gürcüce “*Yeni Kale*” anlamına gelen “*Ahal-Tsihe*” den geldiği söylenmektedir ancak Gelibolu'lu Mustafa Âli'nin “*Ak-şehir*” demekle meşhur olmuş “*Akhal-Kelek*” adındaki kale ile bugünkü Ahılkelek'ten bahsetmesi Gürcü ismiyle açıklama tezini çürütmektedir. Ahıska adının geçtiği ilk kaynak Kitâb-ı Dede Korkut'dur. Tarihi kaynaklarda “*Aksaka*” olarak da bilinmektedir. Aksaka Kalesi olarak bilinen yer ise Gürcista'a bağlı bir kale iken 1635 yılında Osmanlı topraklarına katılarak Çıldır Eyaleti'ne bağlanmıştır.²⁹ Mesketi dağları olarak tabir edilen Acar-İmereti, Acar-Akhalsikikh Dağları olarak da bilinmektedir. Sovyet basını burada yaşayan Türklerin adını Ahıska-Aksaka olarak vermelerindeki sebep ise bölgeye izafetledir. Ahıska Türkleri cumhuriyetin ilk yıllarında Batum Konferansı'na katılarak Türkiye'ye bağlanmak istediklerini belirtmişlerdir. Bu açıdan Türkiye ile olan bağlarını da hala korumaktadırlar. Ahıska Türkleri genel kabul edilen görüşe göre bu bölgeye 18. yüzyılda Deşt-i Kıpçak'tan gelmişlerdir.³⁰

Kumuklar Kafkasya'da Terek Nehri'nin denize döküldüğü yerde engebesiz, gayet verimli topraklarda yaşamaktadırlar. Hazar Denizi'nin kuzeyinde yer alan bu bölge Kafkasya'nın diğer bölgelerine nazaran daha çok ova görünümündedir. Kumuklar, Türkçe konuşmaktadırlar ve Turan ırkına mensupturlar. Ancak şunu belirtmek gerekir ki Kumukların Kafkasya'ya gelişleri konusunda net bir tarih yoktur.

²⁹ Rasim Bayraktar; **Ahıska: 21. Yüzyılda İnsanlık Dramı**, İhlas Matbaacılık, İstanbul 1999, s.9

³⁰ Kıyas Aslan; **Ahıska Türkleri**, Ahıska Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği Yayını, Ankara 1995, s.1-3

Özellikle gelişleri hakkındaki tarihin tespit edilemeyecek kadar eski olduğu düşünülmektedir. M.Ö. 3000-2000 arasında Kafkas halkları Mezopotamya havalisine kadar olan toprakları işgal ettiği vakit “*Khmukh*” adında bir halk bu istilalar sırasında yer almıştır. Bu halk başlarda Kilikya’da meskûn iken daha sonraları yapılan savaşlar neticesinde diğer Kafkasyalı halklar gibi Kafkasya içlerine çekilmek zorunda kalmıştır. Bu şekilde bir bilgi olmasına karşın bu iddia tam olarak kanıtlanamamıştır. Dilleri konusuna gelince, bu bölgenin Derbent Geçidi’ne giden yol üzerine olması hasebiyle birçok Turani kavmin gelip geçtiği, istila ettiği bir coğrafyadır. Tarih boyunca hâkimiyetin bu ırka mensup olan kavimlerin elinde olması nedeniyle zaman içinde kendi dillerini unutmuş olabilecekleri düşünülmektedir. Kumuklara “*Gazi Kumuk*” veya “*Lak*” da denmektedir. Zira bu halk Kafkasya’da İslam dinini seçen ve yaymaya gayret eden ilk gruptur.³¹ Fiziki görünüşleri itibariyle iki kısma ayrılmaktadırlar. Dağıstan’daki Sulak Irmağı’nın kuzeyindeki düzlüklerde yaşayan Kumuklar arasında sarışın ve mavi gözlülere daha sık rastlanırken, güneydeki dağlık bölgeye yakın olan Kumuklar arasında esmer, siyah saçlı ve koyu renk gözlüler hâkimdir. Dış görünüşlerindeki farklılık Kumukların hayat tarzlarına ve dillerine de yansımıştır. Kumuk Türkçesi’nin üç farklı diyalekte ayrılmasında bu farklılığın önemli rolü vardır. Kumuk Türkçesi, Karaçay-Malkar, Karaim ve Kırım Türkçeleriyle birlikte Türk lehçelerinin “*Kuzeybatı-Kıpçak*” grubuna dâhildir. Kıpçak grubuna dâhil olmakla birlikte Kumukça’da Oğuz Türkçesi’nin özellikleri de önemli ölçüde görülmektedir. Kumuk Türkçesi üç ana diyalekte ayrılmaktadır. Bunlar “*Kuzey (Hasavyurt)*”, “*Orta (Buynaks)*” ve “*Güney (Haydak)*” diyalektleridir.³²

Nogaylar, Tatarların en tanınmış boylarındandır. Büyük kısmı Kafkasya’da Kuzey Dağıstan, Volga Nehri’nin güney boyları, Stavropolsk Vilâyeti ile Karaçay-Çerkesk Cumhuriyeti’nde yaşamaktadırlar. Kırım Hanlığı’nı oluşturan asıl kitle Nogay (Tatar) topluluğudur. Siyasî kavim adı olan “*Nogay*” adı Cengiz Han’ın torunu Nogay Han’dan gelmektedir.³³ Kuzey Kafkasya’da yaşayan bu halk oldukça kalabalık bir nüfusa sahiptir. Terek havzasında yaşayanlara “*Ak Nogay*” denmektedir. Nogayca’nın üç ağızı bulunmaktadır: Dağıstan’da ve Kuma ile Terek Irmakları’nın aşağı kısımlarında

³¹ Met Çünatıko Yusuf İzzet; **Kafkasya Tarihi I**, s.302-304

³² Ufuk Tavkul; “Kumuk Türkleri: Tarihleri, Sosyal Yapıları ve Dilleri Üzerine Bir İnceleme”, **Kırım Dergisi**, Cilt 8, Sayı 32, 2005, 29-34

³³ Tolga Akay; **a.g.e.**, s.11

“*Kara Nogay Ağzi*”, Karaçay-Çerkesk Cumhuriyeti’nde ve Mineralny Vodi Bölgesi’nde ki Kanglı Köyü’nde “*Ak Nogay Ağzi*”, Stavropol Bölgesi’nde ise “*Merkez Nogay Ağzi*” kullanılmaktadır.³⁴

Karaçay Türkleri, Elbruz Dağı’nın doğu ve batısındaki yüksek dağlık alanlarda yaşamaktadırlar. Karaçaylar, yaygın olan görüşe göre tarih boyunca bu bölgeden geçen Türk topluluklarının bölgedeki bakiyeleridir. Bunlar arasında Kıpçak Türkleri, Hunlar ve Bulgar Türkleri zikredilebilir. Bu topluluklar göç veya daha başka sebeplerle Kafkasya’dan gelip geçtikleri vakit kendi içlerinde bulundurdıkları bazı grupların burada kalıp kadim Kafkas kültürü ile kaynaşması sonucu Karaçayların ortaya çıktıkları savı yaygındır.³⁵ Bugün konuştukları dil, Türk Dili’nin şivesi niteliğindedir. Karaçayların bölgedeki komşuları olan Çerkesler ile yoğun faaliyetleri olmuştur. “*Karaçay*” adıyla bilinen bazı ailelerin bu kökenden geldikleri ve Çerkesleştikleri malumdur. Balkarlar (Malkar) eski Kuban Bulgarları’nın torunlarından olup uzun müddet göçebe bir hayat yaşadıkları bilinmektedir. Bu görüşün aksine Balkarların Hazar Türkleri’nden oldukları yönünde iddialarda mevcuttur. Balkarlar (Malkar) ismi ise yerleşmiş buldukları “*Malki*” ismindeki bir nehirden almışlardır. Elbruz Dağı’nın doğu etekleri olan ve bugün Kabardey-Balkar Özerk Cumhuriyeti’ne (Rusya) dâhil olan bölgede yaşamaktadırlar.³⁶

1.2.2. Güney Kafkasya Halkları

1.2.2.1. Gürcüler (Kartvel) Grubu

Kafkasya’nın yerli halkından olan Gürcüler’in ataları, bu coğrafya içinde M.Ö. 2000’lerden itibaren doğulu halklarla ilişkiler içinde olmuşlardır. Bunlar arasında sırasıyla Hititler, Mitanniler, Asurlular ve Urartular yer almaktadır. Bu konudaki ilk bilgilere Asur çivi yazılı metinlerde rastlanmaktadır.³⁷ Gürcüler köken bakımından kendilerini “*Kartolos*” namında bir zatin ahfadı olarak saymaktadır. Bu zat Kafkasya’da Kor ve Aragoy Nehirleri arasında zuhur etmiş ve Gürcü nesli buradan türemiştir denilmektedir. Gürcü ismi tamamen yabancı bir kelimedir ki zira onlar kendilerine

³⁴ Pelin Ekşi; “Türkiye’de Nogayca Çalışmalarına Genel Bir Bakış”, **TÜBAR**, Sayı 28, Güz 2010, s.184

³⁵ Adilhan Adiloğlu; “Karaçay-Malkar Türklerinin Etnik Oluşumunda Bulgar ve Sabir Hunlarının Rolü”, **Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi**, Sayı 24, Güz 2007, s.8

³⁶ Ahmet Caferoğlu; “Kafkasya Türkleri”, **Türk Kültürü Dergisi**, Sayı 38, Aralık 1965, s.176-177

³⁷ Muhittin Gül; “Türk-Gürcü İlişkileri ve Türkiye Gürcüleri”, **Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Dergisi**, Volume 11, Sayı 1, 2009, s.77

“*Kartveli*” demektedirler. Gürcülerin nesli “*Ari*” dir ki bazı yazarlarca Çerkesler özellikle Abazalar ile köken olarak aynı oldukları belirtilse de bu tamamen yanlış bir yönlendirmedir. Gürcüler eskiden daha güneyde hatta Van vilayetinde değin uzanan topraklarda yaşadıkları daha sonraları İran tarafından savaşlar ve baskılar neticesinde Kafkas Dağları’nın güney eteklerini yurt edindikleri bilinmektedir.³⁸ Gürcü kavmi Hevsur, Pşav, Tuşlar, Guri, İmereti, Svan, Kurtiş ve Mengrel gibi birçok alt gruptan oluşmaktadır. Kurtişler dışında bütün Gürcüler Hristiyan-Ortodoks dinine mensupturlar.³⁹ Gürcülerin dili “*Güney Kafkas Dil Ailesi*” grubuna girmektedir. En yakın akrabaları ise Mengrelce (Lazca) ile Svancadır.⁴⁰

1.2.2.2. Ermeniler

Kafkasya’da Güney Kafkasya Bölümü’ne dâhil olan Ermeniler oldukça köklü ve eski bir uygarlığa sahiptir. M.Ö. 1300 sene evvel İznik, İzmit ve Balkanlarda yaşadıkları bilinmektedir. Ayrıca Kayseri ve Konya havalisinde yaşamışlar ve daha sonraları Erzurum ve Van taraflarına hatta Kur Nehri boylarına kadar yayılmışlardır. Ermeniler kendilerine İncil’de adı geçen “*Toğarme*” ve oğlu “*Hayiğ*” in neslinden sayarlar. Ülkelerine ise “*Hayastan*” demektedirler. Ermeni isminin ise bunun oğlu “*Armanağ*” veya bunun ahfadı “*Aram*” dan geldiğini savunmaktadırlar.⁴¹ “*Armania*” kelimesine ise ilk defa M.Ö. 515 yılında Büyük Darius’un Behistun’daki kaya yazıtlarına 3 dilde yazdırdığı metinlerde geçtiği bilinmektedir ki bu tarihlerde Ermeniler Doğu Anadolu topraklarına yerleşmişlerdir. Armania, Pers Krallığına bağlı coğrafyalardan birisini nitelemek için kullanılmaktadır. Böylece o idari bölgede oturanlarda aynı Armani olarak adlandırılmaktadır ki bu bölge şimdiki Doğu Anadolu Bölgesi ve Güney Kafkasya’nın bir bölümünü kapsamaktadır.⁴² Ermenilerin hiçbir zaman Armen ismini kullanmadıklarını görmekteyiz. Bunun yerine Torkomyan, Torkomaçi, Aşkenaz gibi isimleri daha çok kullanmışlardır.⁴³

³⁸ Met İzzet; “Kafkasya Tarihi: Gürcistan Tarihi”, Ğuaze, No 7, 18 Mayıs Efrenci 1911, s.6

³⁹ Mustafa Aydın; **a.g.e.**, s.9

⁴⁰ Cahit Aslan; “Türk-Rus-Gürcü İlişkilerinin Merkezindeki Ülke: Abhazya”, **Akademik Bakış E-Dergisi**, Sayı 16, Nisan 2009, s.2

⁴¹ Met İzzet; “Kafkasya Tarihi: Ermenistan Tarihi”, Ğuaze, No 4, 27 Nisan Efrenci 1911, s.4

⁴² Nejat Göyünç; **Türkler ve Ermeniler**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2005, s.30-31

⁴³ İdris Bal; Mustafa Çufalı; **Dünden Bugüne Türk-Ermeni İlişkileri**, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2003, s.3-4

I. BÖLÜM

1. ÇERKESLER VE KAFKASYA

1.1. Çerkeslerin Osmanlı Devleti, Rusya ve Kırım Hanlığı İle Olan İlişkilerine

Genel Bir Bakış

Kafkasya hem Osmanlı Devleti hem de Rusya için oldukça önemli bir bölgeydi. Burada hâkim unsur öteden beri hüküm sürmekte olan Kırım Hanlığı idi ki Karadeniz'in kuzeyini teşkil eden bölgeye sahiptir. Daha içerilerde Hazar Denizi'nin kuzeyinde Kazan ve Astrahan gibi hanlıklar hüküm sürmektedir. Kırım Hanlığı'nın başında bulunan kişiye “*Giray*” lafzı verilmektedir. Bu lâkâb daha sonraları 1437⁴⁴ tarihinde Han olan ve 30 sene kadar hüküm süren Hacı Giray Han'dan itibaren kullanıla gelmiştir.⁴⁵ Kırım Hanlığı, Fatih Sultan Mehmet zamanında 1475 yılında Kefe'nin zaptıyla Osmanlı himayesine geçmiştir. Bu sıralarda Altın Ordu Hanlığı'nın Rus Knezlerini tehdit etmesi ve Kırım Hanlığı'nı geri almak istemesi gibi sebepler Osmanlı ile Moskova Knezliği arasında yakınlaşmaya sebebiyet vermiştir. Altın Ordu Hanlığı'nın 1480 yılına doğru zayıflamasından yararlanan Ruslar, ilk kez 1487 yılında Kazan Hanlığı'nı işgal etmişlerdir.⁴⁶ Bu harekete rağmen Ruslar Osmanlı Devleti ile iyi geçinme politikasını sürdürmek istemişler ve Kefe'de bulunan Osmanlı idarecilerine bir iyi niyet mektubu göndermiştir. III. Ivan'ın ölümünden sonra Kazan Hanlığı Rus işgalinden kurtulmuştur ancak Ruslar 1547 ve 1550 yıllarında buraya tekrar sefer düzenlemişse de başarılı olamamıştır. 1552 yılında Kazan Hanlığı'nı tekrar işgal etmeye muvaffak olabilmişlerdir. Bu olayın ardından Çar IV. (Korkunç) Ivan, 1557 yılında

⁴⁴ Bu tarih Ahmet Cevdet Paşa'nın “*Kırım ve Kafkas Tarihesi*” adlı kitabında Hicri 841 olarak verilmiştir ki konunun akışına uygun olarak Türk Tarih Kurumu'nun web sitesindeki tarih çevirme klavuzuna göre Miladi takvime çevrilmiştir.

⁴⁵ Ahmet Cevdet Paşa; **Kırım ve Kafkas Tarihesi**, 2.Baskı, Matbaa-i Ebû-z Ziya, Konstantiyye 1307, s.1-2

⁴⁶ Akdes Nimet Kurat; **Rusya Tarihi: Başlangıçtan 1917'Ye Kadar**, TTK Yayınları, Ankara 1993, s.116

Astrahan'ı da işgal etmiştir. Kırım ve Osmanlı Devleti'nin aynı yıllarda (1552) Kafkasya üzerindeki baskısı oldukça artmaktadır. Çerkes beyleri de bu baskıdan ötürü Rus Çar'ından himaye talep etmek için Moskova'ya gitmişlerdir. Rus Çarı ise Osmanlı ile iyi ilişkilerin devam etmesini istediğinden onlara karşı birşey yapamayacağını ancak Kırım Hanlığı ve Tatarlara karşı kendilerini koruyabileceklerini bildirmiştir.⁴⁷ Bu anlaşmanın ardından Kabardey beylerinden Yıdar Temriko Çar I. Ivan'a kızını vererek bir izdivaç gerçekleşmiştir ki şüphesiz yapılan bu anlaşmanın akrabalık yoluyla da desteklenmesi sağlanmıştır.⁴⁸ 1555 yılında Çerkes ve Abazin beylerinden Jane Prensi Sibok, oğlu Kudatek ve ağabeyi Astemguk ile Abazin Prensi Dudaruko Ebzoluy 150 kişilik bir heyet ile Rusya'ya gelerek himaye talebinde bulunmuşlardır. Kırım yani dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin baskısından kurtarılmaları yönünde ricalarda bulunmuşlardır. Rusya ise gelen Çerkes elçilerini memnuniyet ile karşılamakla birlikte onları Tatarların baskılarından koruyabileceğini ancak Osmanlı ile barış içinde bir politika izlemeyi tercih ettiğini bildirmiştir. Gelen elçiler ise Rusya'ya bağlılıklarını bildirdikten sonra Hristiyan dinini benimsemiş ve isimlerini de değiştirmişlerdir. 1555-1556 yılları arasında Rusya'da ki Çerkes müfrezesinin 5000 civarında olduğu tahmin edilmektedir. Rusya'nın desteğinden kuvvet alan Prens Temriko ve Sibok, Taman ile Temrük şehirlerini Kırım Hanlığı'ndan almışlardır.⁴⁹ 1560-1561 arasında Çerkesler ile Rusların müttefikliği neticesinde Kırım'a ve Tatarlar üzerine pek çok sefer düzenlenmiştir. Osmanlı Devleti ise Kırım'ı savunmak amacıyla bir ordu hazırlamıştır. Bu zaman zarfında Çerkesler arasında da Osmanlı ve dolayısıyla Kırım taraftarı olan gruplarda teşekkül etmiştir. 1563 yılında Çerkes prenslerinden bazılarının Astrahan'ı yeniden Osmanlı Devleti'ne tabi kılabilmek için Devlet-i Âliye beraber hareket etmek için bir teklif sunduğu bilinmektedir. 1565 yılında bu öneri tekrarlanmıştır. Osmanlı Devleti ile hareket etmek istemeyenler ise Batılı Çerkesler olmuş Kırım Hanlığı ise bu yöne doğru bir sefer düzenlemişse de başarılı olamamıştır.⁵⁰ 1560 yılından sonra Çerkesler ile Ruslar arasındaki bağ kopmaya başlamış ve bazı Çerkes kabileleri Osmanlı taraftarlığını tercih etmeye başlamışlardır. Bunu müteakip Osmanlı Devleti ilk defa 1572 yılında ünlü komutan Çerkes Özdemiroğlu Osman Paşa

⁴⁷ Mustafa Aydın; **a.g.e.**, s.26-27

⁴⁸ Nihat Berzeg; **Çerkes Sürgünü: Gerçek, Tarihi ve Politik Nedenleriyle**, Takav Matbaacılık, Ankara 1996, s.28

⁴⁹ Kadir Natho; **Kafkasya'da ve Kafkasya Dışındaki Çerkesler**, (Çev.: Ömer AYTEK KURMEL), Kafdav Yayınları, Ankara 2009, s.143

⁵⁰ Abdullah Saydam; **Kırım ve Kafkas Göçleri**, TTK Yayınları, Ankara 1997, s.30

komutasında Çerkezistan'a girmeyi ve burayı tamamen zapt etmeyi başarmıştır. Rusya ise Çerkes ve Abaza kavimlerinin Rusya taraftarı olduklarını ve Rusya'nın emellerine hizmet ettiklerini ifade etmekte ve bunlar ile arasındaki diplomatik bağları koparmamaktadır.⁵¹

Çerkesler ve Kırım arasındaki ilişkiler ise Osmanlı Devleti'nden önce atalık müessesesi yoluyla daha dostane bir şekilde devam etmekteydi. Zira Kırım hanedanı yeni doğan varislerini Çerkeslere emanet ederek ergenlik çağına değin onların yanında yetiştirilmesine izin vermektedir. Tarihi kaynaklarda bu hususta bir örnek mevcuttur. Han'ın bir oğlu olduğu zaman, Çerkesler toplanarak Han'ın oğlunu besleme almayı düşünürler ve bunun için bir tartışma (Wunafe) yaparlar. Bu tartışma neticesinde varise bakmak üzere bir kadını görevlendirmişlerdir. Bu kadının elbette ki o günkü Çerkes adet ve geleneklerini en iyi bilen ahlaki olarak düzgün ve asil bir aileye mensup olduğu kuşkusuzdur. Daha sonra görevlendirilen bu kadın ve toplumun ileri gelenlerinden oluşan bir heyet yanlarında birkaç yüz kişilik bir ma'yyet ile beraber Kırım Hanı'nın sarayına giderek burada birkaç gün misafir olduktan sonra heyetin ileri gelenleri oğlunu yetiştirmek istediklerini belirtmiş ve Kırım Han'ı da bu isteği kabul etmiştir. Çerkesler bu çocuğu almışlar ve her türlü güzel ahlak ve savaş maharetlerini öğrettikten sonra 15 yaşlarında iken Kırım Han'ına at, zırh ve savaş takımlarıyla mücehhez tam bir asker gibi götürmüşlerdir. Han ise bu durumdan ötürü Çerkeslere çeşitli hediyeler ve makamlar ihdas ederek onları onurlandırmış ve Çerkesler de memleketlerine geri dönmüştür. Yetiştirilen bu çocuk bir emanet olarak görüldüğünden yetiştiren aile kendi evlatlarından daha fazla ihtimam göstermektedir.⁵² Bu şekilde yetiştirilen varislerden bazıları çeşitli vesileler ile atalık ocağına geri döndüklerinde Çerkeslerin Pşı (Bey) makamının üzerine "*Hatoka*" namıyla bir mevki'de görülmüş ve bu suretle Çerkesleşmişlerdir.⁵³

Rusların Kafkaslarda nüfuz kazanmasının en büyük sebeplerinden biriside şüphesiz Hristiyan olan Gürcüler ile münasebetleriydi. Gürcü kralı II. Aleksander, Rus Çar'ından Tarku Şamhal'a karşı yardım talebinde bulunmuş ve 1587 yılında aralarında imzalanan gizli bir anlaşma ile Gürcüleri düşmanlarına karşı korumayı taahhüt

⁵¹ Kadir Natho; **a.g.e.**, s.148

⁵² Ahmet Cevdet Paşa; **a.g.e.**, s.6-8

⁵³ Met İzzet; "Kafkasya Tarihi-18: Adigey (Çerkezistan)", s.4

etmiştir.⁵⁴ Gürcüler ile olan münasebet devam etmiş ve 1578-1590 yılları arasında Osmanlı-İran savaşları sırasında düştüğü müşkül durumdan kurtulmak isteyen II. Aleksander Rusya'dan bir kez daha yardım talebinde bulunmuştur. Rusya, Gürcistan'a özel bir önem vermiştir.⁵⁵ Zira Gürcistan'ı Rusya'nın bir parçası yapmak ve bu ülke üzerinden Dağıstan'a ulaşmayı planlamaktadır. Gürcü kralının Tarku Şamhal'a karşı düştüğü müşkül durumu da fırsat bilerek buraya ordu sevk etmiştir. 1594 yılında Boyar Khvorostin komutasında bir kuvvet Şamhal'ın başkentine saldırarak burayı ele geçirmiştir. Ancak Rus ordusu Şamhal'ın kuvvetleri tarafından yenilgiye uğratılmış ve Sulak Nehri kıyısında yaklaşık 7000 kişilik ordu imha edilmiştir. Bu olaya rağmen Rus Çarı kendisine "*İberya toprağının, Gürcü krallarının, Kabardeylerin, Çerkeslerin ve Dağlı prensliklerin Efendisi*" ünvanını vermiştir. Çar Boris Godunov uğranılan bu hezimetin intikamını almak amacıyla biri Boutourlin kumandasında Kazan'dan diğeri ise Pleshtceyef kumandasında Astrahan'dan olmak üzere iki ordu çıkarmış ancak sonuç alınamamıştır.⁵⁶

Rusya 1604-1605 yıllarında Dağıstan'a saldırmıştır. Ancak Çeçen ve Dağıstanlıların ortak savunmaları sonucunda Ruslar yenilgiye uğramışlardır. Bu tarihten sonra Rusya ve Osmanlı Devleti'nin birkaç olay hariç bölgede fazla ağırlıklı bir rol oynamadığını görmekteyiz.⁵⁷ Çar I. Petro (Deli) zamanında Ruslar bu bölgede tekrar aktif olmaya başlamışlardır. I. Petro, İran ve Orta Asya üzerinden Hindistan'a ulaşmak, ticari faaliyetlerde bulunarak ülkeyi daha iyi bir konuma getirmeyi planlamaktadır. Bunun içinse buradaki stratejik olarak öneme haiz hammadde kaynaklarının denetimini kendi eline almayı gerekli görmektedir. Hem Hindistan'a hem de İstanbul'a yakın olmak niyetinde olduğu için Baltık Denizi'ni kendi denetimine almayı, Basra'da ise söz sahibi olmayı planlamaktadır. Bütün bunları yapabilmek içinse Kafkasya'nın kayıtsız şartsız kendi elinde olması gerektiğini düşünmektedir. Bu sıralarda Osmanlı Devleti bir gerileme dönemi içerisindeydi. İran ise kendi iç karışıklıkları ile uğraşmaktaydı. Afganistan'da bir ayaklanma çıkmış ve bölge ile yeterince alakadar olamamaktadır. 1722 yılında, Şirvan ve Revan Hanlıklarına bir saldırı düzenleyen Gazi Kumuklar

⁵⁴ Abdullah Saydam; **Kafkasya'da Bağımsızlık Mücadeleleri ve Türkiye**, Karadeniz Teknik Üniversitesi Kafkasya ve Orta Asya Ülkeleri Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayını, Trabzon 1983, s.17

⁵⁵ Mustafa Aydın; **a.g.e.**, s.27-28

⁵⁶ John F. Baddeley; **Rusların Kafkasya'yı İstilas ve Şeyh Samil**, (Çev.: Sedat Özden), Kayıhan Yayınları, İstanbul 1996, s.41

⁵⁷ Nihat Berzeg; **a.g.e.**, s.28

buraları ele geçirmişler ve Şirvan Hanlığı'nın merkezi Şemahi'yi yağmalamışlardır. Bu esnasında Rus tüccarların malları da yağma edilmiş ve Rus Çarı bu zararın telafi edilmesini istemişse de sonuçsuz kalmıştır. Bu olayın ardından I. Petro Kafkasya'yı işgal için önemli bir fırsat yakalamıştır. Bunun üzerine bir sefer başlatan I. Petro Derbend önlerine kadar ilerlemiş ve güçlü bir direnişle karşılaşmamıştır.⁵⁸ Ruslar bundan sonra Bakü'yü de kuşatmıştır ancak Şirvan Hâkimi Davut Han Osmanlılardan yardım istemiş ve Rus kuvvetlerini durdurmuştur. 1723 ve 1724 yıllarında ilki İran sonraki Osmanlı Devleti ile olmak üzere yapılan anlaşmalarda Derbend ve Bakü dâhil Hazar Denizi'nin batı sahilleri tamamen Ruslara bırakılmıştır.⁵⁹

Svyatov Krest surları çevresinde yerleşim birimlerinde yaşayanlar 1724 yılında Terek'den alınmışlardır. Buralarda Çar'ın atadığı Elmurza Bekoviç idaresi altında birkaç yüz aile meskûn bulunmaktaydı.⁶⁰ Ancak İran ile yapılan barış anlaşması gereği Rus ordusu 1735 yılında Svyatov Krets, Bakü ve Derbend topraklarından çekilmiştir. Bu kayıplar neticesinde Ruslar, Kuzey Kafkasya'ya saldırmışlar ancak buradan bir sonuç elde edememişlerdir.⁶¹ Buradaki önemli olan nokta ise Rus dış politikasını yönlendiren güvenliğin korunması ve sıcak denizlere açılacak bir yol bulunması politikasında bir değişiklik olmadığı görülmektedir. Zira bu planın gerçekleştirilmesi için Hazar sahilleri ve Kafkasya'ya hâkim olmak zorundadır. Bu doğrultuda Kafkaslara erişebilmesi için Çerkesya'nın doğusu olan Kuzey Kafkasya bölgesinin merkezi konumundaki Kabardey Bölgesi'ni işgal etmesi gerekmektedir. Fakat bu tarihlerde Rusya ve Osmanlı Devleti arasındaki "*Çerkes Sorunu (1736-1739)*" nedeniyle savaş çıkmıştır. Çariçe Anna İvanova, Kabardey Bölgesi beylerine bir çağrıda bulunarak bu savaşta Rusların yanında yer almalarını ister ve Kabardeyler aldıkları bağımsızlık kararına rağmen bu savaşta Rusya saflarında yer alırlar. Savaşın sonunda 18 Eylül 1739 tarihinde Belgrad Antlaşması imzalanmış ve Kabardey'in bağımsız bir ülke olduğunu teyit etmişlerse de Rusya, gizli olarak el altından burayı kendisine bağlamayı hedeflemiş ve bu doğrultuda adımlar atmıştır.⁶² Rusya bu anlaşmanın kendi politikalarına uygun olmadığı için bu şartlara hiçbir zaman riayet etmemiştir. Zira

⁵⁸ Ahmet Cevdet Paşa; **a.g.e.**, s.70

⁵⁹ Abdullah Saydam; **a.g.e.**, s.17-18

⁶⁰ Kadir Natko; **a.g.e.**, s.185

⁶¹ Hayri Ersoy; Aysun Kamacı; **Çerkes Tarihi**, Tüzmamanlar Yayıncılık, 3.Baskı, İstanbul 1994, s.112

⁶² John Longworth; **Kafkasya Halklarının Özgürlük Savaşı (1837-1838)**, (Çev.: Sedat Özden), Rey Yayıncılık, Kayseri 1996, s.3

Kafkasya'nın en zengin ve stratejik bakımdan oldukça önemli bir yerde bulunan Kabardeyleri tamamen bağımsız bırakmak veya güçlü kalmalarına müsaade etmek Rus çıkarlarına aykırı idi. 1759 yılında kurulmuş olan Mezdok⁶³ kenti Rusya ile direk teması olan oldukça önemli bir şehirdir. Ruslar burayı 1763 yılında ele geçirmişler ve kendilerine sığınmış olan Kabardey prenslerinden birisini himaye amacıyla buraya yerleştirmişlerdir. Daha sonraları Mezdok-Kızlar Kalesi arasında bir askeri hat oluşturulmuştur.⁶⁴ 1770 yılında Don-Volga Kazaklarından bir grupta takviye amaçlı buraya yerleştirilmiştir. Bu hat oluşturma planı sürekli devam etmiş ve Azak Denizi'ne değin bu hatların uzatılmasına çaba harcanmıştır.⁶⁵ Osmanlı Devleti ise bu olaya kayıtsız kalmamış bir taraftan da Belgrad Antlaşması ile verdiği Azak Kalesi'ni geri almayı planlamıştır ancak kendisini Rusya ile yeni bir savaşın içinde bulacaktır.

1768-1774 yılları arasında Rusya inşa etmiş olduğu bu kale ve savunma hatları neticesinde Kafkasya'nın merkezine artık yerleşmeye başlamıştır. Osmanlı Devleti bu yıllarda Çerkes ve Çeçenleri Kafkas hattına göndererek yardımları sağlama düşüncesine muvaffak olamamıştır. Ruslar Daryal Geçidi'nde bir yol inşa ederek burayı aşmayı başarmışlar ve İmeretya'nın başkentini ele geçirmişlerdir. Bunun sonucunda Osmanlı ile Rusya arasında Küçük Kaynarca Antlaşması imzalanmıştır. Savaştan yenik ayrılan Osmanlı Devleti antlaşmanın III. maddesi gereğince Kırım'a bağımsız devlet statüsü kazandırılması önerisini kabul etmiştir. Dini olarak ise İstanbul'daki Osmanlı Halifesine bağlı oldukları belirtilmiştir. Antlaşmada belirtilen yerler Kırım toprakları olarak gözüktüğü de burası Çerkesya'dır ve burada yaşayan halklar göz ardı edilmişlerdir. Bu yüzden ki Kabardey Bölgesi'nde bu anlaşmaya riayet edilmemiş ve çeşitli savaşlar yapılmıştır. Bu savaşların Çerkesler özellikle Kabardeyler için çok ağır neticeler doğurduğu bilinmektedir. Kırım'ı bu şekilde Osmanlı'dan ayıran Rusya, Kırım'da ortaya çıkan taht kavgaları neticesinde Şahin Giray'ın han olması için yardım etmiş ancak Osmanlı Devleti'de bu durumdan hoşnut olmayarak Selim Giray'ı Kırım Han'ı tayin etmiş ve Bahçesaray'a göndermiştir. Bu iki Han arasında mücadele olmuş ve Selim Giray kaybederek İstanbul'a geri dönmüştür. Osmanlı Devleti bunun üzerine Rusya ile savaşmayı düşünmüşse de Fransa'nın araya girmesiyle 1779 yılında

⁶³ Adigece "Mezdog" kelimesinden gelen bir isimdir. Anlamı "Sağır Orman" dır ki ormanların sıklığı dolayısıyla verilmiş bir isimdir.

⁶⁴ Kadir Natho; **a.g.e.**, s.185

⁶⁵ John F. Baddeley; **a.g.e.**, s.45

“*Aynalıkavak Antlaşması*” imzalanmıştır. Bu antlaşmaya göre Şahin Giray, Han ilan edilmiş Ruslar ise Kırım’daki askerlerini çekmeyi taahhüt etmişlerse de bunu yerine getirmeyip ülkede karışıklık çıkınca bu fırsatı değerlendirmekte gecikmemiş ve Kırım’ı 1783 yılında ilhak etmiştir.⁶⁶ Küçük Kaynarca Antlaşması’ndan sonra Osmanlı Devleti, Kırım politikasından birazda olsa vazgeçerek Çerkesler ile direk temas kurmayı planlamaktadır. Bu amaçla Ferruh Ali Paşa, Soğucak Kalesi muhafızı olarak gönderilir. Ali Paşa burayı imar ederek çok daha büyük bir kale kenti olarak vücut bulacak olan Anapa’yı kurmuştur. Onun gelişiyle Çerkesler Osmanlı’yı ve İslam dinini daha iyi tanıyarak ilişkilerin gelişmesi sağlanmıştır. Oldukça ılımlı kadirşinâs bir kişiliğe sahiptir ki bu yüzden Çerkesler tarafından da sevilmiştir. Soğucak Kalesi’nin tahkiminden önce Sinop’a gittiği ve buradan gerekli olan malzemeyi tedarik ettiği bilinmektedir.⁶⁷ 1782 yılında Rusya’nın Kafkasya’da ki Kuban ve Kafkas Orduları olarak iki kısma ayrılmaktadır. Azak-Mezdok Hattı, Don ve Güney Rusya steplerini dağlı kavimlerin saldırılarından korumak için tertip edilmiştir ancak bazı Nogay kavimleri Kazak köylerine baskınlar yapmakta ve bölgede karışıklığa sebep olmaktadır. 1783 yılında Ruslar, Kırım’ın Rusya’ya tarafından işgal edilmesinden sonra Nogayların Volga önündeki bozkıra yerleştirilmesini emretmiş ve bu amaçla yapılan savaşı kaybeden Nogaylar Kırım’da zorunlu iskâna tabî tutulmuşlardır. Bu olay Kuban’dan Don Nehri’ne kadar olan bölgede sükûneti sağlamıştır.⁶⁸ 1783-1785 yılları arasında Kafkasya, Müridizm hareketinin önderlerinden olan İmam Mansur önderliğinde birleşmiştir. Kızlar Kalesi ve Mezdok civarındaki Rusları Kuban ötesine atmayı başarmışlardır. Savaşlar genellikle Kafkas ordularının geri çekilerek münasip bir mıntıkada ani baskınlar neticesinde düşman ordusunun imhası şeklinde gelişmektedir. Bu savaşlarda artık Çerkesler ve dolayısıyla Kafkas kuvvetlerinin Osmanlı Devleti ile hareket etmeye başladıkları görülmektedir.⁶⁹ 1787-1789 yıllarında Osmanlı-Rus savaşlarında Ruslar ilk defa Kuban’ı geçmişler ancak çok büyük zayıat vererek geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Bu tarihlerde Kafkasya’ya Battal Hüseyin Paşa gönderilmiştir. Rusların saldırılarına karşı savaşmak yerine Battal Hüseyin Paşa, Anapa Kalesi’nden çıkmamayı yeğlemiş ve bu hareketi Çerkeslerin tepkilerine neden olmuştur.

⁶⁶ Fahir Armaoğlu; **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)**, TTK Yayınları, Ankara 1997, s.16

⁶⁷ Cemal Gökçe; **Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğu’nun Kafkasya Siyaseti**, Şamil Eğitim ve Kültür Vakfı Yay., İstanbul 1979, s.45

⁶⁸ Semen Esadze; **Çerkesya’nın Ruslar Tarafından İşgali**, (Çev.: Murat Paşuşu), Kafkas Derneği Yayınları, Ankara 1999, s.5-6

⁶⁹ Nihat Berzeg; **a.g.e.**, s.32-33

Daha sonra İstanbul'dan gelen emirle Kabardey Bölgesi'ne kadar ilerlemiş ancak burada da savaş stratejisinde hata yapmış, Ruslar ile topyekûn savaşmak yerine birlikleri parça parça göndermeyi tercih edince bir sonuç alınamamıştır. Bu durum üzerine Ruslara iltica etmiştir. Ordu ise Çerkesler ile birlikte Anapa Kalesi'ne çekilmiştir. 1791 yılında bu kale kuşatılmış ve Ruslar tarafından işgal edilmiştir. 1792 yılında yapılan bir antlaşma sonucunda Kuban Nehri sınır kabul edilmiştir.⁷⁰ 19. yüzyılın ilk çeyreği boyunca Rus idaresine karşı Kabardey Bölgesi'nde birkaç büyük isyan gerçekleşmiştir. İsyanların ana sebeplerine gelince bölgeye Rus Kazaklarının yerleştirilmesi, yerli ahalinin askeri işlerde yol, köprü ve kale inşaatları gibi ağır işlerde zorunlu olarak çalıştırılması zikredilebilir. Suçlular kurulan Rus mahkemelerinde yargılanmakta ayrıca bölgedeki veba salgını yüzünden Kabardeylerin ticaret ile uğraşmaları da yasaklanmaktadır. Bütün bu gelişmeler zamanla Kabardey Bölgesi'ni ve Kafkasya'yı bir sömürge bölgesine dönüştürmüştür. Kabardeyler bu gelişmeler karşısında tepki koymaya başlamışlar ve 1804 yılında onlara Batı Çerkesleri, Balkarlar, Karaçaylar, Abazalar, Osetler, İnguslar ve Çeçenlerinde katıldığı bir büyük ayaklanma haline dönüşmüştür. Halk buradaki Kislovosk Kalesi'nin kaldırılmasını istemekte zira bu kale Batı Çerkesleri ile Kabardeyler arasındaki ilişkiye mani olmaktadır. Rusya tüm bu olumsuzlukları görmezden gelmiş ve isyanı askeri yollarla bastırmayı seçmiştir. Çar bu doğrultuda Kabardey Bölgesi'ne özel bir ordu göndermiştir ve yapılan savaşlarda Kabardeyler ve diğer müttefik halklardan olan grup Ruslara teslim olmak zorunda kalmıştır.⁷¹ 1809 yılında yeni Kabardey prensleri seçilmiş ve Rusya'ya karşı savaşmama, boyun eğme kararı alınmışsa da yine de 1000 kişilik bir grup Kafkas hattına saldırmak için Malka şehrine gelmişlerdir. Aynı yıllarda Rusya'nın Kabardey Bölgesi'nde ki kargaşayı önlemek amacıyla daha fazla asker sevk ettiği görülmektedir. Ayrıca dağlarda köyler kurulması ve itaat etmeyen Kabardey beylerinin cezalandırılması öngörülmüştür. 1810 yılında 200'e yakın Çerkes ve Balkar köyü yakılıp yıkılmış ve ağır vergilere çarptırılmıştır. Baskılara dayanamayan birçok aile Kuban ötesine geçerek oralarda yerleşmeye başlamıştır. 1811 yılında Kabardey soyluları Çar'a bir heyet göndererek bazı isteklerde bulunmuşlardır. Ticaret ve tarım ile ilgili kısımların hepsini kabul eden Rusya, toprakların geri verilmesi hususunda çekimser davranmıştır. Ayrıca para ve mevki sözü vererek bazı susturmuş bunun

⁷⁰ Hayri Ersoy; Aysun Kamacı; **a.g.e.**, s.114

⁷¹ Ali Kasumov; Hasan Kasumov; **Çerkes Soykırımı: Çerkeslerin XIX. Yüzyıl Kurtuluş Savaşı Tarihi**, Kaf-Der Yayınları, Ankara 1995, s.65-68

dışında kalanları ise türlü zulüm ile baskı itaat altına almaya çalışmıştır.⁷² 1812 yılında Osmanlı Devleti ile Rusya arasında Bükreş Antlaşması imzalanmış ve Anapa Kalesi Osmanlıların eline geçmiştir. Anapa Kalesi, Osmanlı Devleti'nin Kuban Çerkesleri olan bağlantısını sağlayan yegâne kaleydi. Buradan Çerkeslere gerekli olan silah ve mühimmat desteği sağlanıyor ayrıca Osmanlı ile ticaretlerini bu kalenin güvencesi altında yapıyorlardı.⁷³ Buranın alınması Çerkesler için oldukça önemli olsa da 1822 yılına değin savaş ve ayaklanmalarla geçen dönemde ayrıca birde veba salgını çıkmasından dolayı Kabardey nüfusu oldukça azalmış ve bunun sonucu olarak bölge Rusya'ya teslim olmak zorunda kalmıştır.⁷⁴ 1828 yılında I. Nikola zamanında başlayan savaş neticesinde ilk saldırılan yer ise Anapa Kalesi olmuştur. Hem Osmanlı Devleti hem de Çerkeslere büyük zarar verebilecek bu hareket 1829 yılında ki Edirne Antlaşması ile son bulmuş Osmanlı Devleti bu savaştan yenik ayrılmıştır. Antlaşmaya göre Ruslar, Anapa Kalesi dâhil olmak üzere Kuban'ın denize döküldüğü yerden başlayarak güneye doğru Karadeniz kıyılarını eline geçirmiştir. Ayrıca Rusya Ahalstihe (Ahıska) Paşalığını, Poti ve Anapa Kalelerini bütün Kuban Bölgesi'ni ve Karadeniz sahilini almıştır.⁷⁵ Bu antlaşma ile beraber gelen barış ortamı Rusya karşısında Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak ve prestij kaybına yol açmışsa da Osmanlı'nın Rusya ile olan ilişkilerinde son derece temkinli davranmasına neden olacak asıl olay bir iç meseleden kaynaklanmaktadır. 1832'de başlayan Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa isyanını kontrol altına alamayan II. Mahmud'un Rusya'nın yardım teklifini kabul edip ardından yardımın karşılığı olarak Hünkâr İskelesi Antlaşmasını (1833) imzalaması tarihinde ilk defa İstanbul'a hem de Osmanlı Sultanı'nın davetiyle giren Rusya'yı imparatorluk üzerindeki en etkin güç haline getirmiştir.⁷⁶

Osmanlı Devleti'nin, Kafkasya'yı bir Rus toprağı olarak tanınması ve burasıyla bağlarını koparması Çerkesler arasında tepkilere neden olmuştur. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki Çerkezistan Osmanlı toprağı değil sadece müttefik olan iki toplumun ortak düşmana karşı savaştığı bir coğrafya olduğu muhakkaktır. İngiltere'nin İstanbul Konsolosu Lord Ponsonby ise sürekli Londra'yı Çerkesleri desteklemeleri

⁷² Kadir Natho, **a.g.e.**, s.187-189

⁷³ Semen Esadze; **a.g.e.**, s.19

⁷⁴ John Longworth; **a.g.e.**, s.4

⁷⁵ Osman Çelik; **İngiliz Belgelerinde Türkiye ve Kafkasya**, Gelişim Matbaası, Ankara 1992, s.56

⁷⁶ Nazan Çiçek; "Talihsiz Çerkeslere İngiliz Peksimeti: İngiliz Arşiv Belgelerinde Büyük Çerkes Göçü (Şubat 1864-Mayıs 1865)", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt 64, Sayı 1, 2009, s.62-63

konusunda uyarmaktadır. 1830 yılında İngiltere'nin İstanbul Konsolosluğu'na müsteşar olarak atanan David Urguhart, Lord Ponsoby'nin isteği üzerine Çerkeslerin İstanbul'daki temsilcisi Zaniko Sefer Bey ile görüşükten sonra almış olduğu bilgiler ve tavsiye mektupları ile Çerkezistan'a gitmiştir. 1834 yılında John Longworth Kafkasya'ya bir gezgin olarak gitmiş ve burada İngiliz Hükümeti'nin temsilcisi gibi karşılanmıştır. Bu şekilde başlayan İngiliz münasebetleri neticesinde özellikle kıyı boyunda yaşayan Çerkeslere barut ve silah yardımı yapılmış ve Rusya karşısında bu yardımlar neticesinde Çerkesler, daha fazla dayanma olanağı bulmuştur. Edirne Antlaşması'nın Çerkesler ile ilgili kısmını tanımayan İngiltere, 1837 yılında Çerkezistan'ın bağımsız bir devlet olduğunu dünya kamuoyuna duyurmuştur. Aynı yıllarda Dağıstan ve Çeçenistan halkları "Müridizm" bayrağı altında bağımsızlık mücadelesine devam etmekte ve buna Adıgeler (Çerkesler) de dâhil olmuşlardır.⁷⁷ Bu akımı ilk defa kabullenen Dağıstan'da Kioren Bölgesin'de ki Yaragil Köyü'nde yaşayan Molla Muhammed adındaki bir kişidir. Molla Muhammed, Müridizm hareketini dini bir akım olmaktan ziyade siyasi bir karakterde kazandırmıştır. Bu hareketin ilk "İmam" ı olarak kabul edilse de gerçekte Gazi Muhammed'dir.⁷⁸ 1829 yılında Ruslara karşı cihat ilan etmiş ve Çeçenistan'daki bir kaleyi kuşatarak Rusları bozguna uğratmışlardır. 1830 yılında ise Derbend'i ardından Terek Nehri'nin Hazar Denizi'ne döküldüğü Kızılyar'ı kuşatmışlardır. Çeçenler'de Vladikavkaz şehrini kuşatarak Rusları oldukça zor durumda bırakmışlardır. Tüm bu savaşlar sonunda bölgedeki ordusunu takviye eden Ruslar Gimri'yi ele geçirmiş ve Gazi Muhammed ise burada şehit olmuştur. Şeyh Şamil bu savaşta yaralı halde kaçmak zorunda kalmıştır. Gazi Muhammed'in yerine İmam olarak Hamzat seçilmiştir. Şeyh Şamil ise onunla beraber Ruslara karşı savaşlarına devam etmiştir. Hunzah alınarak burada karargâh kurulmuştur. Ancak İmam Hamzat bölgedeki Avar asilzadeleri ile ihtilafa düşünce 1834 yılında camide bir suikast sonucu öldürülmüş ve yerine Şeyh Şamil İmam seçilmiştir.⁷⁹ Şeyh Şamil, İmam Hamzat'ın düştüğü bu durumu anlamış olmasından dolayı ilk iş olarak bu asilzadelerin katledilmesi emrini vermiştir. Bu dönemde Çerkesler ile temas halinde olmaya gayret edilmiştir. Batı Çerkeslerinde ise Hacı Giranduk Seferi gibi oldukça mühim komutanlar sayesinde Ruslar bu dönemde iki tarafta da sıkışmışlardır. Zira 1840 yılında hem doğu hem de batıda dağlılar Rus mevzilerine eşzamanlı saldırılar düzenlemişler ve birkaç Rus

⁷⁷ Hayri Ersoy; Aysun Kamacı; **a.g.e.**, s.116-117

⁷⁸ John F. Baddeley; **a.g.e.**, s.231

⁷⁹ Abdullah Saydam; **Kırım ve Kafkas Göçleri**, s.48-49

garnizonunu imha etmişlerdir. 1843 yılında Şeyh Şamil, Çeçenistan'dan Dağıstan'a geçmiş ve onunla beraber olanların sayısı Rus kalelerini terk edenlerle beraber gün geçtikçe artmaktadır. Rus Çar'ı I. Nikola ülkede çıkan diğer karışıklıklarında etkisi ile ilk önce Dağıstan ve Çeçenistan'ın itaat altına alınması için bölgeye 30000 kişilik bir ordu göndermiştir. Ayrıca Çerkezistan ile olan savaşlara biraz olsun ara vermek zorunda kalmıştır.⁸⁰ Kabardey Bölgesi'nde ise durum Şeyh Şamil lehine dönmeye başlamıştır. Zira bölgede Rus rejiminden rahatsız olan halk Dağıstan'a göç ediyor ve Şamil'den iskân olunabilmek için izin istiyorlardı. Olaylar bu şekilde gelişirken Kabardey Bölgesi'nde ki eşraf ve asilzadeler Şeyh Şamil ile haberleşiyor ve müttefik olmak istediklerini beyan ediyorlardı. 1843 yılında Anzor Muhammed Mirza, Çeçenistan Naibi Şuayb'e elçi göndererek Ruslara karşı isyan edebileceklerini bildirmektedir. 1846 yılında Şeyh Şamil ise askeri Gürcistan yolunu kapatmak, Adıgeler ile teması sağlamak ve bağımsızlık mücadelesini bütün Kuzey Kafkasya'ya yaymak amacıyla Kabardey Bölgesi'ne taarruz etmiştir. Bu olaydan hemen sonra Adıgelere bir haber göndererek silahlanıp kendisine yardım etmelerini istemiştir. Kabardey halkı büyük bir teveccüh göstermek suretiyle Şamil'in saflarına geçerek Ruslar ile olan mücadelesine katılmışlardır. Ruslar ile ilk savaş yine aynı yıl olmuştur. Yapılan bu savaşta bazı başarılar kazanmışsa da Adıgelerin zamanında yetişemeyeceği ve bölgedeki bazı Kabardeylerin ona katılmaması gibi nedenlerden dolayı Çeçenistan'a çekilme kararı almıştır. Anzor Muhammed Mirza'yı ise Küçük Çeçenistan Naibliği'ne atamış ve bundan sonra Muhamed Mirza 1851 yılında Ruslar ile yapılan savaşlarda şehit düşmüştür.⁸¹

Şeyh Şamil Ruslara karşı elzem olarak gördüğü Adıgeler ile birleşmeyi ve onları örgütlendirmeyi düşünmüştür. Bu vesile ile bölgeye Muhammed Emin namında bir zâtı ilk olarak Abzeh kabilesi ile anlaşması için göndermiştir (1848). Kısa zamanda Abzeh kabilesini İslamlaştırmış ve örgütlemiştir. Halk özellikle hitabeti ve cezbedici karakteri sayesinde onu kendisine "*Thamade*"⁸² olarak seçmiştir. Bundan sonra Şapsığ kabilesine

⁸⁰ Paul B. Henze; **Kafkaslarda Ateş ve Kılıç: 19. Yüzyılda Kuzey Kafkasya Dağ Köylülerinin Direnişi**, (Çev.: Akın Kösetorunu), ODTÜ Asya-Afrika Araştırmaları Yayını, Ankara 1985, s.10-13

⁸¹ Ali Kasumov; Hasan Kasumov; **a.g.e.**, s.77-83

⁸² "*Thamade*" kelimesi Çerkesce, "*Tanrı ile insanlar arasındaki bağı sağlayan seçkin kişi*" anlamına gelmektedir. Bundan kasıt insan ile ma'bud arasındaki dini ritüellere başkanlık eden değil, insanların iradeleri ile oluşturmuş oldukları toplumsal yasaları en iyi bilen ve bunu uygulayacak olan kişidir. Thamadelik doğuştan gelen bir şey olmamakla beraber asaletе dayalı, seçkinler zümresi de değildir. Halk arasında dili, Xabzeyi (gelenek, görenek, adet) en iyi bilen, dini ve ahlaki bakımdan itikâdı tam insanların

etki edebilmek için çaba harcamışsa da Şapsığların asilzadelerinin muhalefetine uğramıştır. Muhammed Emin bu bölgede her bin haneye bir mahkeme, medrese ve ayrıca asayişini temin için Çerkeslerden jandarma vazifesi görmesi için kolluk kuvvetleri oluşturmuştur. Abzehlerin tamamında Şapsığlarında bazı kesimlerinde otorite kurduktan sonra takınmış olduğu tavırlar Çerkesler arasında hoşnutsuzluğa neden olmuştur. Tam bu sıralarda Şapsığlardan bir bey Muhammed Emin aleyhine isyan etmişse de amacına ulaşamayarak yakalanmış ve kurşuna dizilmiştir.⁸³ 1854 yılında Zaniko Sefer Bey, Osmanlı Devleti'nin isteği üzerine Kafkasya'ya gelmiş ve kıyı Çerkeslerini Osmanlı Devleti lehine davranmaları için örgütlemesi istenmiştir. Sefer Bey Rusların boşaltmış olduğu Anapa Kalesi'ni alarak burayı üs konumuna getirmiştir. Bölgeye gelen İngiliz, Fransız ve Türk subayları ona bir komutan gibi muamele etmişlerdir. Bölgedeki bu iki başlı hareket zamanla rekabete dönüşmüştür. Zira Muhammed Emin, İslam'ın kaideleriyle insanlara birlik, beraberlik ve eşitlik sunarken Zaniko Sefer Bey ise mensup olduğu asilzade kesimin hakları ve istekleri doğrultusunda icraatlarını sürdürmektedir. Daha sonra Anapa'nın alınması ile beraber Sefer Bey Natuhaçlar ve Şapsığlar arasına sığınarak bölgedeki Muhammed Emin ile beraber Ruslara karşı savaşmayı tercih etmiştir. Gunip Kalesi'nin alınması ve Şeyh Şamil'in yakalanması ile Ruslar tüm dikkatini Batı Kafkasya'ya çevirmiştir. 1856-1859 yılları arasında oluşturulan askeri hatlar sonucu Çerkesler birer birer yenilgiye uğratılmakta ve göç etme yolunu tercih etmeye başlamışlardır. Muhammed Emin'de yaşanan bu gelişmelere karşı tutunamayarak Ruslara karşı bağlılık yemini etmek zorunda kalmış ve din adamı olmasından dolayı halka karşı "*Şeriatı'nın Müslüman ahaliye Hristiyan bir devletin kulu olmayı yasaklamadığını*" beyan ederek karışıklık çıkmasına mani olmuştur. Abzehler ise bu yemine bağlı kalmayarak Rus istihkâmlarına saldırmaya devam etmişler, Muhammed Emin bu saldırıları durdurmaya çalışmışsa da engel olamamış ve kendisi Osmanlı Devleti'ne gizlice kaçmıştır.⁸⁴

Kuzeybatı Kafkasya'da devlet kurma konusunda en başarılı politika, 1861 yılında uygulanmaya başlanmıştır. Çeçenistan ve Dağıstan'da savaşın sona ermesinden

halk tarafından seçilmesi ile Thamade olunmaktadır. Thamade'ye kelime anlamı olarak Tanrısallık atfedilse de Thamadelikte bir süreklilik yoktur. Olaya ve mekâna göre yeniden seçilir ve durum değiştiğinde veya çözüme kavuşturulduğunda Thamade'nin görevi sona ermektedir. Bu açıdan daha çok "*Başkan*" hüviyetinde olduğunu söylemek yerinde olacaktır.

⁸³ "Hatirat-ı Tarihiyyeden: Naib", Guaze, No 19, 8 Eylül Efrenci 1911, s.4

⁸⁴ Kadir Natho; a.g.e., s.235-237

ve Şamil'in esir düşmesinden sonra büyük askeri birlikler Çerkesya'ya sevk edilmiş ve savaş stratejisinde Rus ordusu komutanı General A.İ. Baryatinski'nin sistemine göre tanzim edilmiştir. Bu sisteme göre Ruslar ele geçirdikleri topraklara zaman kaybetmeden Rus Kazaklarını yerleştiriyor ve Çerkesler sıkıştırılarak teslim olmaları veya imha edilmeleri sağlanmış oluyordu. N.İ. Yevdokimov'un komuta ettiği Çar ordularına başarılı şekilde karşı koyabilmek için Abzehler, Ubihlar ve Şapsıglar birleşerek bir devlet yapısı oluşturdular. 1861'de Soçi Nehri vadisinde "*Çerkes Özgürlük Meclisi*" adı verilen bir konsey seçilmiştir.⁸⁵ Çerkes Devleti'nin kuruluşu Osmanlı İmparatorluğu'na, Rusya'ya, İngiltere'ye ve Fransa'ya bildirildi. Meclis'te Hacı Giranduk Berzeg başkanlığında 15 kişi bulunmaktaydı. "*Büyük ve Özgür Toplantı*" olarak da adlandırılan bu Meclis'in üyeleri arasında Adıgelerin ünlü askeri lideri Karabatır Zanıko⁸⁶, İsmail Barakay-ıpa Dzias, Bij Hasan Efendi, İbrahim Ağa gibi birçok kişi bulunmaktadır. Meclis, hâkimiyetindeki toprakları 12 bölgeye ayırmış ve bu bölgelerde yönetim organları oluşturulmuştur. Buralarda düzenli olarak halktan vergi alınarak Ruslar ile olan savaşlarda harcanmıştır. Düzenli ordu kurulması için her 100 haneden 5'er süvari çıkarılması istenmiştir. Meclis, bunlardan başka kendine ait ibadethane, misafirhane ve mahkeme binasına sahiptir ve Şamil'in kurduğu "*İmamlık*" müessesesinden farklı olarak dini karakter taşımamaktadır. Faaliyetlerinin temelinde, yönetimin ortak yürütülmesi ve yönetim organ kadrolarının seçilmesi ilkeleri yatmaktadır. Bu Milli Meclis (Adıge Xase) Ruslara karşı cihat ilan etmiş ve topraklarına Çar birlikleri giren Abzehlere, Ubih savaşçılarından oluşan yardımcı kuvvetler göndermiştir. Aynı sıralarda Adıge Devleti'nin canlanan diplomatik aktivitesi de dağılmıştır. Çünkü Meclis, Çar hükümetiyle yaptığı görüşmeler yoluyla savaşı bitirme girişiminde bulunmuş ve 1861 Eylül ayında Çar II. Aleksander, Kuban'da bulunduğu sırada Adıge (Çerkes) temsilcilerini kabul etmiştir. Temsilcilerin başında Hacı Giranduk Berzeg ve diğer birçok Çerkes komutanı bulunmaktadır. Görüşmenin olduğu mevki ise Çerkesler tarafından kutsal koruluk olarak bilinen "*Mamıkışey*" vadisidir. Eskiden beri toplantılar bu vadede yapılmakta ve Çerkesler bu bölgeyi kutsal olarak kabul etmekteydi.⁸⁷ Çerkesler oluşturmuş oldukları Milli Meclis ve devletin haklarının korunmasını, eski yaşadıkları yerlerde, dağlarda kalmalarına imkân verilirse Rusya'nın

⁸⁵ Semen Esadze; **a.g.e.**, s.80

⁸⁶ Zanıko Sefer Bey'in oğludur. Sefer Bey Ruslar ile yapmış olduğu muharebeler neticesinde yenilmiş ve oğlu Zanıko Karabatır ile Muhammed Emin'in saflarında Ruslar ile çarpışmaya devam etmişti.

⁸⁷ Murat Papsu; **Vatanından Uzaklara Çerkesler**, Chiviyazıları Yayınevi, İstanbul 2004, s.98

vatandaşı olmayı kabul etmişlerdir. Ancak Rusya bu isteği kabul etmemiş ve Kuban'a yerleşmelerini istemiştir. Bunu kabul etmeyenlerin ise Osmanlı Devleti'ne göç etmelerini bildirmiştir. Bu yanıt karşısında Çerkesler savaflara devam etme kararı almışlardır. Meclis, 1862 yılında İstanbul'a yardım aramak için bir heyet göndermiş heyetin başında ise İsmail Barakay-ıpa Dzias bulunmaktadır. Sadrazam'a bir dilekçe ile askeri yardım ve himaye talebinde bulunmuştur. Daha sonra bu heyette 3 kişi İstanbul Çerkes Komitesi, Paris ve Londra'ya aynı maksatla sevk edilmiştir.⁸⁸ Çerkesler hem Osmanlı basınında hem de Avrupa'da kendi seslerinin duyurulması için çaba harcamışlarsa da tam bir destek bulamamışlardır. Sonunda 1862 yılında çevresi Kazak yerleşimleri ile dolan Natuhaylar Karadeniz kıyısına göç etmek zorunda kalmışlar ve 1863 yılından itibaren ise Osmanlı topraklarına göç başlamıştır. Aynı yıl Şapsığ ve Abzehlerde silah bırakmak zorunda kalmışlardır. Tüm bu göç hareketi sebebiyle 1863 yılından itibaren Kuzeybatı Kafkasya tamamen Çerkes nüfustan arındırılmış bir vaziyet almıştır. 1861 yılında Rusların, Çerkeslere karşı sunduğu antlaşma teklifini, Çerkesler aradan geçen 3 yıl boyunca diplomatik ve askeri faaliyetlerde bulunarak, antlaşma koşullarını değiştirebilmeyi ümit etmişlerse de sonuçta Ruslar, Çerkes direnişini kırmayı başarmış ve Çar'ın kardeşi Grand Duke Mikhail, 21 Mayıs 1864'de Çar'ın taleplerini tekrarlayarak Çerkeslere bir ay içinde dağlardaki yerleşim alanlarını terkedip gösterilen mevkilere yerleşmelerini istemiş, bu hükme itaat etmeyenlerin ise Osmanlı İmparatorluğu'na göç etmek zorunda olduklarını bildirmiştir. Tüm bu şartlara uymayanlar Rus Devleti tarafından savaş esiri olarak görülecek ve bu şekilde muamele göreceklendir. İşte Çerkeslerin yüzbinlerce kişilik büyük kabileler halinde kara ve deniz yoluyla aylar sürececek bir yolculuk sonunda Osmanlı İmparatorluğu topraklarına göç etmesi serüveni böylece başlamıştır.⁸⁹

1.2. Çerkeslerin Osmanlı Devletine Sürgün Edilmesi Hadisesi

Çerkesler, 19. yüzyılın son çeyreğine değin Rusya ile savaşmış ve yüzbinlerce insanı bu savaşlar neticesinde kaybetmiştir. Silah ve mühimmat eksikliği, uzun süren savaşlar neticesinde ekonomik faaliyetlerini yürütememe, açlık ve sefalet gibi birçok nedenlerden dolayı Çerkesler Ruslar karşısında yenilmişlerdir. Bu bakımdan Gayr-i Müslim bir devletin tebaası olmak yerine Osmanlı topraklarına göç etmeyi ve Halife'nin

⁸⁸ Ashad Y. Çirg; "Adıgelerin 19. Yüzyıl Politik Tarihinin İncelenmesi Gerekir", (Çev.: Murat Papşu), **Kafkasya Gerçeği Dergisi**, Sayı 11, Ocak 1993, s.55-60

⁸⁹ Nazan Çiçek; **a.g.m.**, s.64

idaresi altındaki Müslüman bir devlette yaşamayı tercih etmişlerdir.⁹⁰ Çerkeslerin Osmanlı topraklarına göç etmeye başlaması 1822 yılına değin uzanmaktadır ve eşraf dediğimiz varlıklı aileler ile dini çevrelerin çoğunlukta olduğu bir kitle bu hicrete iştirak etmiştir. 1864 yılına kadar uzanan bu göçler genellikle savaştan yenik çıkılacağına kesin gözüyle bakan daha çok elit tabaka diye tanımlayabileceğimiz insanların hareketidir.⁹¹ 1859 yılında Ruslar, Osmanlı Devleti'ne başvurarak Kafkasya'daki bazı Müslümanların Halifelerinin topraklarına göç etmek istediklerini ve kendilerine toprak verilmesi talebinde bulduklarını iletmektedir. Ruslar bu amaçla bölgeyi tamamen geride kalan asi Çerkeslerden temizleyerek kendi idaresinin ileriye dönük planlarını uygulamaya koymaktadır. Ancak Ruslar şüphesiz bu isteği Çerkeslerin kendi arzusu gibi göstermekte ise de öne sürmüş olduğu şartlar dolayısıyla Çerkesler bu isteğin mecburen Halife'ye iletilmesini istemek zorunda kalmışlardır. Zira Çerkeslerden:

- 1) Dinlerinden vazgeçip Ortadoks Hristiyanlığı benimsemeleri
- 2) Rus göçmenlerinin ticaret ve ulaşım merkezlerine yerleştirilmesine sessiz kalmaları ve hiçbir ticari, ziraî faaliyette bulunmaksızın sadece angarya işlerle meşgul olmaları
- 3) Kendi arazileri eğer verimli ise burayı terk edip daha verimsiz bir toprağı işlemeleri
- 4) Çerkesler silahlarını bırakarak Rus ordusunda hizmet edecek ve Rusya'nın istedikleri iskân politikasına kesinlikle muhalefet etmeyeceklerdi.

Bu maddeler gereğince Kafkasya'da kalamayacaklarını anlayan Çerkesler büyük gruplar halinde "21 Mayıs 1864 Büyük Çerkes Sürgünü" olarak anılacak göç dalgasına başlamışlardır.⁹² Osmanlı Devleti ise XIX. yüzyılın ilk yarısında büyük bir nüfus azlığı ve bunun getirdiği bir takım sıkıntıları yaşamaktadır. Devlet hastalıklar, bitmeyen savaşlar neticesinde çok büyük insan kayıplarına maruz kalmıştır. Tüm bu olumsuzlar yüzünden büyük toprak parçaları işlenememiş ve devlet gelirleri oldukça düşmüştür. Osmanlı Devleti bu soruna bir çözüm bulmak amacıyla XIX. yüzyıl ortalarından itibaren özellikle kırsal kesimde nüfusu arttırmak için harekete geçmiştir. Çareler üzerinde tartışıldığı bir sırada Rusya'nın Çerkesleri Osmanlı topraklarına göç ettirme

⁹⁰ "Ğuaze Gazetesi Müdüriyyet-i Âlfsine", Ğuaze, No 3, 17 Nisan Efrenci 1911, s.8

⁹¹ Bedri Habiçoğlu; **Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler**, Nart Yayıncılık, İstanbul 1993, s. 47

⁹² Selma Yel; Ahmet Akgündüz; "XIX. Yüzyılda Çarlık Rusya'sının Çerkesleri Sürgün Etmesi ve Uzunyayla'ya Yerleştirilmeleri (1860-1865)", **Turkish Studies**, Volume 3/4, Summer 2008, s.956-957

teklifinin gelmesi bir anlamda devletin yaşamış olduğu bu nüfus problemine çare olacak niteliktedir.⁹³ Rusya'nın Çerkesleri Kafkasya'dan sürme fikri Osmanlı Devleti'nin de ekonomisini canlandıracak insan gücüne gereksinim duyması neticesinde milyonlarca insan Osmanlı topraklarına göç etmiştir. Devlet bu insanlara toprak, para ve tarım teçhizatı vaad ederek Osmanlı topraklarını cazip kılmaya çalışmış ve başarılı olmuştur. Ancak iskân siyasetinin çok doğru olduğunu söylemek mümkün değildir. Zira muhacirlerin yerleştirildikleri bölgelerde sıtma ve iklime uyum sağlayamama gibi durumlar ortaya çıkmasından ötürü birçok insan hayatını kaybetmiştir.⁹⁴ Rakka Kazası'na yerleştirilen 300 haneli bir Çerkes grubunun 40 hanesi Kuneytra civarına yerleşmiş ancak birkaç sene içinde 30 hane insan hayatını kaybetmiştir. Rakka Kazası'nda kalanlar ise yerleştirildikleri bölgenin eşrafının çeşitli hileleri neticesinde tam olarak yerleşip düzen kuramamışlar ve tarım faaliyetinde bulunamadıklarından gelirken getirdikleri mal ve mülklerini tüketmişlerdir.⁹⁵ Tüm bu olumsuzluklar karşısında Kafkasya'ya geri dönenlerde olmuştur. Yalova'da iskân edilmiş Karaçaylar'dan 5 hanenin Çerkezistan'a geri döndüğü bildirilmektedir ki buraya yerleştirilen muhacirlerin 8000 nüfus olduğu ve 5 sene içerisinde 5000'e yakın insanın hastalıklar sebebiyle hayatını kaybettiği görülmektedir.⁹⁶

Ruslar 1860 yılından sonra ilk olarak Besleneyleleri zorunlu olarak göçe tabî tutmuşlardır. Zira Besleneyleler hem savaşçı olmaları hem de aralarından lider çıkarmaları bakımından diğer Çerkeslerden tehlikeli görülmektedir. Yaklaşık 600 ailenin Osmanlı topraklarına sürgün edildiği, 200 ailenin ise Kuban Nehri'nin sol yakasında zorunlu iskâna tabî tutuldukları bilinmektedir. Daha sonra Laba Nehri ötesinde yaşayan Kabardey, Abazin ve Çemguy kabileleri buralardan ya başka bir yere nakledilmişler ya da Osmanlı Devleti'ne göç etmek sorunda bırakılmışlardır.⁹⁷ Kafkasya'dan Anadolu'ya sürgün ile nakledilen insanlar, Karadeniz'deki Taman, Tuapse, Anapa, Tsemez, Soçi, Adler, Sohum, Poti, Batum gibi limanlardan Rus, Osmanlı ve İngiliz gemileri vasıtasıyla Osmanlı limanları olan Trabzon, Ordu, Samsun, Sinop, Kefken, Varna, Burgaz, Köstence limanlarına getirilmekte ve buralardan iskân

⁹³ Erdoğan Keleş; "Kırım Savaşından Sonra Gelen Muhacirlerin Menteşe Sancağına İskânı", **Turkish Studies**, Volume 4/8, Fall 2009, s.1168

⁹⁴ Süleyman Tefrik; "Rakka Kazası Kaymakamı Beyefendi'ye", *Ğuaze*, No 4, 27 Nisan Efrenci 1911, s.7

⁹⁵ "Hicret ve Avdet", *Ğuaze*, No 5, 4 Mayıs Efrenci 1911, s.1

⁹⁶ "Çerkezistan'a Avdet", *Ğuaze*, No 8, 25 Mayıs Efrenci 1911, s.7

⁹⁷ Kadir Natho; **a.g.e.**, s.176

edilmesi kararlaştırılan bölgelere varmaları sağlanmaktadır.⁹⁸ Çerkeslerin, bu limanlara gelene kadar ve geldikten sonra nüfusunun çok büyük bir oranı hastalık, kıtlık gibi birçok nedene bağlı olarak telef olmuştur. Ayrıca limanlara indirilen Çerkeslerin, Osmanlı Devleti tarafından görevlendirilen kişilerin görevlerini ihmal etmeleri, yetkililerin de bu ihmal ve su'i isti'male göz yummaları neticesinde çok zor durumda kaldıkları görülmektedir. Muhacirîn Komisyonu tarafından esnaflara ihale edilen yiyecek, içecek vesâir ihtiyaç maddelerinin, durumdan istifade kokmuş, çürümüş olanlarının muhacirlere sunulmak istendiği, devlet tarafından görevlendirilen memurların bu ortamdan faydalanarak ganimet kapma yarışına giriştikleri, ailenin bütün fertlerinin hasta olması veya bakacak kimsesi olmadığı durumlarda memurların bakması gerekirken görevlerini yerine getirmedikleri, kefenlik bez verilmediğinden cenazelerin yerli yerinde durduğu ve hastalık kaynağı haline geldiği, bölgede görevli devlet yetkililerin esir kapma yarışı içine girdikleri ve muhacirleri esir etmeye devam ettikleri görülmüş ve bu durum muhacirlerin savaştaki hallerinden daha fazla mazlum olmalarına sebebiyet vermiştir.⁹⁹

Rus Muhacirîn Komisyonu'nun verilerine göre Çerkeslerin Kafkasya'dan sürgün edilen nüfusunun yaklaşık olarak 1.750.000 olduğu anlaşılmaktadır. Bunlardan 258.000 kadarı Şapsığ, 250.000 kadarı ise Abzeh kabilesine mensuptur. Geriye kalanların ise diğer Çerkes kabilelerine mensup insanlar olduğu tahmin edilmektedir.¹⁰⁰ Osmanlı Hükümeti, bu göç dalgasını düzenlemek için bir komisyon ihtiyacı hissetmeye başlamış ve “*Göç ve Göçmen İşleri*” dairesi adı altında 16 Ocak 1860'a kadar İstanbul Şehremaneti (İstanbul Belediyesi) tarafından yürütülmüştür. Fakat gelen nüfus o kadar fazla idi ki belediye bu işin üstesinden tek başına gelmekte zorlanmış, bunun üzerine de 5 Ocak 1860'ta ‘*Muhacirin Komisyonu*’ kurulmuştur. Komisyonun başına ise kendisi de bir Çerkes olan “*Trabzon Valisi Hafız Paşa*” getirilmiştir.¹⁰¹ Komisyon üyeliklerine de Ticaret Muâvini Remzi Efendi, Dâr-üş Şûrâ-i Askerî Â'zası'ndan Refik Bey, Ülema'dan İsmail ve Hacı Pir Efendi'ler tayin edilmişlerdir. Şehremaneti ikinci muavinlerinden Asım Bey'in iki günde bir komisyonda bulunması ve komisyona ayrıca

⁹⁸ Cahit Aslan; “Bir Soykırım'ın Adı: 1864 Büyük Çerkes Sürgünü”, **Uluslararası Suçlar ve Tarih Dergisi**, Sayı 1, 2006, s.16-17

⁹⁹ Ayşe Pul; “Kafkasya Muhacirlerinin Durumlarına Dâir Eczacı Es-Seyyid Hüseyin Efendi'nin Bir Mektubu”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt 4, Sayı 16, Kış 2011, s.414-415

¹⁰⁰ “Hicret Mi Hezimet Mi?”, *Ğuaze*, No 2, 10 Nisan Efcenci 1911, s.1-2

¹⁰¹ Hayati Bice; **Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1991, s.47

Bâb-ı Alî'den memur tayin edilmesi ve komisyonun hergün toplanabilmesi içinde her tarafa ve bilhassa denize yakın bulunması dolayısıyla Hamidiye Vakıf Dairesi'nin tahsis edilmesi kararlaştırılmıştır. Komisyon'un görevi, göçmenlere yapılan yardımları toplayıp usulüne göre sarf etmek, yardımseverlerin isimlerini Takvim-i Vekâyi ve Ceride-i Havadis gazetelerinde yayımlatmak, gerekli yerler ile olan yazışmaları yürütmek, muhacirleri İstanbul'da yerleştirmek ve muhâcirleri iskân mahalline sevk etmektir.¹⁰² Kafkasya'dan gelen muhacirlerin azalmasından sonra komisyona olan ihtiyaç ortadan kalktığı vakit lağvedilmiş ancak göçlerin yoğunlaşması üzerine yeniden kurulmuştur. Göç ve göçmen meseleleri ile ilgilenen bir komisyonun kurulması ihtiyacının ortaya çıkması devletin, bu konuda içinde bulunduğu sıkıntının büyüklüğünü göstermesi bakımından önemlidir. XIX. yüzyılın ikinci yarısı boyunca, Muhacirîn Komisyonu'nun kısa süreli kapatılıp açılması hariç tutulduğunda, Osmanlı topraklarına gelen muhacirlerin iskânları ve ihtiyaçlarının karşılanması sebebiyle komisyonun büyük öneme haiz işler yaptığı anlaşılmaktadır. Bunun yanında komisyonun, lağvedildiği için görevde bulunmadığı dönemlerde de göçmenlik meselesi ile ilgilenen bir birimin var olduğu gözden kaçırılmamalıdır.

Muhâcirîn Komisyonu 1864 tarihine kadar yoğun bir faaliyet göstererek görevini sürdürmüştür. Bu tarihten sonra Osmanlı memleketine gelen göçmenlerin de iskânları büyük ölçüde tamamlanmış, böylece komisyonun işlerinde azalma meydana gelmiştir. Bu bakımdan 1866'da vilayet ve sancaklardaki sevk ve iskân memurlukları lağvedilmeye başlanmıştır. Muhâcirîn Komisyonu'nun yapısında daha sonraki yıllarda bir değişmeye gidilerek gelen muhâcirlerin iskânı için bir müdür başkanlığında beş üye, bir kâtip, bir muhasebe kâtibi, bir nüfus kayıt memuru, bir evrak müdürü, üç tercüman, bir sevk memuru, bir kapıcı ve bir odacı kadrosundan oluşan bir daire kurulmuş ve 10 Mart 1875'de Zabtiye Nezareti'ne bağlanmıştır. Bu durum 1 Mayıs 1877 tarihine kadar devam ettikten sonra göçmen hareketliliği iyice azaldığından, göçmen işleri eskiden olduğu gibi bir kez daha şehremanetine devredilmiştir.¹⁰³ Ancak Nisan 1877 tarihinde Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmesi ile başlayan 93 Harbi'nden kısa bir süre sonra Muhâcirîn Komisyonu'nun yeniden teşkiline ihtiyaç hâsıl olmuş ve Ağustos

¹⁰² Ayşe Pul; "Tomarza'ya Gelen Çeçen Muhâcirlerinin İskânı Hakkında Bazı Gözlemler", **Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi**, Cilt 1, Sayı 2, Aralık 2010, s.155

¹⁰³ Mehmet Demirtaş; "Kırım Savaşı ve 93 Harbi Sürecinde Osmanlı Memleketine Gelen Göçmenlerin Sevk ve İskânı", **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Sayı 41, 2009, s.216-217

1877 tarihinde bir irâde ile komisyon yeniden oluşturulmuştur. Eski komisyon üyelerinden kendilerine yeni teşkilâtta görev verilmeyenler başka işlere tayin olunmuşlardır. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra, Balkanlardan ve Kafkasya'dan yoğun göçlerin kitleler halinde tekrar başlamasıyla birlikte yeniden göçmenlerle ilgili komisyonlar meydana getirilmiştir. 1860'ta kurularak 1875'e kadar görev yapan tek bir göçmen kuruluğu varken, 1877'den sonra birden çok göçmen komisyonu oluşturulmuştur.¹⁰⁴

2. OSMANLI DEVLETİNDE ÇERKES ÖRGÜTLENMELERİ

2.1. Çerkes İttihâd ve Teâvün Cemiyeti

Çerkeslerin Osmanlı Devleti'ne göç ettikten sonra kurmuş oldukları ilk örgütlenme özelliğini taşıyan cemiyet, 4 Teşrin-i Sâni 1324¹⁰⁵ tarihinde “*Çerkes İttihâd ve Teâvün Cemiyeti*” adıyla İstanbul'da icraatlarına başlamıştır.¹⁰⁶ Derneğin üyeleri arasında Osmanlı Devleti'nin çeşitli kademelerinde görev yapan asker, bürokrat veya eşraftan olan kişiler yer almaktadır. Bunlar arasında; Mareşal Merted Abdullah, Mareşal Berzeg Zeki, Gazi Muhammed Fazıl Paşa, Pooh Nazmi Paşa, Şaplı Osman Paşa, Loh Ahmet Hamdi Paşa, Therkhet Ahmet Cavit Paşa, Met Çunatiko Yusuf İzzet Paşa, İsmail Berkuk Paşa, Hagur Ahmet Mithat Efendi, Yüzbaşı Ahmet Koşogo, Mustafa Butbay, Blenav Harun Bateko, Tsey Ömer Hilmi, Ahmet Nuri Tsağo, Şemseddin Tleseruk Paşa, Yusuf Suad Neguç, Hüseyin Şemi Tümer, Hit Tefik Talat, Dr. Mehmed Reşid Şahingiray, Mizancı Murad, Hüseyin Tosun Şaplı, Lütfullah Şav, Dr. Suat Asyok, Rekindazâde İsmail Zühdü, Tahir Hayrettin, Düzceli İbrahim Hızelt gibi birçok zât zikredilebilir.¹⁰⁷

Çerkes İttihâd ve Teâvün Cemiyeti beyannamesinde Çerkeslerin içine düşmüş oldukları durumu eğitim ve öğretimin Kafkasya'da oldukça geri olmasına bağlamaktadır. Zira Kafkasya dışında birçok asker ve ilim adamı yetişmiş ise de Kafkasya'da bunun olmadığı görülmektedir. Ayrıca Çerkeslerin kendi aralarındaki çekişmelerin eğitim ve öğretimin gelişmesine engel olduğu rahatlıkla söylenebilir.

¹⁰⁴ Ali Rıza Gönüllü; “Antalya’da İskân Edilen Muhacirler (1878-1923)”, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı 26, Güz 2009, s.297

¹⁰⁵ Türk Tarih Kurumu'nun web sitesindeki tarih çevirme kılavuzuna göre Miladi 17 Kasım 1908 tarihine tekabül etmektedir.

¹⁰⁶ Ömer Aytek Kirmel; “1908 Çerkes Aydınları”, **Nart Dergisi**, Sayı 50, Temmuz-Ağustos 2006, s.44

¹⁰⁷ Hakan Eken; “20. Yüzyıl Başında Çerkes STK’lar, Kültürel, Siyasal Etkinlikleri ve Ethem Bey-I”, **Nart Dergisi**, Sayı 52, Kasım-Aralık 2006, s.43

Çerkesler geleceklerini inşa etmek için ilim ve irfanın gelişmiş olduğu Osmanlı topraklarındaki iskânlarına önem vermektedirler ki onlara göre gelişmenin ve birleşmenin yegâne yolu olan eğitim ve öğretim ancak bu topraklarda bulunan zaman içerisinde kazanılarak milli benliğin korunması sağlanabilecektir. Tüm bunların gerçekleştirilmesi konusunda “*Meşrutî Yönetim*” in getireceği kazançlara güvenmektedirler. Devlet içerisinde kanunlara uymak, yardımlaşmak ve güzel, ahlaki duyguların geliştirilmesi amacına hizmet hususunda çalışmak gerektiği vurgulanmaktadır.¹⁰⁸ Bu amaçla Çerkesler, yayın organları olan Ğuaze gazetesinde yardım toplanması yönünde ilanlarda bulunmuşlar ve yardım edenler ile miktarları gazetenin sayfalarındaki yerini almıştır. Yardım edenler arasında çok farklı kesimlerden insanlar bulunmakla beraber etnik bakımdan herkesin Çerkes oldukları hususu belli değildir. Ancak hanedan ile akrabalıkları bulunanlar, Paşalar ve diğer ordu mensupları, eşraftan kimseler ve aile isimlerinden anlaşılabilirdiği kadarıyla Çerkesler yardımda bulunmuşlardır. Tüm Osmanlı toprağından yardım edildiği kuşkusuzdur zira Suriye, Filistin, Irak gibi daha birçok yerden insanların bu işe katkı sağladıkları bilinmektedir. Çerkesler bu paraları okul açmak ve Çerkes gençlerini özellikle ailesini kaybetmiş veyahut maddi sıkıntılar içerisinde bulunanları parasız olarak okutmak amacıyla toplamışlar ve bunda da başarılı olarak mektebin açılmasını sağlamışlardır. Çerkes İttihâd ve Teâvün Cemiyeti, Osmanlı Devleti’nin muhtelif bölgelerinde yaşamakta olan Çerkeslerin karşılaşmış oldukları sıkıntıların halledilmesi hususunda sıkça başvurdukları bir merkez haline gelmiştir. Zira Suriye’nin Selimiye Kazası’nda ki Hama Köyü’nde Çerkesler kendi imkânları ile okul açmışlar ancak mektep için öğretmen temin edemediklerinden İstanbul’daki Çerkes cemiyetine başvurmuşlardır. Başvuruyu yapan kişinin Çerkes Osman bin Mehmet adındaki bir şahıs olduğu ve göndermiş olduğu mektupta aşağıdaki ifadelerin yer aldığı görülmektedir:

“İnkılâb-ı mes’ûdiyemizden beri, hepimizde nur-ı maarife doğru ilerlemek arzu ve hissi uyanmıştır. Ve artık bir mekteb-i ‘irfân ve mücâhededen ‘ibâret olan bu dünyâda istikşâf-ı hakk ve hakikat -bize değilse bile – hiç olmazsa evlâdlarımıza nasîb olsun; bu insâl-i âtiye her halde sâlim ve metin bir terbiye, muktezâ-ı zaman ve muhît bir tenevvür fikirle meydâna atılsın, diyoruz. Fakat ma‘te‘essüf şimdiye kadar mukamat-ı ‘â’idesine vukû‘ bulan mürâcaatımız neticesiz kalıyor ve

¹⁰⁸ http://www.kafkas.org.tr/belgeler/belge_6.html (04.06.2011)

çocuklarımız da böyle tekemmül ve terakkîye en ziyâde muhtâç olduğumuz bir zamanda feyz ve nur-ı maarifden mahrûm bırakılıyor...”¹⁰⁹

Çerkes İttihâd ve Teâvün Cemiyeti üyelerince politik amaçlı çalışmaların yerine getirilmesi amacıyla 1918 yılında İstanbul’da Thuğa (Deli) Fuat Paşa’nın önderliğinde “*Şimâli Kafkas Cemiyeti*” kurulmuştur. Bunun dışında ayrıca Suriye’nin Kuneytre Kazası’nda ki Çerkesler, Çerkes Teâvün Cemiyeti’nin bir şubesi olmak üzere gönüllü olarak bir cemiyet tesis etmişlerdir. Cemiyetin beyannamesini Mehmet Sait Bey okumuş ve daha sonra Çerkesce tercümesi yapılmıştır.¹¹⁰ Ayrıca Çerkes İttihâd ve Teâvün Cemiyetine bağlı Adapazarı’nda da bir şube bulunmaktadır.¹¹¹ Anadolu’da başarıya ulaşan okul açma teşebbüsünden sonra Çerkesler, Kafkasya’da okullar açılmasını temin etmek için birçok kişiyi anavatana göndermişlerdir. Kafkasya’ya gönderilen ilk öğretmen özelliğini taşıyan Düzceli Hızelt İbrahim Bey, gittiği yer olan Kuban Bölgesi’nde Penekhes Köyü’nde altı sınıflı özel bir okul açılmasına öncülük etmiştir. İbrahim Bey’in açılmasına öncülük ettiği bu okulda dersler genel olarak Çerkesce okutulmakla beraber bunun yanında Rusca’da okutulmaktadır. Derslerin Rusca okutulmasında şüphesiz Kafkasyalıların Ruslar ile ticari, siyasi ilişkilerini düzenleme gayesinin yattığı ma’lumdur. Bu okulda muhtelif konulara hâiz 21 tane kitap okutulmaktadır. Bunun yanında birde kızlar için ayrıca sınıf açılmış ve onlarda bazı değişiklikler ile aynı müfredata tâbî olarak öğrenim görmüşlerdir. Aynı eyalette Çerkesler daha birçok okul açma teşebbüsünde bulunmuşlar ancak maddi zorluklar baş göstermiştir. Bu zorluğu da Çerkeslerin zekâtları ile hububatlarından alınacak belirli bir miktar yardım ile aşmayı düşünmüşlerdir.¹¹² 1919 yılında Tsağo Nuri’de, Kafkasya’ya gönderilmiştir. Tsağo Nuri Nalçik’te bir lise bir de öğretmen okulu açmıştır. Ayrıca dernek üyelerinden Yusuf Suat Neğuç da gönderilenler arasında bulunmaktadır.¹¹³ 1911 yılında Çerkes Teâvün Cemiyeti’nin kapatıldığına yönelik bazı şayi’aların dolandığını görmekteyiz. Bu şayi’a, Aydın Vilayeti’ne bağlı livaların birisinde yazı işleri müdürlüğü yaptığı anlaşılan bir kişinin Şam’da bulunan bir dostuna yazmış olduğu mektuba bağlı olarak ortaya atılmıştır. Bu zâtın arasına İstanbul’a geldiğinde cemiyete uğradığıda bilinmektedir. Bu şekilde bir şayi’anın çıkmasındaki sebep ise cemiyeti

¹⁰⁹ “Muallim İstiyorlar”, Ğuaze, No 2, 10 Nisan Efrenci 1911, s.7

¹¹⁰ “Çerkes Teâvün Cemiyeti Kuneytre Şubesi”, Ğuaze, No 13, 4 Temmuz Efrenci 1911, s.8

¹¹¹ “At Koşusu”, Ğuaze, No 1, 2 Nisan Efrenci 1911, s.8

¹¹² “Çerkeslerde Maarif”, Ğuaze, No 1, 2 Nisan Efrenci 1911, s.8

¹¹³ Ömer Aytek Kurlmel; **a.g.m.**, s.45

başkalarının zararına faaliyet ediyor gibi göstermektir. Bunun yanısıra kimin çıkarlarına hizmet ediyorsa bulunduğu taraftaki mevki'ini sağlamlaştırmak amacını taşıdığı açıkça anlaşılmaktadır.¹¹⁴

Çerkes İttihâd ve Teâvün Cemiyeti'nin faaliyetleri arasındaki en önemli meselelerden biri ise “*Kölelik Sorunu*” nun biran önce çözülmesidir. Hem Çerkeslerin kendi toplumsal yapılarından kaynaklanan önemli bir sorun hem de Osmanlı Devleti'ne sürgün neticesinde gelen Çerkeslerin düşmüş oldukları kötü durumdan faydalanılmasını önlemeye yönelik insani bir hareket olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira Çerkeslerin bu durumundan faydalanan köle tacirleri, Çerkesleri sadece hayatta kalabilmeleri pahasına onları köle olarak satın alıyor ve İstanbul gibi büyük şehirlerde yüksek ücretler karşılığında satıyorlardı. Bu durumdan oldukça rahatsız olan Çerkes aydınları gazete aracılığı ile birçok defa yazılar yayınlanmış ve yetkili makamlara ulaşılmaya çalışılmışlardır.¹¹⁵ Bu hususta en önemli yeri ise Çerkes kızları teşkil etmektedir. Haremde ve para sahiplerinin ellerinde bîçare kalmış bu insanları kurtarmayı insani bir görev olarak add etmişlerdir. Zira 19. yüzyıl, sarayda Çerkes kızlarının yoğun olduğu dönemlerden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Ve bu durum Çerkes aydınlarını rahatsız etmekte ve haremdeki kızların köylerine, ailelerine geri dönmeleri için çalışmalar yapılmaktadır. Bu konuda saray ile irtibata geçmesi için Thuğa Fuat Paşa'dan yardım istemiştir. Yapılan girişimler sonucunda haremdeki Çerkes kızlarının saraydan çıkartılıp ailelerinin yanlarına dönmeleri sağlanmıştır.¹¹⁶ Çerkes Teâvün Cemiyeti'nin yaymak istediği temel konulardan biri de Çerkesce'nin Latin alfabesi ile yazılmasını sağlamaktadır. Bu konuda çalışmalar yapan ilk kişi Ahmet Cavit Therkhet Paşa'dır. Ahmet Cavit Paşa'nın alfabesi 1897 yılında Arap harfleriyle basılmıştır. 1918 yılında da Latin harfleriyle alfabe yapılmıştır. Hazırlanmış olan Çerkesce alfabe üç tanedir. Bunlar Çerkes İttihâd ve Teâvün Cemiyeti ve Şimâli Kafkasya Cemiyeti'nin ortak çalışmaları ile hazırlanmış ve Çerkes Teâvün Cemiyeti'ne bağlı tüm diğer cemiyet ve okullarda hatta Kafkasya'da kullanılmıştır. Bu alfabeler şöyledir; Hüseyin Şem'i Tümer tarafından 1919 yılında hazırlanan “*Adiğe Saerf*” (Çerkesce Dilbilgisi), 1919 yılında Blenav Batuk tarafından hazırlanmış olan Latin esaslı Adiğe Alfabeti ve üçüncü olarak da Mustafa Butbay tarafından yine 1919 yılında hazırlanan Çerkes-Abhaz Alfabetidir.

¹¹⁴ “Mesele Neymiş”, Ğuaze, No 23, 3 Teşrin-i Sâni Efrenci 1911, s.5

¹¹⁵ “Kölelik Aleyhinde 1”, Ğuaze, No 1, 2 Nisan Efrenci 1911, s.2-3

¹¹⁶ Elmas Zeynep Aksoy; “Çerkes Teavün Cemiyeti ve Faaliyetleri”, **Toplumsal Tarih Dergisi**, Sayı 112, Eylül 2003, s.101

Bu alfabelerden başka çeşitli tarihlerde yazılmış başka alfabeler de vardır.¹¹⁷ Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile cemiyetin yayın organı olan Ğuaze kapanmış, cemiyet üyelerinin büyük bir bölümü savaşa katılmışlardır. Savaşın Kafkasya'nın bağımsızlığı açısından yararlı olabileceği düşünüldüğünden Çerkesler arasında katılım çok fazla olmaktadır. Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasından sonra Lozan Konferansı'na davet edilen Türk heyetibi bekleyen en önemli sorunlardan biri ise “Azınlıklar Meselesi” olmuştur. İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon ile Türk delegasyonu başkanı İsmet Paşa arasında azınlıklar hakkında uzun tartışmalar geçmiş, bu tartışmaların birinin konusunu da Çerkesler oluşturmuştur. Zira İngiliz Hükümeti Çerkesleri “Azınlık” olarak değerlendirmiş ve bu amaçla bunu Türk Hükümeti'ne kabul ettirmek için yoğun çaba harcamıştır. Türk Hükümeti ise Çerkeslerin öz yurttaşları olduğunu ve böyle bir talepleri olmadığı dile getirmiş ve dinsel bakımdan Müslüman olamayanların azınlık statüsünde görülebileceğini vurgulamıştır. Lord Curzon ise:

“Alt Komisyonun Türk Temsilci Heyeti'ne verdiği iki büyük tavize geçiyorum. Alt Komisyon önce, bütün etnik azınlıkların, başka bir deyişle, Müslüman olmayan azınlıklar gibi, Müslüman azınlıklarında -örneğin Kürtlerin, Çerkeslerin ve Arapların- tasarındaki koruma tedbirlerinden yararlanmalarında direnmişti. Türk Temsilci Heyeti, bu azınlıkların korunmaya ihtiyaçları olmadığını ve Türk yönetimi altında bulunmaktan tamamiyle memnun olduklarını söylemiştir.”

Şeklinde bir konuşma yapmış ve komisyonun kararına sitem ettiği gözlenmiştir. Sonuçta Lord Curzon'un bu isteği yerine gelmemiş ve 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Antlaşması ile Çerkeslere azınlık statüsü tanınmamıştır.¹¹⁸ Bu antlaşmadan bir ay sonra ise Çerkes İttihâd ve Teâvün Cemiyeti ile Çerkes Kadınları Teâvün Cemiyeti kapatılmıştır. Çerkes Numune Okulu ise Milli Eğitim Bakanlığı'nın İstanbul Maarif Müdürlüğü'ne verdiği emirle 5 Eylül 1923 tarihinde kapatılmıştır.¹¹⁹

2.2. Çerkes Kadınları Teâvün Cemiyeti

Çerkes Kadınları Teâvün Cemiyeti 1918 yılında İstanbul'da sürgün sonucu vatanından uzak kalmış bir grup kadın entelektüel tarafından kurulmuştur. Kurucuları arasında Hayriye Melek Hunc, Berzeg Makbule, Zaliko Emine Raşid, Seza Pooh Hanım

¹¹⁷ Huş Fatih İşler; “Çerkes Teâvün Cemiyeti”, *Nart Dergisi*, Sayı 30, Mayıs-Haziran 2002, s.4

¹¹⁸ Remzi Altunpolat; *Uluslararası Hukuk Açısından Lozan Barış Antlaşmasının Siyasal Hükümleri Işığında Türkiye'de Azınlıklar Sorunu*: Tarihten Güncelliğe, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005, s.117

¹¹⁹ Hakan Eken; *a.g.m.*, s.44

ve Faika Hanım bulunmaktadır.¹²⁰ Cemiyet, “*Şimâli Kafkas Cemiyeti*” nin dağılmasından sonra ortaya çıkmış ve bu derneğin üyeleri olan bazı kişiler daha sonra burada toplanmış ve faaliyetlerine devam etmiştir. Başkanlığını Hayriyye Melek Hanım’ın yapmış olduğu cemiyetin merkezi Beşiktaş’ta bulunmaktadır. Bu cemiyet mütareke döneminde işlerliği mümkün olmayan İnas¹²¹ Terakki Okulu’nun yükümlülüğünü kendi üzerine almış ve daha sonra ismini “*Çerkes Numune Mektebi*” (Çerkes Kız Mektebi) olarak değiştirmiştir.¹²² Bu vesile ile okulun tüm denetimi Çerkes Kadınları Teâvün Cemiyeti’ne bırakılmıştır. Bu okulda Çerkes kadınları özellikle Bolşeviklerden kaçarak Türkiye’ye gelen birçok kişiyi barındırmışlardır. Çocuklarının da okula alınmasıyla okuldaki Çerkes öğrenci sayısında artış olduğu bilinmektedir. Okulun yetim-öksüz ve okumak için yeterli parası olmayan Çerkes çocuklarının eğitiminde oldukça büyük katkıları bulunmaktadır. Okulun ihtiyaçları için Met İzzet Paşa dahi yardımlarda bulunarak desteğini göstermektedir. Daha sonra okulun müdürlük görevini ise Mustafa Butbay yüklenmiştir. Okulun öğretim dili konusunda yönetim ile arasında çıkan ihtilaftan dolayı istifa etmiştir. Butbay, okuldaki öğretim dilinin Türkçe olmasını ve ayrıca Çerkesce eğitim almak isteyen olursa onların ayrı birer sınıfta öğrenim görmelerini teklif etmiş ancak yönetim eğitimin tamamen Çerkesce olması gerektiğini savunmuştur. Sonuç itibariyle eğitimin Türkçe olması kararlaştırılmış ancak Mustafa Butbay görevine geri dönmemiştir.¹²³ Daha sonra okulun müdürlüğüne Seza Pooh, Başöğretmenliğine Lami Jankat getirilmiştir. Çerkes Numune Mektebi, 6 sınıftan oluşan ilkökul seviyesinde öğretim yapan bir müessese idi. Okulun başka bir özelliği ise Osmanlı İmparatorluğu’nda ilk defa Müslüman bir tebaaya ait okulda kız ve erkek öğrencilerin bir çatı altında birlikte ders görebilmeleridir. Okulda ayrıca yaşları 4 ile 6 arasında değişen çocuklar için ana sınıfı diyebileceğimiz derslikler oluşturulmuştur. Bu bakımdan Osmanlı Devleti’nde ki ilk anaokul diyebiliriz. Okuldaki dersler Adıgebe¹²⁴ (Çerkesce) okutulmaktadır. Bundan başka İslam dünyasında ilk kez Latin harfleriyle

¹²⁰ Papapha Mahinur Tuna; “Çerkes Kadınları Dayanışma Derneği, Diyane ve Beşiktaş Örnek Kız Okulu”, *Nart Dergisi*, Sayı 54, Mart-Nisan 2007, s.38

¹²¹ Kelime değişik kaynaklarda “*Anâs*” olarak geçmekteyse de kanaatimize göre kelime Osmanlıca transkripsiyondan kaynaklanan bir yanlışlığa uğramış ve “*İnâs*” yani “*Kadınlar, Kızlar*” manasında kullanımı doğru olacaktır.

¹²² Nihat Berzeg; *a.g.e.*, s.182

¹²³ Mustafa Butbay; *Kafkasya Hatıraları*, (Çev.: Ahmet Cevdet Canbulat), TTK Yayınları, Ankara 1990., s.5

¹²⁴ “*Adıgebe*” kelimesi “*Adıge* (Çerkes) ve “*Bze*” (Dil, Lisan) kelimelerinin birleşimi sonucu Türkçe olarak “*Çerkesce*” nin karşılığıdır.

eğitim yapılan okul olarak bilinmektedir. Okul sadece çocukların eğitimi için değil aynı zamanda kadınların kendini yetiştirebilmeleri içinde kullanılmaktadır. Bu maksatla okulun kendi bünyesinde dikişhanesi bulunmaktadır. Özellikle mali durumları iyi olmayan erkes hanımları burada hem çalışıyor hem de zanaat öğrenerek kendilerinin ve ailesinin geçimini temin etmektedirler. Okulda temel derslerin yanı sıra beden eğitimi dersleri verilmekte ve jimnastik gibi sporlar gençlere öğretilerek fiziksel olarak gelişimlerine de yardımcı olunmaktadır. Bunun yanında öğrencilere o dönemde rağbet gören danslarda öğretilmektedir. Buna mukabil ise belirli bir miktar aylık alınarak okulun ihtiyaçlarına harcanmaktadır. Her sınıfta yaklaşık 30 kişiye yakın öğrencinin bulunduğu bu okulda toplamda 150-200 arasında çocuğun öğrenim gördüğünü söylemek mümkündür. Okuldaki öğrenciler belirli bir kıyafet yönetmeliğine göre giyinmektedirler. Okulda, kitaplık ve bir tiyatro salonu dahi bulunmaktadır. Tüm öğrenciler kız-erkek ayırt etmeksizin bu salonda piyesler hazırlayıp sergileyerek sanatsal becerilerini geliştirmektedirler. Sözü edilen cemiyetin nizamnamesi aşağıda verilmektedir:

Maksad-ı Teşekkül

Madde 1: Merkezi İstanbul'da olarak ve bilahare icap eden mahallerde şubeler kûşad edilmek üzere “*Çerkes Kadınları Teâvün Cemiyeti*” namıyla bir cemiyet teşekkül etmiştir.

Madde 2: Cemiyetin maksadı Çerkeslerden muhtaç-ı muâvenet olanlara yardım etmek kız ve erkek çocuklarını te'sis edeceği dâr-ül eytamlar, mektepler ve dâr-üs sına'larda himaye ve aynı zamanda terbiye-i milliyeyi ta'mim etmektir.

Madde 3: Tesis edecek dâr-ül eytamlarda, mekteplerde tedrisât Türkçe ve Çerkesce olacağı gibi ecnebi lisânları dahi ta'lim ettirilecektir.

Madde 4: Dâr-üs sına'larda dokumacılık, terzilik, nakış ve gümüş işleri öğretilerek sına'i-i milliyeyi ihya ve hem de kadın ve erkeklerden zaruret ve sefalette kalanları sa'y-i zâtı ile sefaletten kurtarmak ve teşebbüs-i şahsiyi ta'mim etmektir.

Madde 5: Cemiyet maksada vüsul için konserler, konferanslar, müsamereler tertib, gazeteler, risaleler, kitaplar neşr ve kütüphane tesis edecek, kütüphane umûma küşâde bulunacaktır.

Madde 6: Cemiyet birinci maddede zikr olunduğu vecihle taşralarda şubeler küşâd eyleyeceği gibi imkân hâsıl olunca ibtidâl-i mekteplerde açacaktır.

Madde 7: Cemiyetin varidâtı a'zâ taahhüdâtı konser, müsamere, tenezzühler ve her nev'i teberruat ve küşâd edeceği piyango ve sergi hâsılâtıdır. İcâbında te'min-i varidât için a'kâr ve emlak alabilir.

Madde 8: Cemiyet a'zâ-i faale ve tabi'iyeden müteşekkildir. Asgâri 20 kuruştan taahhüdât-ı şehr'iyyede bulunan her zât cemiyetin a'zâsıdır.

Teşkilat

Madde 9: Cemiyetin umûr-ı yed'i icâb ederse 12 hanımdan mürekkebe "*Diyane*"¹²⁵ heyeti yani bir heyet-i merkeziye ile keza 7 veyahut 12 hanımdan mürekkebe bir heyet-i idare tarafından tedvir edilecektir.

Madde 10: Her iki heyet cemiyet a'zâsından müteşekkil kongre tarafından rey-i âfî ile intihâb edilecektir. Heyet-i umûmiye tarafından intihâb edilen bu heyetler yine rey-i hâfî ile her heyet için birer re'is-i saniye birer kâtib intihâb edecekler ve heyet-i idareye intihâb edilen kâtib cemiyetin katib-i mes'ulü olacak ve heyet-i idarede müntehib bir veznedar bulunacak ve bu heyetler bir sene müddetle îfâ-i vazife edecekler. Bu heyetler sene-i âtîyede intihab olunmak hakkına maliktir.

Veza'if:

Madde 11: Heyet-i idare cemiyetin heyet-i icra'iyyesi olup lâ âkal haftada bir defa içtima ederek cemiyetin umûruyla iştigâl edecektir. Re'isin göstereceği lüzum veya kâtib-i mes'ulden vuku' bulacak davet üzerine daha sık içtima' edebilir. 3 defa bilâ mazeret gelemeyen a'zâ müste'fi add edilerek derhal bir diğeri intihâb edilir.

¹²⁵ "*Diyane*" Çerkesce *Di* (Biz)- *Y* (Tamlama harfi)- *Ane* (Anne) kelimelerinden mürekkebdir ki anlamı "*Annemiz*" dir.

Madde 12: Diyane heyet-i cemiyet nizamnamesinin nigejbânı ve cemiyetin nazımıdır. 15 günde bir içtima' ederek heyet-i idare misüllü cemiyetin tedvir-i umûruna nezaret ve müzaheret edecektir. Lüzumunda daha sık içtima' eder 3 defa bilâ mazeret gelemeyen a'zâyı müste'fi add ederek yerine bir diğeri intihab eder.

Madde 13: Cemiyetin bi-l umûm muharreratı cemiyetin mühr-i resmisi ile temhir edilecek ve mühr-i resminin başında katib-i mesulün imzası bulunacaktır.

Madde 14: Cemiyetin hükümete karşı murahhası heyet-i idare re'isi ile kâtib-i mes'ulüdür.

Madde 15: Cemiyetin sarfiyatı heyet-i idare kararı ile ve kâtib-i mes'ulün imzası ile icra edilecektir.

Madde 16: Cemiyetin umûr-ı hesabiyesinden heyet-i idare re'isi ile kâtib-i mes'ul ve veznedardan mürekkebe kasa heyeti, heyet-i idareye karşı mes'ul olduğu gibi heyet-i idare a'zâsında Diyane heyetine, Diyane heyetide kongre heyetine karşı mes'uldür.

Madde 17: Her sene nihayetinde heyet-i idareden vuku' bulacak davet üzerine akdedilen kongre cemiyetin hesabâtını tetkik ve sene-i âti bütçesine tertip ve tasdik edecektir.

Madde 18: Cemiyet ind-el lüzum muvazzaf memurlar istihdam edilebilecektir.

Madde 19: Cemiyet bi-l umûm taahhüdât ve teberruâta mukabil makbuzlar îtâ edecektir.

Zeyl: Lüzumunda kongre kararı ile nizamname ta'dil ve tebdil edilebilir. Dâhiliye Nezaret-i Celilesi'nin 18 Mayıs 335 tarih ve 102 numaralı ilm ü haberiyle teessüs etmiştir.¹²⁶

Anadolu'nun savaş zamanında bulunması ve özellikle Osmanlı saltanatı ile Milli Mücadele taraftarı Çerkesler arasındaki görüş ayrılıkları ve anlaşmazlıklar neticesinde cemiyet merkezi olan okulunda kapatılması söz konusu olmuştur. Kapanma konusunda

¹²⁶ Tarık Zafer Tunaya; **Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt 2: Mütareke Dönemi 1918-1922**, Genişletilmiş Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 1999, s.591-593

bir toplantı düzenlenmiş ve oy birliği ile okulun kapatılmasına karar verilmiştir. Okuldaki eşyaların satılarak cemiyetin ve okulun borçlarının ödendiği bilinmektedir.¹²⁷

Çerkes Kadınları Teâvün Cemiyeti fikirlerini yansıtmak amacıyla aynı yıllarda “*Diyane*” adıyla bilinen bir dergi çıkarmıştır. İlk nüshası 12 Mart 1336¹²⁸ tarihinde Çarşamba günü çıkmaya başlamıştır.¹²⁹ İstanbul’da Matbaa-i Osmani’de basılan derginin fiyatı günün parasıyla 15 kuruştur. İlk 12 sayfası Türkçe olan derginin diğer nüshaları oluşturulan Çerkes alfabesi ile yazılmış Çerkesce metinlerden mürekkebirdir. Derginin Başyazarı Hayriye Melek Hunc Hanım’dır. Yayın hayatı oldukça kısa olan bu dergi 1 sayı olarak yayınlanabilmiştir. Dergide ayrıca Met İzzet Paşa, Blenav Harun, Cankat Leustenbiy gibi yazarların makaleleride bulunmaktadır.

2.3. Kafkas Teâli Cemiyeti

Kafkas Teâli Cemiyeti 3 Eylül 1336¹³⁰ yılında İstanbul’da Abdülfettah Efendi, Doktor Lütfi Bey, Dağıstanlı Seyyid Tahir (El Hüseyini), Doktor İsa Ruhi Paşa, Mir Salih Efendi tarafından kurulmuştur. Bunlardan İsa Ruhi Paşa ve Seyyid Tahir Efendi adı geçen diğer Kafkas örgütleriyle ve özellikle Birinci Dünya Savaşı yıllarında “*Kafkasya İstiklal Komitesi*” ve “*Türkiye’deki Kuzey Kafkasya Siyasi Göçmenleri Komitesi*” adlı siyasi örgütlerde de aktif rol almışlar, bu örgütleri çeşitli uluslararası toplantılarda temsil etmişlerdir. Onların kurduğu bu derneğin çalışmaları da çeşitli şekillerde 1925 yılına kadar sürmüştür.¹³¹ Cemiyetin Başkanı Ömer Adil Bey ikinci başkanı ise Doktor İsmail Lütfi Bey’dir. Kafkas Teâli Cemiyeti kuruluşunun ardından bir nizamname yayınlamıştır ki aşağıda verilmektedir:

Madde 1: Osmanlı bî-l ümûm Kafkas ahalisinin ilmen, iktisaden tealisine hizmet etmek üzere “*Kafkas Teâli Cemiyeti*” namıyla bir cemiyet teşekkül etmiştir.

Madde 2: Bu cemiyetin teşkilinden maksat evvela şimdiye kadar Memalik-i Osmaniye’de dağınık bir surette yaşayan Osmanlı Kafkas ahalisinin arasında akdi-müddet ve muhâdenet ve teâti-i efkâr ile hayat-ı içtima’iyye ve iktisadiyyeden

¹²⁷ Mustafa Butbay; **a.g.e.**, s.5-6

¹²⁸ Türk Tarih Kurumu’nun tarih çevirme kılavuzuna göre Miladi 12 Mart 1920 tarihine tekabül etmektedir.

¹²⁹ Ömer Aytek Kurmel; **a.g.m.**, s.45

¹³⁰ Türk Tarih Kurumu’nun web sitesindeki tarih çevirme kılavuzuna göre Miladi 3 Eylül 1920 tarihine tekabül etmektedir.

¹³¹ Sefer E. Berzeg; **Gurbetteki Kafkasya’dan Belgeler**, Şafak Matbaası, Ankara 1985, s.7

hemşehrilerimizi müstefid eylemek sâniyen Kafkasya câri-i âdât-ı diniyye ve milliyeye hâlel getirmemek suretiyle ilmi, iktisadi, harsi, zira'î terakki ve tekâmül yolları ihzarına gayret eylemektir.

Madde 3: Cemiyetin müessisleri Fatih Dersi'amlarından Abdülfettah Efendi ile Doktor Lütü Bey ve Seyyid Tahir Efendi, Doktor İsa Ruhi Paşa ile ulemadan Mir Salih Efendi'dir.

Madde 4: Cemiyetin merkez-i umumisi İstanbul'da olup heyet-i idarenin kararı ile diğer bir mahale nakl olunabilir.

Madde 5: Cemiyet Kafkas ahalisi ile meskûn olan mahaller ile sair münâsib mahallerde şûbe merkezleri küşâd eyleyecektir.

Madde 6: Cemiyet Kafkasya'nın terakki ve teâlisini te'emmül ve tezekkür maksadıyla mütehassıs erbâb-ı ilm ve dâniştin mürekkebe olmak üzere muhtelif encümenler teşkil eyleyecektir.

Madde 7: Cemiyetin merkez-i umûmî-i heyet-i idaresi 6 kişiden mürekkebe olacak ve içlerinden birer re'is birer re'is-i sanî, bir kâtib-i umûmî bir veznedar intihâb edilecektir.

Madde 8: Cemiyetin a'zâsı iki kısımdan mürekkebe olup birisi a'zâ-i a'mile diğeri a'zâ-i fahriyye ünvanını alacaktır.

Madde 9: Cemiyet heyet-i idare kararı ile Kafkas ricâlinden olan zevâta re'is-i fahrî ve a'zâ-i hâmiyye ünvanını verebilecektir.

Madde 10: Heyet-i müessese meyanında intihâb edilecek zevât-ı cemiyetin tarih teşekkülünden itibaren bir sene müddetle heyet-i idare vazifesini îfâ edecektir.

Heyet-i Merkeziyye

Madde 11: Cemiyetin âmâline müsa'id olan mahallerde dahi heyet-i merkeziyyeler ve kadınlık seviyesini yükseltmek için hanımlara mahsus şûbeler küşâd edilecektir. Bunların heyet-i idareleri 4 ila 6 a'zâdan mürekkebe olacak ve içlerinden birer re'is bir veznedar bir muhasebeci intihâb edilecektir.

Madde 12: Heyet-i merkeziyelerin veza'ifi merkez-i umûmînin kararı ile tahdid ve tevsi' olunabilecektir.

Madde 13: Heyet-i merkeziyeler buldukları muhitin müsaadesi nisbetinde şu'beler küşâdına selahiyetdârdırlar. Şu kadar ki açılacak şu'belerin heyet-i idareleri merkez-i umûmîcede tasdike iktirân etmek icâb eder.

Kongre

Madde 14: Cemiyet her sene merkez umûmî heyet-i idaresinin kararı ile ta'yin edilecek bir mevsim ve mahalde senelik umûmî bir kongre akd eder ve yeniden heyet-i idare intihâb eyler.

Cemiyetin Umûr-ı Maliyyesi

Madde 15: Cemiyetin umûr-ı maliyesinden merkez umûmî heyet-i idaresi tarafından intihâb edilecek olan maliye encümeni heyeti mes'uldür.

Cemiyete duhul şera'iti

Madde 16: Aslen yahut neslen Kafkasyalı olanlar a'zâ-i âmileden iki zâtın kefalet ve tavsiyesi ile cemiyete dâhil olabilirler.

Madde 17: Cemiyet Kafkasya'nın teâlisine ait mekasıd-ı âliyyeyi ta'kir edecek ve Memalik-i İslamiyye'de bulunan vatandaşlarımızın buldukları mahallerin firkacılık âmâline hizmet etmeyeceklerini temin etmekle beraber kanaatleri dairesinde buldukları fark-ı siyasiyyeye intisablarında şimdilik bir be'is görülmeyecektir.

Madde 18: Cemiyete dâhil olan zât duhûlü ile olmak üzere senevî yarım lira ve şehri 20 kuruş vermekle mükellef olacak ve bunun tezyidi a'zânın hal ve şanına göre tezyid ve tahsis edilecektir.

Madde 19: Cemiyet erbâb-ı hâmiyyet ve hasenât tarafından vuku' bulacak hibe ve taberru'âtı usûlüne tevfiken kabul eyler.

Madde 20: Cemiyet 10.000 kuruştan fazla olan akçesini merkez umûmî heyet-i idaresinin ta'yin edeceği mes'ul maliye encümeni imzasıyla bir bankaya tevdi' edecektir.

Cemiyetin Mesarifatı

Madde 21: Cemiyet maksadına vüsûl için muhtelif risale ve mecmu'alar neşriyle beraber hutbeler, konferanslar tertib ve muhtelif mahallere heyetler i'zâm eyleyecek ve bu uğurda lazım gelen mesarifi ihtiyar ve daimi maaşlı kâtib ve me'murlar istihdam edecektir.

Madde 22: Merkez-i umûmî olmak üzere isticar olunacak mahal ile esmânî kâtib ve hademe maaşâtı merkez-i umûmî kararıyla varidâtтан tesviye olunacaktır.¹³²

2.4. Şimâli Kafkas Cemiyeti

I. Dünya Savaşı sonrasında Ruslar özellikle Karadeniz kıyılarında işgallerini genişletmek istemektedirler. Bu amaçla Rusların ilk olarak Batum ve havalisini işgal etmek istedikleri ortaya çıkmıştır. Türkiye ise Rusya ile arasında bir “*İslam Devleti*” oluşturarak Rus işgalinin Anadolu içlerine yayılmasına engel olmak istemektedir. Bu maksatla Bakü'de Azerbaycan Hükümeti te'sis olunmuştur. Met İzzet Paşa komutasında bir ordu da buraya gönderilmiştir. Bu hareket aynı zamanda ileride kurulacak olan “*Dağlı Hükümeti*” ne yardım edilebileceğini göstermek açısından önemli görülmektedir. Tüm bu maksatlara ulaşmak gayesi ile Şimâli Kafkas Cemiyeti 1918 yılında Şhaplı Hüseyin Tosun başkanlığında kurulmuştur. Cemiyet, İttihâd ve Terakki'den ve bilhassa Enver Paşa'dan maddi yardımlar görmekte ve bu yüzden üye kayıtları gizlilik içinde yürütülmektedir. Cemiyetin ulusal (Çerkeslere dönük) bir amacı yoktur. Enver ve Talat Paşa'nın boyunduruğu altında işlevsel olan bir cemiyet olması hasebiyle hem “*İslamcı*” hem de “*Türkçü*” bir yapılanma olduğu söylenebilir. Savaş sonunda cemiyetin adı “*Şimâli Kafkas Muhacirleri Cemiyet-i Hayriyyesi*” olmuştur. Mütareke döneminde cemiyetin gelir kaynakları kesilmiş ve bu dönemden sonra oldukça fazla Çerkes asıllının kayıt olduğu bilinmektedir. Aynı dönemde cemiyet savaş galibi olan devletlerin temsilciliklerine başvurarak Kuzey Kafkasya sorunu hakkında yardım talep etmişse de bir sonuç alınamamıştır.¹³³

Şimâli Kafkas Cemiyeti'nin kurucu ve üyeleri arasında Osmanlı devlet teşkilatının her kademesinde görev almış siyasi, askeri makamlara sahip birçok sima yer

¹³² Kafkas Teâlî Cemiyeti Nizamnamesi, Matbaa-i Ahmet İhsan ve Şürekâsı, İstanbul 1337

¹³³ Mustafa Butbay; **a.g.e.**, s.2

almaktadır.¹³⁴ Üyelerinin büyük çoğunluğu aynı zamanda Çerkes İttihâd ve Teâvün Cemiyeti'nin bünyesinde de görev almış Osmanlı siyasal ve kültürel hayatında yer tutan Hüseyin Şem'i Tümer (Seyin Time), Dr. İsa Ruhi, Prof. Aziz Meker, Mehmet Fetgerye Şoenu, Şamil Şhaplı, İsmail Bidanuk, Dr. Mehmed Reşid Bey, Bekir Sami Kundukh, İsmail Canbulat, Yusuf İzzet Paşa, Şhaplı Hüseyin Kadri, Hayriye Melek Hanım, Seyyid Tahir El Hüseyini, General İsmail Berkuk, Blenav Bateko Harun gibi Osmanlı Devleti'nin her kademesinde belirli bir öneme haiz insanlar bulunmaktadır.¹³⁵ Blenav Bateko Harun Adige Alfabetini ve Mustafa Butbay ile Abaza alfabetini hazırlamış, Seyin Time'nin "*Adige Dili Grameri*" ve "*Adigece Şiirler*" adlı kitaplarını bastırarak Kafkasya'da okutulması için oraya ulaştırmıştır. Bu kişiler sadece Çerkeslik üzerine düşünmek ve amaçlarını o doğrultuda gerçekleştirmekten ziyade Osmanlı Devleti'nde o gün varlıklarını sürdüren İttihâd ve Terakki, Hürriyet ve İtilaf gibi fırkalarda da etkin görevlerde bulunmuşlardır. XIX. yüzyılın son çeyreğinde, bir kültür merkezi olan İstanbul'da öğrenim görenler kanalıyla ilmi, siyasal, kültürel birçok fikrin buradan Kafkasya'ya taşındığını görmekteyiz. Cemiyet içinde oldukça zıt kutuplarda denilebilecek insanlar bulunmaktadır. Bunlar arasında Ahmet Mithat Efendi ile Mizancı Murat dikkati çekmektedir. Ayrıca "*İttihâd ve Terakki Cemiyeti*" nin kurucularından birisi olan Kafkasya doğumlu Dr. Mehmed Reşid ile 1908 meclisinde İstanbul Mebusu olan İttihâd ve Terakki karşıtı, aynı zamanda "*Şehrah*" ve "*Tanzimat*" gibi gazetelerin yayımcısı Tahir Hayreddin'in aynı cemiyette yer aldıkları dikkate şayandır. 24 Ocak 1919 tarihinde Osmanlı topraklarına göç etmiş Çerkesler adına 108 delegenin katıldığı bir toplantı yapılmıştır. Bu toplantıda o günkü siyasal gelişmelere göre Çerkes toplumunun takımaacağı tavır ve izleyecekleri politika tartışılmıştır. Alınan kararlardan padişahla bilgilendirilecektir. Cemiyetin elemanları da bir müddet sonra, kararlar doğrultusunda, özellikle güney Marmara ve İzmit-Düzce arasında Kuzey Kafkasya muhacirlerinin yoğun olduğu yörelerde memleketin rahatını bozan ve kanuna aykırı davranışlarla ilgilenmek için çalışmalarına başlamışlardır.¹³⁶ Toplantıya katılanlar arasında Rauf Orbay, Mareşal Berzeg Zeki, Abuk Ahmet Paşa, Karzeg Süleyman Paşa ve Müşir Fuad Paşa¹³⁷ gibi isimler yer almaktadır.¹³⁸ Şimâli Kafkas Cemiyeti

¹³⁴ Nihat Berzeg; **a.g.e.**, s.182

¹³⁵ Hakan Eken; **a.g.m.**, s.46

¹³⁶ Mustafa Butbay; **a.g.e.**, s.4

¹³⁷ Müşir Fuad Paşa (1835-1931) ; Mısır'da doğmuş ilk ve orta öğrenimini İstanbul'da yapmıştır. Babası İncirköy'lü Hasan Paşa'nın Mısır'a gönderilmesi üzerine "*Abbasiye Mektebi*" ne kaydolmuş ve süvari zabiti olarak mezun olmuştur. 1869'da İstanbul'a gelerek "*Dar-üş Şûrâ-i Askeriye*" memur tayin

faaliyetleri ve kuruluş tüzüğünü 11 maddelik bir talimname yayınlarak kamuoyuna açıklamıştır. Bu talimname 1919 (H.1335) yılında İstanbul'da "*Minber Matbaası*" nda basılmıştır. Şimâli Kafkas Cemiyeti'nin kuruluş nizamnamesi:

Madde 1-) Aşağıda ikinci maddede yazılı gayelere hizmet etmek ve genel merkezi İstanbul'da olmak üzere erkekler ve kadınlardan oluşan "*Şimâli Kafkas Cemiyeti*" kurulmuştur.

Derneğin izleyeceği gayeler:

Madde 2-) Kuzey Kafkasya'nın asli unsurlarının milli haklarını savunmak, elde etmek ve adı geçen unsurlar arasında kardeşlik, milli dayanışma ve yardımlaşmayı kurmak ve güçlendirmek; milli karakteri geliştirmek, ilimler ve uygulamalı bilimleri (ulûm ve fûnûn) ve özellikle milli eğitimi yaymak ve genelleştirmek; sanat ve ticareti teşvik, yetim çocukları ve yardıma muhtaç aileleri himaye; hastalıklara karşı mücadele ile milli nüfusu arttırmak ve soyun saflığını korumaktır.

Madde 3-) Dernek ikinci maddede belirtilen gayelere ulaşmak için her şeyden önce milli dilleri yazılı hale getirerek, milli okullar kurarak milli eğitimi yayacak ve genelleştirecektir. Milli unsurlarının bulunduğu yerlerde şubeler açacak, çeşitli dillerde gazete ve broşürler yayımlayarak ve gereken diğer vasıtalarla tarihini ve milli haklarını uygarlık dünyasına ilan edecek ve savunacaktır. Diğer milli kurumlarını oluşturarak milli ve medeni ihtiyaçlarını sağlayacaktır. Milli unsurlar arasında derneğin fikirlerini yaymak üzere, "*Dernek Genel Merkezi*" tarafından İstanbul'da bir gazete ve ayrıca bir risale (broşür) yayımlayacaktır.

Örgüt:

Madde 4-) Dernek, İstanbul'da bulunacak olan bir genel merkez ile şubelerden ve bazı mıntikalarda birkaç şubeden oluşan ve mıntikanın adını taşıyan ikinci derece merkezlerden oluşacaktır. İkinci derecedeki merkezler, Genel Merkez ve şubelerdeki

edilmiştir. 1872 yılında general rütbesi almış ve 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşında başarılar kazanarak "*Elena Kahramanı*" olarak tanınmıştır. Çerkes İttihad ve Teavün Cemiyeti ile Şimâli Kafkas Cemiyeti'nde oldukça aktif ve hatırı sayılır bir kişi olduğu bilinmektedir. Devlet idaresine ve idarecilerine yönelttiği sert tenkitlerden dolayı rütbeleri sökülerek 1902 yılında Şam'a sürgüne gönderilmiştir. 1908'de Meşrutiyetin ilanı ile geri dönmüş ve Ayan azalığına getirilmiştir. Milli Mücadele'ye destek vermiştir.

¹³⁸ Nihat Berzeg; **a.g.e.**, s.182

ikinci derece merkezler tarafından tayin olunacaklardır. Genel Merkez, "*Thamade Kurulu*" ve "*Genel Merkez Yönetim Kurulu*" ndan oluşmaktadır. "*Thamade Kurulu*" ve "*Genel Merkez Yönetim Kurulu*" on ikişer, ikinci derece merkez kurulları yedişer ve şube kurulları beşer kişiden oluşacaklardır. Bir şube kurulundan biri başkan, diğeri sorumlu kâtip ve diğeri üyelerdir. "*Thamade*" ve "*İkinci Derece Merkezler Kurulları*" üç yıl için, diğeri kurullar birer yıl için seçilirler.

Madde 5-) Kuzey Kafkasya milli unsurlarına mensup herkes (kadın veya erkek) derneğin gayelerini kabul etmek koşuluyla derneğin üyelerinden olabilir. Ancak oy kullanma hakkına sahip olabilmek için on sekiz yaşından aşağı olmamak ve en az ayda yirmi kuruştan ibaret bir para ödemeyi kabul etmiş olmak şarttır. Ölümünden önce önemli bir miktar para veren ve bağışlayan veya ölümünde önemli bir gelir vakfeden ve vasiyet eden, olağanüstü hizmeti görülen kişiler "*Şeref Üyesi*" sayılırlar.

Seçim Usulü:

Madde 6-) Şubelerin yönetim kurulu, her şubenin sınırı içinde bulunan üyeleri tarafından -her bir unsurun temsilcisi bulunacak şekilde- yapılacak genel toplantı ile seçilir ve "*Genel Merkez*" e bildirilir. Genel Merkez Yönetim Kurulu, ulülen her şubenin seçip göndereceği birer kişiden oluşan murahhasların (delegelerin) yılda bir defa akdedeceği kongre tarafından, bu kongreye katılan üyeler arasından seçilecek yirmi dört kişi arasından "*Thamade Kurulu*" tarafından seçilerek atanır. Bu gayeyle İkinci Derece Merkez Kurulları da mntikasındaki şubeler tarafından aynı şekilde her yıl bir defa seçilir. "*Thamade Kurulu*", tüm şubelerin genel üyelerinin üç yılda bir toplanmasıyla ve gizli oy yöntemiyle seçecekleri kişilerden en çok oy alanlar aldıkları oy sırasıyla seçilirler. "*Thamade Kurulu*" nda, her milli unsurdan mutlaka bir kişi bulunacaktır. Üç defa "*Thamade Kurulu*" na seçilen ve atanan kişi bu kurulun daimi üyelerinden biri olur.

Madde 7-) Genel merkez yönetimi, ikinci derece merkezler ve şube kurulları üyeleri muvazzaf, yani ücretli ve sorumlu olacaklardır. Bu nedenle daimi toplantı halinde bulunacaklardır. Bu gayenin ilk yapılacak genel kongre ile sağlanmasına değin bu kurulların üyeleri fahri olarak görev yapacaklardır. Thamadelerin hakk-ı huzuru vardır.

Görevler:

Madde 8-) Thamade Kurulu derneğin genel gayelerinin gerçekleşmesiyle görevli en yüksek kurulu ve dernek tüzüğünün nıgehbanıdır. Derneğin genel gayeleri ile ilgili iş ve konuları Genel Merkez Yönetim Kurulu'na tevdi eder. Thamade Kurulu'nun emrinde özel bir kâtip bulunur. Genel Merkez Yönetim Kurulu, Thamade Kurulu'nun nezareti altındadır. Derneğin sorumlu kâtabı Yönetim Kurulu'na dâhildir. Yönetim Kurulu bütçesi eğitim, hukuk, sağlık, istatistik gibi iç kısımlara bölünür. Bu kurula dernek üyelerinden yardımcı ve fahri olarak devamlı üyeler alınabilir. Thamade Kurulu'ndan bazıları mütehasıs bulunduğu bu kısımlardan birisine ayrıca başkanlık edebilir. İkinci derece merkezler ve şubeler yönetim kurulları da genel olarak Genel Merkez Yönetim Kurulu gibi görevlerle meşgul olmak üzere üyeleri arasından görevleri paylaşırır. Yönetim Kurulu, kararlarından infaz ve icrasını kendi yetkisi dışında gördüklerini usulen Thamade Kurulu'nun görüş ve onayına arz eder. İki kurul arasında anlaşmazlık doğduğunda her iki kurulun Genel Meclis halinde toplanmasıyla ve oy çokluğu ile kararlar alınır. Thamade ve Yönetim Kurulları her yıl toplanacak olan Genel Kongre'ye karşı müştereken sorumludurlar.

Madde 9-) Kurullarda genel görevin cereyan tarzı hakkında ayrıca bir iç tüzük tanzim olunacaktır.

Madde 10-) Çalışmanın cereyan tarzı: Genel Merkez ile İkinci Derece Merkezler ve Şubelerin yönetim kurulları daima faaliyet halinde bulunacaklardır. Her toplantıda bir başkan atanacak ve bütün görüşmeler kayıt ve zapt olunacaktır. Thamade Kurulu hiç olmazsa haftada bir defa toplanır. Her bir şubenin yönetim kurulu, Genel Kongre'nin toplanmasından üç ay önce bir yıllık çalışmasına, gelirleri ve harcamalarına, gelecek yıl hakkındaki isteklerine ve şubenin genel durumuna dair ayrıntılı bir raporu Genel Merkeze verecektir. Genel Merkez de Derneğin bütününe dair aynı tarzdaki ayrıntılı raporunu Genel Kongreye arz etmeye mecburdur. Genel Kongre her yıl Teşrin-i Evvel ayının on beşinde toplanır. Bu toplanma bir ay kadar devam eder. Kongreyi usulen Thamade Kurulu açar. İlk toplantıda kongre üyelerinin belgeleri incelendikten ve toplantının yapılması için gerekli üyenin mevcut bulunduğu belirlendikten sonra Thamade ve eski Merkez Genel Yönetim Kurulları üyeleri de dâhil olduğu halde genel bir meclis halini alır. Bu toplantıya katılanlar arasında gizli oy usulüyle bir başkan, bir

başkan yardımcısı ve üç kâtip seçildikten sonra diğerleri muhtelif inceleme ve çalışma encümenlerine ayrılırlar.

1-) Geçen yılki çalışma dönemine ait bütçe

2-) Geçen yılın çalışmaları incelenir.

3-) Gelecek yıla ait işler.

4-) Gelecek yıla ait bütçe kararlaştırılır.

5-) Gelecek yıla ait Genel Merkez Yönetim Kurulu seçilir.

6-) Dernek tüzüğü hakkında gerekiyorsa incelemede bulunulur. (Tüzüğün değiştirilmesi ve yeniden ekler yapılması, kongre üyeleri tarafından gelecek teklif üzerine Kongre üyelerinin çoğunluğu tarafından kabul edilmek şartıyla yapılır).

7-) Kongre, görüşmelerine ait ve o yıla mahsus bir broşür hazırlayarak yayınlar.

Madde 11-) İşbu tüzük ilk teşekkül edecek Genel Kongre’de incelenmek ve onaylanmak üzere geçici olarak yayınlanmıştır.¹³⁹

Cemiyetin Nizamnamesinin 2. Maddesinde:

“Kuzey Kafkasya'nın asli unsurlarının milli haklarını savunmak, elde etmek ve adı geçen unsurlar arasında kardeşlik, milli dayanışma ve yardımlaşmayı kurmak ve güçlendirmek; milli karakteri geliştirmek, ilimler ve uygulamalı bilimleri (ulûm ve fûnun) ve özellikle milli eğitimi yaymak ve genelleştirmek; sanat ve ticareti teşvik, yetim çocukları ve yardıma muhtaç aileleri himaye; hastalıklara karşı mücadele ile milli nüfusu arttırmak ve soyun saflığını korumaktır.”

Anlaşıldığı üzere Çerkesler arasında Milli birlik, dayanışma ve kardeşlik bağlarının güçlendirilmesi ve sürgün sonucunda Türkiye'ye gelen Çerkeslerin haklarının korunması ve yeni topluma daha kolay adapte olabilmesi eğitime önem verilmesine çalışılmıştır. Bundan başka yardıma muhtaç ailelere yardım edilmesi, çocukların milli eğitim sürecine dâhil edilerek eğitim seviyelerinin yükseltilmesi, özellikle savaşlar ve

¹³⁹ Sefer E. Berzeg; "Şimâli Kafkas Cemiyeti Nizamnamesi Hakkında Bazı Notlar ve Şimâli Kafkas Cemiyeti", **Kafkasya Gerçeği Dergisi**, Sayı 3, 1991, s.30-32

hastalıklar sonucunda oldukça azalan nüfusun kabul edilebilir bir seviyeye getirilmesi için çaba gösterdikleri anlaşılmaktadır.

Şimâli Kafkas Cemiyeti'ne mensup isimlerin yazılarında daha çok sosyal ve kültürel meselelere eğilim varsa da Kafkasya'nın bağımsızlığı düşüncesinin, 1914 yılında cemiyetin çalışmalarına katılanlar tarafından uluslararası platformlara taşınması gibi hususlar siyasi meseleler üzerine eğildiklerini de göstermektedir. Rusya'da monarşinin çöküşü ve Bolşevik ihtilalini takip eden günlerde söz konusu çevreler açıkça Osmanlı politik sahnesinde etkili konumlarıyla, "*Anavatan*" ları ile politik ilişkilerini çok farklı boyutlara taşıyarak resmi ve gayri resmi ilişkilerin odağında yer almışlardır. 25 Ekim 1917'de Petrograd'da Lenin liderliğindeki Bolşeviklerin darbe ile iktidarı ele geçirmeleri sonrasında, "*Kuzey Kafkasya Merkez Komitesi*" Rusya'dan ayrılma kararını almıştır. Bu gelişmelere paralel olarak, bölgesel gelişmelerin dışında kalmanın getirebileceği muhtemel sıkıntıları da dikkate alan komite, Güney Kafkasya ile güç birliği içinde olmak gerektiği kanısına varmış ve Mart 1918'de Bakü ve Tiflis'te girişimlerde bulunmuştur. İstanbul'da Osmanlı yetkilileri ile siyasal temaslar gerçekleştirilmiştir. Nisan 1918'de Osmanlı-Güney Kafkasya görüşmelerini izlemek üzere Trabzon'a gelen bir delegasyon, kendisi de Kuzey Kafkasya kökenli Miralay Hüseyin Rauf Orbay ile temas kurmuş, konferansın çıkmaza girmesi üzerine İstanbul'da Osmanlı hükümetiyle resmi temaslara başlanmıştır. Heyetin Osmanlı yetkililerden aldığı "*Kafkas halklarının bağımsızlığını tanımaya hazır olduğunu ve müttefiklerinin de tanınması için gerekli girişimlerde bulunulacağı garantisini*" nin ardından yaşanan gelişmeler sonucu 11 Mayıs 1918'de "*Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti*" nin ilanı gerçekleştirilmiştir. Daha sonra Osmanlı Devleti ile Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti arasında aşağıdaki dostluk antlaşması imzalanmıştır:

Madde 1: Osmanlı Devleti ile Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti arasında sürekli dostluk ve barış hüküm sürecektir.

Madde 2: Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti hükümeti tarafından istekte bulunulduğunda, Osmanlı Devleti iç güvenlik ve düzenin sağlanması için gerekli olan silahlı kuvvet ile yardımda bulunacaktır.

Madde 3: Osmanlı Devleti ile Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti hükümeti arasında şimdiye kadar herhangi bir antlaşma, sözleşme vesair bulunmamasından dolayı her iki taraf konsolosluk sözleşmesi, ticari, hukuki ve ekonomik ilişkilerin düzenlenmesi için gerekli belgeleri imzalamak konusunda anlaşmışlardır. Konsolosluk sözleşmesi bu antlaşma belgelerinin onaylanıp taraflara verilmesi tarihinden iki sene içinde imzalanacaktır. Bu geçici devre içinde iki tarafın anlaşma yetkilileri, imtiyaz ve görevlerinde, devletlerarası genel hukuk ve muamele işlemleri esaslarına uyarak "*En öncelikli millet*" muamelesinden yararlanacaklardır. Böylece genel hukuk esasına dayanan bu ticaret antlaşması için gerçekleştirilecek görüşmeler bir taraftan Osmanlı Devleti ve diğer taraftan kendileriyle şu anda savaşta bulunan diğer devletlerarasında barış antlaşmasından sonra başlayacaktır.

Madde 4: Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti'nin "*Uluslararası Posta ve Telgraf Birliği*" ne katılması ve birlik ile yapılan antlaşma belgelerinin onaylanıp taraflara verilmesinden itibaren, Osmanlı Devleti ile Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti hükümeti arasındaki posta ve telgraf ilişkisi "*Uluslararası Posta ve Telgraf Birliği*" nin antlaşma ve kararlarına uygun düşülerek kurulacaktır.

Madde 5: Brest-Litovsk'ta Osmanlı Devleti ve müttefikleri ile Rusya arasında imzalanan ortak antlaşmanın kararlarından bu antlaşmaya zıt olmayan maddeler geçerli olacaktır.

Madde 6: Bu antlaşma İstanbul'da onaylanacak ve onay belgeleri bir ay veya mümkün olan en kısa sürede taraflara verilecektir.

Kabul edilen bu maddeler üyeler tarafından imzalanmış ve mühürlenmiştir. Antlaşma 8 Haziran 1918 tarihinde iki adet olarak Batum'da düzenlenmiştir. Antlaşmayı Osmanlı Devleti adına Halil Paşa, Abdülmecid Çermoy, Zübeyir Temirhan imzalamış, Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti adına ise Vehip Paşa, Haydar Bammat, Ali Han Kantemir imzalamıştır.¹⁴⁰ İmzalanan "*Dostluk ve Karşılıklı Yardım Antlaşması*" çerçevesinde Kuzey Kafkasya'ya gönderilen, çoğu Osmanlı topraklarına göç etmiş Çerkes askerlerden oluşan Osmanlı birliklerinin desteğiyle köklendirilmeye çalışılan yeni devlet, olanca çabalara rağmen Osmanlı İmparatorluğu dışında hiçbir devlet tarafından tanınmamıştır. Ancak oluşturulan bu yeni devlet İttihâd ve Terakki mensuplarınca

¹⁴⁰ http://www.kafkas.org.tr/belgeler/belgeler_osdevanlas.html (14.06.2011)

desteklenmiştir. İttihâd ve Terakki hükümetinin çökmesi Şimâli Kafkas Cemiyeti'nin çalışmalarını geriletmeyle kalmamış, gelir kaynaklarını da önemli ölçüde daraltmıştır. Partinin lider kadrosu Osmanlı sınırları dışına çıkarken, 5 Kasım'da İstanbul Polis Müdürlüğü İttihâdçılarının ileri gelenlerinden ve Çerkes İttihâd ve Teâvün Cemiyeti ile Şimâli Kafkas Cemiyeti mensubu Dr. Reşid Bey'i tutuklamıştır. Mütareke sonrasında Şimâli Kafkas Cemiyeti mensubu kişiler özellikle Damat Ferit Paşa hükümetinin baskısına maruz kalmışlardır. Bahsettiğimiz gibi üyelerinin büyük çoğunluğunun aynı zamanda İttihâd ve Terakki mensubu olmaları neticesinde İngiliz komutanlığına cemiyet hakkında bilgi verilerek merkezi Beyoğlu'nda bulunan cemiyete 21 Haziran 1919'da baskın yapılmış ve Şimâli Kafkas Cemiyeti kapatılmıştır. Şüphesiz bu hareketin altında üyelerinin İttihâd ve Terakki mensubu oldukları ve kimliklerinin gizlendiği hususunda istihbarat verilmiş olması etkilidir. Cemiyet merkezinin kapatılmasının ardından üyeler belli bir zaman evlerde, otellerde gizli toplantılar yaparak faaliyetlerine devam etmişlerdir. Son olarak Çerkes kadınlarının “*Çerkes Kadınları Teâvün Cemiyeti*” adı altında bir örgütlenmeye gitmeleriyle Şimâli Kafkas Cemiyeti'nin üyeleri faaliyetlerine Çerkes Kadınları Cemiyeti'nin merkez binasında devam etmişlerdir. 1920 yılında cemiyet üyelerinden bazıları Kafkasya'ya gönderilmiştir. Heyetin Kafkasya'ya gitmesindeki amaç General Denikin ile savaşta bulunan Çerkes soydaşlarına siyasi, askeri yardımda bulunmak ve durumun vehameti hakkında bilgi almaktır. Bunun yanında Amerika'nın yayınlamış olduğu Wilson Prensiplerinde bahsi geçen; “*Bağımlı ulusların bağımsızlık haklarının büyük uluslar tarafından tanınacağı*” maddesine göre harekete geçilmiş ve Kafkasyalıların bu maddeden yararlanarak bağımsızlıklarını elde edebilmeleri için yoğun faaliyetlerde bulunulmuştur. Kafkasya'ya gitmek için tertiplenen bu heyetten Mustafa Kemal'in de haber bulunmakta ve bu işe oldukça sıcak bakmaktadır.¹⁴¹ O sıralarda Bayındırlık Bakanı bulunan Abuk Ahmet Paşa ve Deniz İşleri Bakanı bulunan Karzeg Salih Hulusi Paşa'nın yardımları ile alınan izin neticesinde¹⁴² İsmail Berkuk, Mustafa Butbay, Üsteğmen İsmail Hakkı, Yüzbaşı Tevfik, Teğmen Cudî, Teğmen Muzaffer ve Hakkı Bey'den oluşan heyet 2 Şubat 1920 yılında yola çıkmıştır.¹⁴³

¹⁴¹ Mustafa Butbay; **a.g.e.**, s.1-5

¹⁴² Nihat Berzeg; **a.g.e.**, s.182

¹⁴³ Mustafa Butbay; **a.g.e.**, s.7

2.5. Şark-ı Kârib Çerkesleri Temin-i Hukuk Cemiyeti

Şark-ı Kârib Çerkesleri Temin-i Hukuk Cemiyeti, 24 Ekim 1921 tarihinde merkezi İzmir’de bulunan bir örgütlenmedir. Kurucuları ve kongre ile seçilen üyeleri arasında Talustan Bey (Adapazarı), Çöle İbrahim Bey, Çiyö Kazım Bey (İzmit), Bağ Osman Bey (Hendek), Maan Ali Bey, Hamte Ahmet Bey (Düzce), Maan Şirin Bey (Kandıra ve Karasu), Maan Yahuk Bey (Yalova ve Karamürsel), Bağ Rıfat Bey (Bilecik), Bağ Kamil Bey (Eskişehir), Çöle Arslan Bey (Geyve), Harun Reşit Efendi (Bursa), Ancok İsa Nuri Bey (Biga), Lampej Yakub Efendi, Sihakomit Hafız Sait Efendi (Gönen), Shabil Hasan Bey (Erdek), Neçoko Hasan Bey, Bravu Sait Bey, Berzeg Tahir Bey (Bandırma), Bezadog Sait Bey (Balıkesir), Pşevu Reşit Bey (Manisa), Kuvace Hüseyin Bey (Aydın), Açoft Sami Bey (Kütahya) gibi Anadolu’nun birçok yerinden Çerkes bulunmaktadır. Cemiyet, İzmir ve havalisinde Yunan işgali altında bulunan mahallerde kurulmuştur. Kurucuları, İzmir’de toplanmış olan Çerkes Kongresi delegeleri arasından seçilmiştir. Çerkeslerin izleyecekleri politikayı belirleyen bir beyanname yayınlanmıştır.¹⁴⁴ Buna göre Anadolu’da yaşayan Çerkeslerin sayısı yaklaşık olarak 2 milyon olduğu söylenmekte ve nüfusun daha fazla olması gerekirken bu azlığın Osmanlı Devleti’nden kaynaklandığı ileri sürülmüştür. Çerkeslerin yok olmasını düzenleyen nedeni ise Türkçülere bağlamaktadırlar. Bu konuya açıklık getirmek gerekirse dönemin tanıklarından olan Metmet Fetgeri Şoenü, “*Çerkes Meselesi Hakkında Türk Vicdan-ı Umûmisine ve Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne 1. Arıza*” adıyla 17 Ağustos 1923 tarihinde Meclis’e gönderilmiş olduğu dilekçesinde:

“Şark-ı Kâribçilerin bir tiyatro sahnesi hararetiyle parlayan ma’hud beyannamelerini bize misâl getirmeyiniz. O bir Çerkes istiklalinden bahsetmiş olmamakla beraber o zaman işgâl ordusu ile iyi geçinmek lüzumuna kâni olan birçok gayr-i Çerkesler bilhassa Türkler’de ona mümasil nutuklarla, propagandalarla pazara çıkmışlardı. Onlar hep birer “*lâf ü gûzâf*” idi. Çünkü Hazret-i Süleyman’ın bir hadîsine göre “*Me’yus olanın sözleri rûzgâr gibidir.*” Çerkeslerin istiklal emeli hakkındaki safsatanın menşe’i aranmak lazım gelirse yine aynı geçen devrin meş’um hükümetinin ve meş’um fırkasının ve meş’um hareketlerinde olduğu görülür. Pek mevsuk diye serdedilen rivayât ve menkûlâta göre “*Anzavur*” zor ile baştan çıkarılmış, muhalefet hükümeti Anzavur’u ikna ile uğraşırken fırka merkez-i umûmiside bütün Çerkesleri daha iyi tahrik için gizli gizli muhtariyet vaadiyle ittima’ya kadar ileri gidiyor, asırlardan beri bu memleketin en vefakâr bir unsuru diye tanınan Kafkas muhacirlerini baştan çıkarmaya çalışıyordu...”

¹⁴⁴ Tarık Zafer Tunaya; **a.g.e.**, s.584-585

diyerek serzenişte bulunmaktadır. Bu itibarla Çerkeslerin kendilerini tedirgin hissetmeleri ve muhtelif çevrelerinde etkisi ile bu tip yapılanmalarda yer aldıkları görülmektedir.¹⁴⁵ Ayrıca cemiyet üyeleri, Çerkeslerin I. Dünya Savaşı'na ve Anadolu ihtilaline yapılan baskılar sonucu dâhil edildiğini, Bâb-ı Âli ve Anadolu ihtilalinin birleşmesi sonucunda da Çerkesler milli çıkarlarına uygun olarak Yunan ordusuna katılmayı uygun bulduklarını belirtmektedir. Bu akıma destek verenin İngiltere olduğu ve Batı Anadolu'da iki küçük tampon bölge oluşturmak maksadıyla organize edildiği anlaşılmaktadır. Bölgede oluşturulacak yönetimin ilk ve tek tanıyanı Yunanistan olmuştur. Milli Mücadele döneminde Marmara Bölgesi'nde Çerkes asıllı diye yâd olunan birçok isyan hareketi olmuş, bunlar “*Düzce İsyanı*”, “*Çerkes Ethem*” ve “*Anzavur Ahmet*” ayaklanmalarıdır ki en göze çarpan ve Milli Meclisi en çok kaygılandıran hareketlerdir. Anzavur Ahmet'in hareketi, işgalci güçlerin emrinde padişahın otoritesini yeniden tesis etmek amacıyla ortaya çıkmıştır.¹⁴⁶ Düzce İsyanı ise Çerkeslerin orada çoğunluğu teşkil etmelerinden dolayı onlara atf edilmiştir. Ancak bilinenin aksine bu isyana katılanların büyük çoğunluğunun Türk olduğunu belirtmekte fayda vardır.¹⁴⁷ Çerkes Etrhem İsyanı, abisi Reşit Bey'in bu hareket içerisinde yer almasına binaen emrinde bulundurduğu kuvvetler ile bu cemiyete hizmet edeceği ve planlanan devletin kurulmasında rol oynayacağı düşünülebilir. Ancak bahsi geçen ayaklanmanın Şark-ı Kârib Cemiyeti'nin planlanan amacına yönelik bir isyan olmadığı, kişisel husumetlerden kaynaklanan bir hareket olduğu malumdur. Cemiyet daha sonraları TBMM'nin politikaları neticesinde siyasi hayattan silinmiştir.

¹⁴⁵ Metmet Fetgeri Şoenü; **Çerkes Meselesi**, 2.Baskı, Bedir Yayınları, İstanbul 2007, s.40

¹⁴⁶ Tarık Zafer Tunaya; **a.g.e.**, s.585-587

¹⁴⁷ Mehmet Fetgeri Şoenü; **a.g.e.**, s.40

II. BÖLÜM

1.ĞUAZE GAZETESİ

1.1. Osmanlı Devleti'nde Basın-Yayın Hayatı

Osmanlı Devleti'nde gazetecilik faaliyetleri batıdan yaklaşık iki yüz sene gecikmeli olarak başlamıştır. Yine Türkiye'de basının ortaya çıkış biçimi ve bunu hazırlayan süreçler batıdan çok farklı gelişmiştir. Gazete, batıda, o ülkelerdeki iktisadî, içtimaî ve siyasî şartların bir neticesi olarak ortaya çıkmıştır. Türkiye'deki durum ise farklı bir seyir izlemiştir. Bu açıdan basının gelişimi de toplumsal dinamiklerle değil, siyasî dinamiklerle, devlet desteği ve yönlendirmesiyle olmuştur. Osmanlı Devleti'nde ilk Türkçe gazete, batılı örneklerinin aksine halkın talebi ve gereksinimleri doğrultusunda değil, iktidarın ihtiyaçları ve istekleri doğrultusunda kurulmuş ve faaliyet göstermeye başlamıştır. Osmanlı Devleti'nde yalnızca gazeteler değil, matbaa da batıdan yaklaşık üç yüz yıl gecikmeli olarak resmi anlamda faaliyet göstermeye başlamıştır. Matbaanın Osmanlı topraklarında faaliyetinin gecikmesinin en önemli nedenlerinden bazıları olarak basılı malzemeler yoluyla yönetim karşıtı olası fikirlerin yayılmasının önüne geçilmesi isteğinin yer aldığı ve matbaanın gelişi ile birlikte ekonomik yönden zarar görecekt sınıfların bu işe karşı olmaları ve bu doğrultuda faaliyet göstermeleri zikredilebilir. Osmanlı Devleti üç kıtada toprak sahibi olan, son derece geniş coğrafi sahada hüküm süren çok uluslu ve çok dinli bir devlettir. Yayın yoluyla iktidar karşıtı fikirlerin yayılması özellikle merkezden uzak eyaletlerde, otoritenin tam anlamıyla ve gecikmeksizin sağlanması zor olabileceğinden sakıncalı bir durum teşkil edebilecektir ki, bu tedirginlik, Osmanlı padişahlarının devlet sınırları içerisinde matbaaların kurulması ve faaliyet göstermesi fikrine soğuk yaklaşmasına sebep olmuştur.¹⁴⁸ Nitekim, bu sebeple, 18. yüzyıl sonları ve 19. yüzyılın başları Osmanlı İmparatorluğu için oldukça sıkıntılı bir dönem olmuştur. II. Mahmud zamanında, Osmanlı Devleti'nde ilk Türkçe gazete “*Takvim-i Vekayi*” ancak faaliyete geçebilmişti

¹⁴⁸ Belkıs Ulusoy Nalcioğlu; “Tanzimat Dönemi Türk Gazeteciliği ve Türk Basımının İlkleri”, *Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, No 14, 2005, s.253-255

(1831). Devlet yeni olduğu basın-yayın faaliyetine karşıda önlem alma gereği duymuş ve ilk olarak Tanzimat hareketinin önemli bir bölümünü oluşturan resepsiyon çalışmaları içerisinde, 1858'de Fransa'dan alınmış olan Ceza Kanunu'nun 138 ve 139. maddeleri ile basına yönelik cezai düzenleme gerçekleştirmiştir. Buna göre, devletin emri ve ruhsatı ile açılmış matbaalarda, devlet, tebaası ve hükümet erbabı aleyhinde gazete, kitap ve zararlı evrak basmaya ve yayımlamaya cüret edenlerin bastırdıkları şeyler ellerinden alınacak; suçun derecesine göre, matbaası geçici olarak veya tamamen kapatılacak ve para cezası verilecekti. Genel ahlaka aykırı olarak alay ve eleştiri içeren yazıları ve edepsiz resimleri basan, bastıran ve yayımlayanlarda para ve hapis cezasına çarptırılacaktı. Bu sırada, Tanzimat Fermanı'nın ilân edildiği zamanki tablo az da olsa değişmiş; Türkçe gazete olarak, Takvim-i Vekayi'nin yanına devletin verdiği imtiyaz üzerine bir İngiliz (William Churchill) tarafından çıkarılan ve yarı resmi nitelik taşıyan Ceride-i Havadis ve bir de Vakayi-i Tıbbiye adlı bir dergide eklenmiştir. Bu noktada belirtmek gerekir ki, Osmanlı Devleti'nde öteden beri Fransızca, Arapça, Rumca, Ermenice vb. farklı dillerde yayın yapan bir basın da bulunmaktadır. Tanzimat döneminin getirdiği tüm bu cezaî düzenlemelerin ardından gazete kapatma eylemi de gerçekleşmiştir. Özel sermaye ile Agâh Efendi tarafından 1860'da çıkarılmaya başlanan “*Tercümân-ı Ahvâl*” ki, bu gazetede başlıca ülkenin mali sorunlarına yer veren, eğitim sistemini, devletin dış politikasını eleştiren yazılar yer almakta idi, eğitim konusundaki olumsuzlukları ele alan bir yazı dolayısıyla 1861 'de iki hafta süreyle kapatılmıştır. Basınla ilgili ilk Nizamname ise III. Napolyon döneminde çıkarılan 1852 tarihli yasa örnek alınarak yapılan 1864 tarihli Matbuat Nizamnamesi'dir. Nizamname'nin çıkarıldığı tarihte, Osmanlı Devleti'nde başlıca dört Türkçe gazete (Takvim-i Vekayi, Ceride-i Havadis, Tercümân-ı Ahvâl ve Şinasi tarafından 1862'de kurulan ve yazılarında parlamenter sistemin savunulduğu; Tercümân-ı Ahvâl'de olduğu gibi maliye, ekonomi, eğitim vb. alanlardaki açmazların dile getirildiği; devletin dış politikasının eleştirildiği Tasvir-i Efkâr ve diğer dillerde çıkarılan gazeteler de bulunmaktaydı.¹⁴⁹ Öte yandan belirtmek gerekir ki, Fransa'da 1868 yılında yani Osmanlı Devleti'nin eski düzenlemeyi aktarışından sadece dört yıl sonra gazete yayını için önceden izin alma şartını kaldıran yeni bir yasa çıkarıldı ve 1881'de yani Osmanlı Devleti'nde basın alanındaki sınırlamaların arttığı dönemde ise basın özgürlüğü lehine yeni bir düzenleme kabul

¹⁴⁹ Nevin Ünal Özkorkut; “Basın Özgürlüğü ve Osmanlı Devleti'ndeki Görünümü”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt 51, Sayı 3, 2002, s.71-45

edilmiştir. 1876-1908 yılları arasındaki istibdat döneminde, basın siyasetten uzaklaşmaya başlamış, Osmanlı'daki ticarî ve sınaî gelişmeleri aktarmakla yetinmektedir. Sultan Abdülhamid döneminin sansüründen Fransız basını da nasibini almıştır. Zira o dönemde çıkan 40'a yakın yayın, ya ticaret odalarının iktisadi bültenleri ya da tıbbî, edebî, sanatsal alanlara yönelik yayınlardır. II. Abdülhamid'in baskıcı yönetimi döneminde (1876-1908) basına uygulanan sıkı sansür yüzünden gazetelerin sayısında azalma olmuş, II. Meşrutiyet'le (1908) birlikte gazetecilik büyük ölçüde canlanmıştır. 1908-1909 yıllarında ülkede yayımlanan günlük gazetelerin sayısı 200'ü aşmıştır ancak İttihâd ve Terakki'nin yönetime el koyduğu 1913'ten sonra uyguladığı baskılar yüzünden gazete sayısı yeniden hızla düşmeye başlamıştır.

Ğuaze gazetesi, Osmanlı Devleti'nin geçirmiş olduğu sıkıntılı dönemlerin sonrasında bir nevi baskının azaldığı ve Meşrutî yönetim, demokrasi sevinci ve getirisi ile beraber Çerkeslerin fikri hayatında bir ışık olmuştur. Zira bu dönemdeki “bahar havasından” istifade yayınlarında süreklilik olduğu gözlenmektedir. Yayınlamış olduğu makalelerle de Çerkes kültür, tarih ve Çerkeslerin günün şartlarına adaptasyon meselesini büyük ölçüde halletmeye çalışmıştır diyebiliriz.

1.2. Ğuaze Gazetesi Hakkında Genel Bilgiler

Ğuaze (гъуазе)¹⁵⁰ Çerkesce bir kelime olup “*Rehber, Yol Gösteren, Klâvuz*” manalarına gelmektedir. Ğuaze gazetesi esasen bir havadis gazetesi olmayıp daha çok Çerkeslere yardım etmeye, yol göstermeye çalışan bir gazetedir.¹⁵¹ Gazetenin ilk sayısı 2 Nisan 1911'de çıkmıştır. İmtiyaz sahibi Yusuf Suat Neğuç, Mes'ul müdürü ise Hıt Tevfik Talat'tır. Ancak 22'nci sayısından itibaren Mes'ul müdürün Tsağo Ahmet Nuri olduğu görülmektedir. Bu değişimin sebebinin ise Tevfik Talat Bey'in yeni görev yerine gitmek zorunda olması anlaşılmaktadır.¹⁵² Ğuaze gazetesinin toplam 57 sayı çıktığı bilinmektedir ki tezimize konu olan sayılar ise 1-16, 18-19, 22-27, 34, 37-38 ile 31. sayının 1-2 ve 32. sayının 1-4 arasındaki sayfalarıdır. Gazetenin 1-3 sayıları Matbaa-i Osmaniyye'de, 4-11 sayıları Şirket-i Tab'iyye'de, 12-15 sayıları Matbaa-i Cihan'da geriye kalan sayılar ise Hürriyet Matbaasında basılmıştır. Gazete ilk çıktığı

¹⁵⁰ Кабардинско-Русский Словарь, **Ğуазе**, Государственное Издательство Иностраных И Национальных Словарей, Москва 1957, с.53

¹⁵¹ “Cevap: Hacı Osman Efendi'ye”, Ğuaze, No 9, 1 Haziran Efenci 1911, s.8

¹⁵² “Hıt Tevfik Talat Bey”, Ğuaze, No 37, 12 Mayıs Efenci 1912, s.6

zamanlarda haftalık olarak çıkarılmış daha sonra 15 günde bir kez çıkarılmaya başlanmıştır. İlk başlarda pazartesi günleri neşr olurken daha sonraları Perşembe günleri neşr olunmaya başlanmıştır. Gazetenin merkezi İstanbul'da Çemberlitaş'taki Çerkes İttihâd ve Teâvün Kulübüdür. Gazete sadece İstanbul'a değil aynı zamanda Anadolu'ya, Irak'a, Suriye'ye ve Filistin topraklarına değin uzanan bir abone ağına sahiptir. Bilindiği üzere 21 Mayıs Çerkes Sürgünü ve ondan daha önceki Anadolu'ya yapılan Kafkas göçleri neticesinde Osmanlı Devleti adı geçen bu topraklara Çerkesleri yerleştirmiştir. Devletin merkezinde bulunan aktif Çerkeslerde buralardaki Çerkesler ile olan bağı koparmamak gelişmelerden onları da haberdar etmek amacıyla posta yolu ile bu topraklara kadar gazetenin ulaştırılmasını sağlamışlardır. Bundan başka Osmanlıya tabî olmayan, Avrupa ülkelerine dahi abone ücretlerini ödemeleri şartı ile gazete göndermişlerdir. Zira bunu da gazetenin ilk sayfasındaki Osmanlı toprakları dışında kalan yerler için ayrı bir fiyat tarifesi koymasından anlamaktayız. Gazetenin çıkarılış gayesi olarak:

“Ğuaze, “Çerkes Teavün Cemiyeti” nin rehberi ve neşr-i efkârıdır. Bundan maksat ve mesleğimiz bir dereceye kadar anlaşılabiliriyorsa da tazvih-i meram için deriz ki: Cemiyet-i mezkurenin hin-i teşkilinde kabul ve neşr eylediği programın ikinci maddesinde gösterdiği vezaifi ifa anasır-ı muhtelif-i Osmaniye arasında vifak ve revabit-ı uhuvvet ve ittihâdın husulüne çalışarak, muazzez ve mukaddes vatan-ı müşterek-i Osmanimize hizmet etmektir... Ve minhü't-tevfik.”¹⁵³

zikredilmektedir. Bu cümleden Çerkes Teâvün Cemiyeti'nin fikri olarak yazılarının yayımlandığı ve takip edenlerine de bir yol gösterme amacının taşındığı görülmektedir. Cemiyet ayrıca Osmanlı Devleti'ndeki Çerkesler ile bu kültüre yabancı olan diğer unsurlar arasında kaynaşmanın sağlanabilmesi ve Osmanlı Devleti'nin çıkarlarına hizmet ettiğini belirtmektedir. Gazetenin incelemiş olduğumuz nüshaları boyunca fiyatının değişmediğini tetkik etmiş bulunuyoruz. Gazete, her sayısında 8'er sayfadan müteşekkildir. Ğuaze gazetesi Çerkeslerin çıkarmış oldukları ilk Çerkesce gazetedir. Bu bakımdan Çerkes toplumunun Osmanlı hayatındaki kültürel, siyasi, ekonomik kaygı ve fikirlerine yönelik olarak bakılması gereken ilk kaynaklardan birisidir. Gazetenin bünyesinde her meslek grubundan insan yazı yazmıştır. Gazetede, Çerkeslerin sosyal problemleri, dilin korunması ve yaşatılması amacıyla hazırlanan alfabe ile yazılmış olan birçok makale, sürgün sonucunda Çerkes toplumundaki fikri ve kültürel değişmeler,

¹⁵³ “Mesleğimiz”, Ğuaze, No 1, 2 Nisan Efrenci 1911, s.1

meskûn oldukları bölgelerdeki yerli ahali ile olan münasebetleri, Osmanlı Devleti'ndeki ve Çerkeslerin kendi aralarındaki “*Kölelik*” ve bunun ortadan kaldırılmasına yönelik çalışmalar gibi birçok meseleye dair yazılar yer almıştır.

1.3. Ğuaze Gazetesinde Yer Alan Çerkes Büyükleri

1.3.1. Şeyh Şamil

Şeyh Şamil, 1797 yılında Dağistan'ın Gimri köyünde doğmuştur. Çocukluğundan beri yüksek ahlaki meziyetlere sahip, çevresi tarafından takdir edilen bir delikanlı olarak bilinmektedir. İlköğrenimini doğmuş olduğu köye yakın bir medreseden almıştır. Gazi Molla'nın öğretmenliğinde Arapça ve İslam Felsefesi gibi dersler almıştır. 1824 yılında Yermelov'un idaresi zamanında “*Müridizm*” hareketi olarak bilinen akım Dağistan ve Çeçenistan'da başladığı zamanlarda sıradan bir sufi iken Rusların yapmış olduğu haksızlık ve vahşete karşı durmaya karar vermiş ve bu harekete dâhil olmuştur. Rusların Koysu ve civarına akınlar yapmaları neticesinde Gazi Molla ve içlerinde Şeyh Şamil'in de bulunduğu müridleri Gimri Kalesi'ne çekilmek zorunda kalmıştır. Rusların oldukça güçlü olduğu bu savaşta Şeyh Şamil kaleden yaralı olarak kurtulmuş, önderleri Gazi Molla bu savaşta şehit düşmüştür. Daha sonra İmam Hamza müritlerin başına geçmişse de önderliği uzun sürmemiş ve 3. İmam olarak Şeyh Şamil hareketin başına getirilmiştir. Başa geçtiğinde ilk icraatı tüm kabileler ile anlaşma zemini arayarak onları bu harekete dâhil etmek olmuştur. Daha sonra askeri bir teşkilat kurmuş ve bölgelere komutanlar diğere bir tabir ile “*Naib*” ler göndermiştir. Şamil bu hareketteki önder sıfatıyla ilk savaşını 11 Haziran 1839 yılında Aşungu Kalesi'nde General Gurab komutasındaki birliklere karşı gerçekleştirmiş ancak kuşatılan kaleyi güçlü düşman ordusu karşısında daha fazla dayanamayarak çekilmek zorunda kalmıştır. 1842 yılında ise Ruslara karşı büyük savaşlar icra etmiş ve onları geri çekilmeye mecbur etmiştir. Bundan sonra Rus hâkimiyetine boyun eğmiş olan Avarlar üzerine yürümüş ve hareketine katılmaları için onları örgütlemiştir. Buradan 1844 yılında Kabardey Bölgesi'ne geçmiş ve Jerkebil istihkâmını zapt etmiştir. Bu bölgede 1848 yılına değin faaliyetlerde bulunduktan sonra Dağistan içlerine geri dönmüştür. Bu tarihlerden sonra Şeyh Şamil'in hareketinin günden güne zayıfladığı ve özellikle Aşulugo Kalesi'ni 9 ay süren bir muharebe sonucunda teslim etmesi ve bu savaş esnasında eşlerinden biri ve çocuğunun kale burçlarından asılmış halde görülmesi taraftarları arasında istek ve savaşma arzusunun azalmasına sebep olmuştur. Bu

tarihlerde Kuban havzasında Şeyh Şamil'in naiblerinden Muhammed Emin oldukça başarılı hareketlerde bulunmakta, Abzeh ve Şapsığlar arasında hâkimiyeti tam olarak tesis etmektedir. Baryatinski, Rus Çar'ı tarafından ordunun doğu hudut komutanlığına getirilmiştir ki bu tarihten sonra Şeyh Şamil'i daha yoğun muharebeler beklemektedir. Şamil son bir hamle ile toplamış olduğu taraftarları ile Tiflis'e kadar ilerlemiş ve 2 Gürcü prensesini esir alarak Rusya'da alıkoyulan oğlu ile mübadele etmiştir. 1856 yılında Osmanlı-Rus savaşlarının son bulması ile nefes alan Ruslar tüm güçlerini Kafkasya ve dolayısıyla ilk olarak Şamil'in boyun eğdirilmesine sarf etmişler ve Argun Kalesi'ni ele geçirmişlerdir. Daha sonra İsmail Ağul'u (köy) yakınlarında bulunan Şeyh Şamil'e taarruz edilmiş ve mağlup etmişlerdir. Bu son çarpışmadan sonra hem askeri hem de moral olarak savaşın kazanılamayacağı anlayan Şamil, 1859 yılında Gunip kalesine çekilmiş ve burada teslim olmak zorunda kalmıştır. Rusların Şeyh Şamil'e misafir gibi davrandığı ve aşağılayıcı tavırlarda bulunmadığı sahihtir. Daha sonra faaliyetlerinden vazgeçmesine karşılık Osmanlı Devleti'ne ve oradan Medine'ye hicretine izin verilmesini istemiş ve bu istek olumlu karşılanmıştır. Hayatının sonuna kadar Medine'de yaşamış ve orada vefat etmiştir.¹⁵⁴

1.3.2. Berzeg Hacı Giranduk

Berzeg Hacı Giranduk, 18. yüzyıl Çerkes savaşlarında yer almış oldukça seçkin bir kişidir. Çerkeslerin Ubih kabilesinin "Berzeg" sülalesinin Caremoğullarından Hacı Mehmetzâde Hatukjoko'nun oğludur. Oldukça dindar ve haşin karakterli bir insandır. Çerkesler arasında küçük yaşlarda seferlere iştirak etmek adet olduğu üzere Hacı Berzeg'de yine bu suretle ömrünü savaş meydanlarında geçirmiş küçük yaşlarda halkın takdirini kazanmaya başlamış bir kişidir. 1840 senesine gelindiğinde takriben 70 yaşlarında olduğu tahmin edilmektedir. Bu tarihten sonraki savaşların tümüne katılmış olan Berzeg Hacı Giranduk daha sonraki Kırım Harbi'ne de Osmanlı lehinde iştirak etmiştir. Bu bâbda Kırım seferine iştirak eylemesi ve gösterdiği yararlılıklara binaen kendisine nişan takdim edilmiştir. Bu savaşa iştiraklarındaki en büyük sebep ise Kafkasya'nın bağımsızlığı yönünde taraftar toplamaktır. Fakat bu savaş sonunda imzalanan Paris Antlaşması ile Ruslar tüm gücünü Kafkasya'ya aktarmış ve Şeyh Şamil'in ve daha sonra Batı Kafkasya'daki Çerkes direnişi son bulmak durumunda kalmıştır. Hacı Giranduk Bey ve yanındaki Çerkes beyleri Rusya'ya davet edilmiş ve

¹⁵⁴ "Şeyh Şamil", Ğuaze, No 1, 2 Nisan Efcenci 1911, s.5-6

ağır şartlar altında antlaşma yapılması gündeme gelmiştir. Çar'ın kendilerine sunmuş olduğu şartlar kabul edilmemiş ve 21 Mayıs 1864 Büyük Çerkes Sürgünü vuku' bulmuştur. Bu göç hareketine Berzeg Hacı Giranduk Bey'de katılmış ve Osmanlı topraklarında Edirne vilayetinin Hayrabolu Kazası'nda ki Mandıra Köyü'ne yerleşmiştir. Buradan Hac görevini ifâ etmek için gidip geldikten sonra Edirne Vilayeti'nde ki Değirmendere Köyü'nde çıkan köle-efendi kargaşası sonucu Osmanlı hükümeti bölgeye asker sevk etmiş bunun sonucunda ailesi ile birlikte Rodos adasına sürgüne gönderilmiştir. Daha sonra çıkan Rus muharebelerinde Osmanlı yönetimi tarafından Çerkeslerinde iştirak etmesi istenmiş ve bu bâbda Rumeli'de askeri göreve tabî kılınmıştır. Tam bu vakitlerde 100 yaşına yaklaştığı tahmin edilmektedir. Rumeli'nin elden çıkması sonucu Bandırma'ya hicret etmiş ve kalan ömrünü burada tamamlamıştır.¹⁵⁵

1.3.3. Hacı Giranduk Seferi

1840 yılında Kafkasya'da doğmuş oldukça önemli bir komutandır. Çerkeslerin Ubih kabilesinin Berzeg ailesine mensuptur. Hem Ubihlar hem de diğer Çerkes kabileleri arasında mühim bir mevki'de bulunan, oldukça saygı gösterilen bir kişidir. Çerkes kabileleri içersinde düzenli ordu şeklinde savaştan tek kabiledir. Zira Kafkasya'nın diğer bölgelerine nazaran Kuban düzlükleri engebesiz ve gerilla savaşı yapılacak bir alan değildir. Bu bakımdan bölgenin coğrafyasıda düşünüldüğünde Hacı Giranduk Seferi'nin göstermiş olduğu başarılar ayrıca takdire değerdir. Bu yıllar doğu'da Şeyh Şamil ve Avar Hâkimi Hacı Murat Bey, batıda ise Hacı Giranduk Seferi ve bunun gibi birçok kahramanın yetiştiği bir dönemdir. Rusların iki koldan sıkıştırıldığı ve Kafkasya'nın tam olmasada tek vücut olduğu bir dönemdir.

Ubihların yaşadığı topraklar Karadeniz sahiline yakın, bir yandan Rus donanmasının tazyiki diğer yandan karadan hareketi sebebiyle savunulması oldukça zor bir alandır. Engebesiz bölge yapısı nedeniyle savunmaya elverişsiz bir bölgedir. Hacı Giranduk Seferi bu bölgede Ruslara karşı amansız savaşlar tertip etmiş ve oldukça zayı'at vermelerine sebep olmuştur. Bu sıralarda Rusların bölgedeki ordu kumandanlığına Rayevski getirilmiştir. Rayevski, Anapa ve Novorovski arasında bir kale inşa ettirmiştir. Golovin ve Lazarovski tabyalarını tesis ederek Çerkeslerin silah ve

¹⁵⁵ "Berzeg Hacı Giranduk Bey", Ğuaze, No 8, 25 Mayıs Efrenci 1911, s.4-5

yardım maddeleri almalarının önünü kesmeye çalışmıştır. Hacı Giranduk Bey ilk önceleri kendi kabilesine mensup insanlardan oluşturduğu bir kuvvet ile savaşmış daha sonra bölgedeki diğer kabilelerde ona kendi bayrakları ve komutanları ile katılmışlardır. Birleşik Çerkes kuvvetleri yaya ve atlı birliklerden oluşmaktadır. Toplanan bu kuvvetin sayısı 12.000 kişiyi bulmaktadır. Ordusunda yer alan beyler ile harp meclisi oluşturularak yapılacak askeri hareketler hakkında bilgi alış verişinde bulunmuştur. Çerkeslerin savaş taktikleri ise düşmana ani baskınlar vermek ve yayalardan oluşan tüfekli grubun bire bir düşman ordusu ile savaşması şeklinde idi. Süvari birlikler ise daha çok yardım birlikleri olarak yer alır, düşmanın hareketlerini izler ve dışarıdan takviye güç gelmesi halinde müdahale ederler, savaş sonunda kaçan düşman askerlerinin peşlerinden giderek tamamen imha edilmelerini sağlarlardı.¹⁵⁶ Ancak şunuda belirtmek gerekir ki Çerkeslerin büyük çoğunluğu atlı muhariplerdir. Düşmanın bulunduğu mevkiye genelde geceleri yaklaşarak sabah olmaya yakın düşmanın en savunmasız olduğu saatlerde baskın yapmak suretiyle düşmanı imha etmekteydiler. Hacı Giranduk Bey, Lazarov tabyasına bu usulü kullanarak girmiş ve ne kadar asker, subay varsa hepsini kılıçtan geçirmiştir. Buranın alınmasından sonra 29 Şubat'da Velayminov Kalesi üzerine bir saldırıda bulunmuş ve burasını da ilhak etmiştir. Zabt edilen bu kaleleler yakılıp yıkıldıktan sonra Golovin Tabyası'na yönelmiştir. Ancak bu kalenin baskın ile zabt edilmesi mümkün olmamış ve yapılan savaşlar neticesinde ağır kayıplar verilmişse de sonunda zafer Çerkeslerin olmuştur. Tüm bu zaferler diğer Çerkes kabileleri tarafından takdir ile karşılanmakta ve Rusların Kafkasya'dan atılmaları yönündeki ümitleri biraz daha arttırmaktadır. Bu amaca hizmet için Hacı Giranduk'un komutasına dâhil olmamış diğer kabilelerde iştirak etmeye başlamış ve savaşlarda kaybedilen asker ve mühimmat bu vesile ile tekrar tedarik edilmiş olmaktadır. Tüm bu katılımlar sonucu Giranduk Bey 1837 yılında Karadeniz kıyısında yapılmış oldukça önemli ve korunaklı bir kale olan Mihailov Kalesi'ni zabt etmek için sabahın erken saatlerinde saldırmıştır.¹⁵⁷ İki tarafta çok büyük insan kaybına uğramıştır ki son anda bir Rus askerinin kaledeki cephaneliği patlatması Çerkeslerin kayıplarını daha da arttırmıştır. Birara Çerkesler bu savaşta yenilir gibi olmuşsa da kale içlerine girebilmeleri neticesinde savaşı Çerkesler kazanmış Hacı Giranduk Bey ününü bir kat daha arttırmıştır.¹⁵⁸

¹⁵⁶ "Hacı Giranduk Seferi (1840)", Ğuaze, No 8, 25 Mayıs Efrenci 1911, s.5-6

¹⁵⁷ "Hacı Giranduk Seferi (1840)", Ğuaze, No 9, 1 Haziran Efrenci 1911, s.5-7

¹⁵⁸ "Hacı Giranduk Seferi (1840)", Ğuaze, No 10, 8 Haziran Efrenci 1911, s.4-6

1.3.4. Hacemuk Hasan Fuad Paşa

Hacemuk Hasan Fuad Paşa, Kafkasya'nın Yekaterinador Eyaletinde 1847 yılında doğmuştur. Babası Çerkeslerin Bjeduğ kabilesinin beylerinden Hacemuk Masavest'tir ki ayrıca Verus Süvari Alayı kumandanıdır. Aynı zamanda Zaniko Sefer Paşa'nın torunudur. 11 yaşında iken İstanbul'a gelmiş ve dayısı olan Zaniko İbrahim Paşa vesilesi ile Harp okuluna girmiştir. Buradan mezun olduktan sonra Mihailiç Redif Taburu'nda bulunmuş ve daha sonra Bursa'daki Askeri Lise'nin Fransızca öğretmenliğini yapmıştır. Buradan Harp Okulu'na geçerek Cebr-i i'la, Topoğrafya ve Hendese-i resmiye dersleri vermiştir. Son zamanlarında Kuleli Askerli Lisesi'nde derslere girmiş ve uzun bir müddet burada öğretmenlik yapmıştır. Mirliva olması ise bu görevi esnasındadır. Rıdvan Paşa olayından sonra evi aranan Abdürrezzak Bey'in Fuad Paşa'ya hitaben "*Necabetlü*" ifadesini kullanması neticesinde 1906 yılında Rodos'a sürgün edilmiştir. Meşrutiyet'in ilanı ile tekrar İstanbul'a gelen Fuad Paşa 65 yaşında 1911 yılında vefat etmiştir.¹⁵⁹

1.3.5. Kostanigo İsmail Paşa

İsmail Paşa, Rusların Kafkasya'yı istilasından sonra bölgedeki Çerkeslerin kaderlerini tayin etmek ve Rusya işgali ve yönetimine karşı vaziyeti daha doğru tespit ederek bunun Avrupa ve Osmanlı Devleti yetkilileri ile paylaşılmasını sağlama amacıyla halk tarafından seçilmiş ve Osmanlı Devleti ve İngiltere Hükümeti ile temaslarda bulunmuştur. Londra'dan döndüğünde Abzeh, Şapsığ ve Natuhaç kabileleri savaştan yenik ayrılmıştır. Bu yüzden birçok kabilenin Osmanlı topraklarına göç etmeye başladığına tanık olmuştur. Yapılacak birşeyin olmadığını gören İsmail Paşa muhacirler ile birlikte Osmanlı'ya göç etmiş ve Bandırma'da Manyas kasabasına yerleşmiştir.¹⁶⁰

1.4. Yazar Kadrosu

Tezimize konu olan yukarıda zikredilmiş sayıları kapsayan gazetede makaleleri yer alan yazarların biyografilerini anlatmaya çalışacağız. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Ğuaze gazetesinin yazar kadrosunun gerçekte hangi işlerle uğraştıkları, memuriyetleri veya halk üzerinde ne kadar etkili olabildikleri gibi hususlara değinmeye çalışacağız. Ancak unutulmamalıdır ki günümüzden yaklaşık 100 yıl öncesine ait olan bu kişiler

¹⁵⁹ "Hacemuk Hasan Fuad Paşa", Ğuaze, No 27, 28 Kanun-i Evvel Efreni 1911, s.7

¹⁶⁰ "Kostanigo", Ğuaze, No 23, 3 Teşrin-i Sani Efreni 1911, s.6

hakkında sağlıklı ve tam malumat toplamak hususunda sıkıntılar çekilmektedir. Bu yüzden bazı yazarlar hakkında hiçbir malumat bulunamaması gayet doğaldır. Gazetede yazı yazmış ancak hiçbir bilgi bulunmayan yazarlar arasında Ahmet Lütfullah Şav, Şahab Rıza, Tefik Tal'at Hit, Nened İsmail, Ali Sıtkı, Tüteriş Aziz, Süleyman Tefik, Rekindazade İsmail Zühdü, Manyaslı M. Hilmi, Agumugo Ömer Hilmi, Hayrah Süleyman Yedic, Hit Seyyid Hadi, Şas'ezade M. Şerif, Vodeh Mehmet Akif ve daha birçok yazar zikredilebilir. Bunlardan başka yazıları olan şahıslarda olmakla birlikte yukarıda saymış olduklarımız adları sıkça geçenlerdir.

1.4.1. Yusuf Suat (Neğuç)

Yusuf Suat Neğuç, Kafkasya'dan sürgün yoluyla gelen Şapsığ bir ailenin çocuğudur. 1877 yılında Düzce'nin Bataklık Köyü'nde doğmuştur. Yusuf Suat Neğuç, ilköğrenimini Düzce'de tamamladıktan sonra Dâr-ül Fünûn'da İlahiyat eğitimi almış ve buradan mezun olmuştur.¹⁶¹ Bâb-ı Meşihât'ta çalışırken hukuk öğrenimi yaparak 1912 yılında avukat olmuştur. Ğuaze gazetesinin sahibi ve başyazarıdır. 1908 yılında kurulan "Çerkes İttihâd ve Teâvün Cemiyeti" nin kurulmasına katkıda bulunanlar arasındadır. Bilindiği üzere bu dernek Osmanlı Devleti'ne göç etmiş olan Çerkeslerin siyasal, sosyal ve eğitim gibi birçok alanda adaptasyonu için çaba harcamış hukuk ve insanlık mücadelesi vermiş bir dernektir. Yusuf Suat Bey, hem Türkiye'de hem de Kafkasya'da eğitim müesseselerinin açılmasında çok büyük bir paya sahiptir. Bu okullarda okutulacak olan ders kitaplarının tamamı İstanbul'da açılmış olan Çerkes İttihâd ve Teâvün Cemiyeti tarafından gönderilmiştir. Kafkasya'ya giderek hem ilmi hem de dini olarak insanların aydınlatılması için bizzat çaba harcamıştır. Hazırlanmış olan Çerkes alfabesine göre yayımlanmış kitapları, Kur'an-ı Kerim ve başka türde birçok kitabı vapurlar ile Kafkasya'ya taşıyarak insanların eğitim alması konusunda çaba göstermiştir. Yusuf Suat Bey tüm bu faaliyetlerine I. Dünya Savaşı'nın başlaması ve Anadolu'ya geri dönmek zorunda kalmasıyla ara vermek zorunda kalmıştır. Daha sonraları Şimâli Kafkas Cemiyeti ve Kafkas Teâli Cemiyeti gibi başka dernekler yoluyla savaş sonunda Kafkasya'ya gitmesi yönünde isteklerde bulunulduğu bilinmektedir. Devrimin kabul ettiği, milletlerin kendi kaderlerini kendilerinin tayin etmesi ilkesine dayanarak, kendi düşüncelerini de buna ekleyerek Çerkesler'e rejim henüz tam oturmamışken hakları olan özgürlüklerine sahip çıkmazlarsa daha sonra

¹⁶¹ "Akvam-üs Seyr", Ğuaze, No 7, 18 Mayıs Efrenci 1911, s.8

bunları asla alamayacaklarını anlatmaya çalışmıştır. 2-8 Mart 1921'de toplanan Kuban-Karadeniz Dağlıları'nın 2. Kongresi'ne katılan Yusuf Suat Neğuç'un önderliğindeki bir grup delege Çerkeslerin bağımsızlığı için Bolşevikleri ikna etmek için büyük çabalar harcamıştır. Onlar, Çerkesler'in 1864'deki büyük soykırım ve sürgün öncesindeki haklarını ancak "*Bağımsız bir Kuzey Kafkasya Dağlıları Cumhuriyeti*" kurulması halinde elde edebileceklerini ve Rus Çarlığı tarafından yurdundan sürülmüş bulunan Çerkeslerin de ancak bu sayede yurtlarına dönebileceklerini propaganda ederek delegelerin bu yönde karar vermeleri için çalışmışlardır.¹⁶² Sonuçta sadece Kuban-Karadeniz Bölgesi İcra Komitesi bünyesinde "*Kuban-Karadeniz Dağlıları İcra Komitesi*" adı altında bir komite oluşturulması ile yetinmek zorunda kalmışlardır. Rus Bolşevikleri'nin siyasi manevraları ve baskıları sonucunda Karadeniz yöresi Çerkesleri zoraki oluşturulmuş bulunan Adıgey Özerk Bölgesi'ne de katılmamış ve mesafeleri nedeniyle bu oluşumun dışında ve Rus nüfus içinde erimeğe bırakılmışlardır. Bunun üzerine 4 Eylül 1922'de Tuapse Kenti'nde "*Kıyıboyu Şapsığ Çerkeslerinin 3. Kongresi*" toplanmış ve toplantının sekreterliğini Yusuf Suat Neğuç yapmıştır. Kongre onun önerdiği esasları kabul ederek, merkezi Tuapse kenti olmak üzere bir Şapsığ Özerk Cumhuriyeti oluşturulmasını kararlaştırmış ve Şapsığ Cumhuriyeti İcra Komitesi'ni seçmiştir.¹⁶³ Yusuf Suat Neğuç Şubat 1924'te Kafkasya'ya döndükten kısa bir süre sonra Karadeniz kıyısındaki Aguevey Köyü'nde Sovyet makamlarınca tutuklanmıştır. "*Burjuva Milliyetçiliği*" ve "*Türk Ajanlığı*" ile suçlanarak Sibirya'ya sürgüne gönderilmiştir. Neğuç Yusuf Suat birkaç yıl sonra Sibirya'dan döndüğünde Afıps köyü'nde oturan Neğuç Ahmet adlı bir yakınının yanına yerleşmiş ancak bundan sonra fazla yaşamayarak 1930 yılında vefat etmiştir.¹⁶⁴

1.4.2. Met Yusuf İzzet Paşa (Çünatıko)

Yusuf İzzet Paşa, Şapsığ boyuna mensup bir aileden gelmektedir. Yozgat'ta 1876 yılında doğmuştur. Osmanlı paşası ve Türkiye'nin kuruluşunda da aktif rol almış birisidir. I. Dünya Savaşı'nda ve Kurtuluş Savaşı'nın özellikle ilk aylarında (Bandırma 14. Kolordu Komutanı sıfatıyla) önemli askeri görevler üstlenmiş, TBMM I. Dönem'de, 1922'de ölümüne kadar Bolu Milletvekilliği yapmış önemli bir asker ve siyasetçidir.

¹⁶² Vasfi Güsar; "Büyükleri Hatırlayalım, Yusuf Suad Neğuç", **Yeni Kafkas**, Sayı 5, Eylül 1957, s.15

¹⁶³ İzzet Aydemir; **Muhaceretteki Çerkes Aydınları**, Ankara 1991, s.128-129

¹⁶⁴ Sefer E. Berzeg; "Yusuf Suat Neğuç Hakkında Bazı Notlar", **Kafkas Vakfı Bülteni**, Sayı 7, Yaz 2001, s.10-12

Dârü-ş Şafaka Lisesi'nden ve 1900 yılında Harp Akademisi'nden Kurmay Yüzbaşı olarak mezuniyetinin ardından uzun süre Tümen Kurmay Başkanlığı'nda bulunmuştur.¹⁶⁵ Trablusgarp ve Balkan Savaşlarına katılmıştır. 1915 yılında general rütbesine yükseltilerek I. Dünya Savaşı'nda birçok kolorduda görev almıştır. Bunlardan özellikle Kafkasya cephesinde 10. Kolordu Komutanı, 1. Kafkas Kolordusu Komutanı ve 14. Kolordu Komutanı olarak üstlendiği görevlerde dikkati çekmiştir. Rusya'da 1917 Bolşevik İhtilali'nden sonra, sürgündeki Kafkasyalıların ve Osmanlı Devleti'nin aktif desteğiyle kurulan Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti (11 Mayıs 1918) Hükümeti bünyesinde Kuzey Kafkasya Kolordusu Komutanı ve Askeri Temsilcisi olmuştur. Bandırma 14. Kolordu Kumandan'ı iken Yunan işgaline karşı vurulan ilk darbelerden biri olan Bergama Baskını'nı gerçekleştirmiştir. Ahmet Anzavur Ayaklanması'nın başlamasıyla Anzavur kuvvetleri Bandırma'ya yaklaşırken Bursa'ya geçmiş ve oradan Ankara'ya çağrılarak TBMM I. Dönem'e Bolu mebusu olarak seçilmiştir. Sakarya Savaşı'na hazırlık evresinde İhtiyat Grubu Komutanı, savaş sırasında ise 3. Grup Komutanı olarak görev almıştır. Sakarya Meydan Muharebesi'nin kazanılmasından sonra tekrar TBMM'ye dönmüştür.¹⁶⁶ Yusuf İzzet Bey oldukça vatanperver hem Çerkes hem de Osmanlı milletinin iyiliği ve terakkisi uğrunda çaba harcamış bir şahsiyettir. Ğuaze gazetesinde tefrikalar halinde yayınlanan “*Kafkasya Tarihi*” adlı bölümün yazarıdır. Sadece Çerkesler hakkında değil burada Ermeniler, Gürcüler, Osetler vd. hakkında da geniş malumatlı makaleleri yer almaktadır. Bunun dışında özellikle Çerkes alfabesinin oluşturulması hususunda aktif rol almış birisidir. Kuban Alfabe adıyla ortaya çıkardığı yazı sistemi Ğuaze gazetesinin sayfalarında yerini almış, bu alfabe ile yazılar yayınlanmıştır. Çerkesce'den başka Türkçe, Almanca, Fransızca ve Rusça'yı oldukça iyi bilmektedir. Çerkes İttihâd ve Teâvün Cemiyeti üyeliğinden başka Şimâli Kafkasya Cemiyeti, Çerkes Kadınları Teâvün Cemiyeti gibi birçok Çerkes derneğinin üyesidir. 1922 yılında da vefat etmiştir.¹⁶⁷

1.4.3. Hayriye Melek (Hunc)

21 Mayıs 1864 yılındaki Çerkes sürgünü sonucunda Kafkasya'nın Soçi Bölgesi'nden Anadolu'ya göç eden "Hunc" adlı bir Ubih ailesinin kızıdır. 1896 yılında

¹⁶⁵ Sefer E. Berzeg; **Kafkas Diasporasında Edebiyatçılar ve Yazarlar Sözlüğü**, Samsun 1995, s.197-198

¹⁶⁶ İzzet Aydemir; **a.g.e.**, s. 7-10

¹⁶⁷ Met Çunatiko Yusuf İzzet; **Kafkasya Tarihi II: Evrikalarım, Bulduklarım**, (Çev.: Doğan Erdinç), Kafdav Yayınları, Ankara 2009, s.3-4

Manyas'ın Hacı Osman Köyü'nde doğmuştur. İstanbul'da "Notre Dame de Sion" Fransız lisesinden mezun olmuştur. Meşrutiyetin ilanından sonra kadınlara yönelik olarak yayınlanan "Mehâsin", "Musavver Kadın" ve "Türk Yurdu" dergileri başta olmak üzere çeşitli dergi ve gazetelerde yazıları ve şiirleri yayınlanmıştır. "Çerkes İttihâd ve Teâvün Cemiyeti" nin yayın organı olarak İstanbul'da Türkçe-Adiğece (Çerkesce) yayınlanan "Ğuaze" gazetesinde çeşitli makaleleri bulunmaktadır. Bu derneğin ve daha sonra kurulan "Şimâli Kafkas Cemiyeti" nin sosyo-kültürel çalışmalarında görev almıştır. Türkiye'de Kafkasyalıların kurmuş olduğu derneklerden özel bir yeri olan "Çerkes Kadınları Teâvün Cemiyeti" nin kurucuları arasında bulunarak bu derneğin başkanlığını yapmıştır. Dernek organı olarak Türkçe-Adiğece yayınlanan "Diyane" adlı derginin de başyazarıdır. Beşiktaş'ta Akaretler'de kurulmuş olan İnâs Mektebi, çoğunluğu parasız, yetim ve şehit çocuklarına eğitim vermeyi amaçlayan bir kuruluş olarak teşekkül ettirilmiştir. Daha sonra bu mektebin adı "Çerkes Kız Mektebi" olarak değiştirilmiştir.¹⁶⁸ Yakın arkadaşları arasında dönemin kadın yazarlarından Halide Edip Adıvar'da bulunmaktadır. Yunanlıların İzmir'i işgali sırasında birlikte Sultan Ahmed Meydanı mitinglerine de katılmışlardır. Hayriye Melek Hanım 1919 yılında Met Yusuf İzzet ile evlenmiş ve onun 1922 yılındaki ölümünden sonra Prof. Dr. Aytek Namıtok ile evlenmiştir. Özellikle Prof. Namıtok'un ve onun çalışma arkadaşı Prof. George Dumezil'in Kafkasoloji konusundaki çalışmalarına önemli yardım ve katkıları olmuştur. Türkçe ve Fransızca'dan başka Adiğe-Ublıh-Abhaz dillerini de bilmektedir. Çerkeslerin ilk kadın yazarıdır. Dergi ve gazeteler başka yayınlamış olan Zühre-i Elem ve Zeynep adlı iki tane romanı bulunmaktadır.¹⁶⁹

1.4.4. Dr. Mehmet Ali (Pçı Haluk)

1882'de Suriye'nin Humus Kasabası'nda doğmuştur. Adiğelerin Bjedüğ kabilesine mensup bir aileden gelmektedir. İlköğrenimini Humus'da, orta öğrenimini Şam'daki askeri okulda yapmıştır. Daha sonra İstanbul'a giderek Askeri Tıbbiye'ye kaydolmuş ve 1903 yılında doktor yüzbaşı olarak mezun olmuştur. Bir yıl Gülhane Tıp Akademisi'nde çalıştıktan sonra 1905 yılında orduda görevlendirilmiştir. Anadolu'nun muhtelif bölgelerinde askeri birliklerde doktor olarak görev yapmıştır. 1911'de Irak'ta bulunan bir süvari alayında doktorluk ve oradan Makedonya'da, Üsküp ve Metroviçe'de

¹⁶⁸ Mustafa Butbay, a.g.e., s.5

¹⁶⁹ http://tr.kafpedia.org/index.php?title=Hayriye_Melek_Hun%C3%A7 (18.06.2011)

görev yapmıştır. Balkan savaşlarına katılmış ve savaş öncesinde İstanbul'a atanan Dr. Mehmet Ali Bey "*Çerkes İttihâd ve Teâvün Cemiyeti*" nin aktif üyeleri arasında yer almıştır. Daha önce de yazılarını gönderdiği "*Ğuaze*" gazetesinin yazı kurulunda, bu derneğin dil ve alfabe komisyonlarında görevler üstlenmiştir. 1913 yılında Beyrut'da görevlendirilmiş, Birinci Dünya Savaşı'na Suriye ve Filistin cephelerinde doktor binbaşı olarak katılmıştır. Savaştan sonra emekli olmuş, Suriye'de Şam ve Humus'da yaşamıştır. Bir ara akrabalarının bulunduğu Mısır'a giderek burada milli müzeyi, piramitleri, eski Mısır yazıtlarını, hiyeroglif yazısını incelemiş ve öğrenmiştir. Mısır'da yaptığı incelemelerin sonuçlarını 1920 yılında yayınladığı "*İkâz-ül Müverrihîn*" adlı eserinde toplamıştır. Bu çalışmasında eski Mısırlılar ile Hattileri incelemiş ve Çerkes dilleri ile bu toplulukların dilleri arasındaki ilişkileri ortaya koymaya çalışmıştır. Dr. Mehmet Ali Bey, Adıgece, Türkçe, Arapça, Fransızca'yı bilmekte, Almanca'yı da anlamaktadır. 1935 yılında Şam'da vefat etmiştir. Dr. Mehmet Ali Bey'in eserleri; "Ad ve Sem'ud", "Adighe Alfabe", "İkaz-ül Müverrihin" ayrıca Ahmed Cavid (Therkhet) Paşa ile birlikte hazırladığı Adıgece-Türkçe Sözlük de "*Ğuaze*" (Rehber) gazetesinde kısmen yayımlanmıştır.¹⁷⁰

1.4.5. Ahmet Nuri (Tsağo)

Büyük Çerkes sürgününde önce Balkanlar'a, sonra da Suriye'ye sürülerek Golan yöresinde yerleşmiş olan bir Adıge (Çerkes) ailesinin çocuğudur. 1888 yılında Kuneytra kasabasında doğmuştur. İlköğrenimini Kuneytra'da tamamladıktan sonra Şam'da liseye devam etmiş, Arapça ve Türkçeyi öğrenmiştir. Daha sonra İstanbul'a giderek Hukuk Fakültesi'nden birincilikle mezun olmuştur. Ziraat Bankası'nda memurluk yaparken aynı zamanda üyesi bulunduğu ve sekreterliğini yaptığı "*Çerkes İttihâd ve Teâvün Cemiyeti*" bünyesinde aktif olarak çalışmıştır. 1912 yılı sonlarında, derneğin organı olan "*Ğuaze*" gazetesinin sorumlu müdürlüğünü üstlenmiştir. Derneğin oluşturduğu çeşitli komisyonlarda da görevler üstlenmiş ve göçmen Çerkes köylerinin okullarında okutulmak üzere alfabeler, ders kitapları ve didaktik eserler hazırlanmasında emeği geçmiştir. Bu yıllarda hazırladığı "*Coğrafya*", "*Hesap*", "*Tarih-i Umumi*", "*Tecvit*" gibi Adıgece ders kitaplarının daha sonraları yeni baskıları da yapılmıştır.

¹⁷⁰ İzzet Aydemir, **a.g.e.**, s.33-35

Çerkes İttihâd ve Teâvün Cemiyeti 1913 yılında, dernek üyesi olan bazı eğitimciler ve aydınlar gibi Ahmet Nuri Bey'i de anayurdu Kafkasya'ya göndermiştir. Kabardey yöresinde Dıgulıbgoy Köyü'nde yerleşen Ahmet Nuri Bey, çalışmalarını burada da sürdürmüştür. Yurtsever kişilerle ilişkiler kurarak, İstanbul'dan gönderilen gazete ve kitapları bölgeye dağıtmaktadır. Bundan başka Kafkasya'dan İstanbul'a haberler, yazılarda göndermektedir.

Ahmet Nuri Bey, bir süre sonra Baksan'da açılmış bulunan dini okulda öğretmen olarak çalışmaya başlamış ve burada Adıge (Çerkes) çocuklarına anadillerinde dilbilgisi, Adıge Tarihi, Coğrafya ve Tabiat Bilgisi dersleri vermiştir. Ders kitapları Kuban'daki Adıge köylerinde açılan okullar gibi ona da İstanbul'dan "*Çerkes İttihâd ve Teâvün Cemiyeti*"'nden gönderilmektedir. Adı geçen bu okuldan bir süre sonra yönetim ile olan sorunları nedeniyle ayrılmak zorunda kalmıştır. Bunun üzerine Dıgulıbgoy Köyü'nde ki evini özel bir okul haline getirerek çalışmalarını inatla sürdürmüştür. Çerkes şiirinin klasiklerinden olan ünlü "*Ali Şocentsuk*" birçok konu yanında Türk ve Arap dilleriyle ilgili bilgilerini de sadık bir öğrencisi olduğu Ahmet Nuri Bey'den almıştır.

Ahmet Nuri Bey, 1917 yılında patlayan burjuva demokratik devriminden sonra Baksan'da tanıdığı bazı kişilerin yardımıyla "*Adighe Maq*" (Çerkes Sesi) adlı haftalık gazeteyi yayınlamaya başlamıştır. Yöredeki ilk Adıgece gazete olan "*Adighe Maq*" sekiz ay boyunca sürekli olarak çıktıktan sonra iç savaş koşulları ve çalıştığı basımevinin Nalçik'e taşınmaları sonucu yayını durdurmak zorunda kalmıştır.¹⁷¹

Kafkasya'da Sovyet iktidarının yerleştiği ilk yıllarda bir köşeye çekilerek zorunlu bir sükunluk dönemine giren Ahmet Nuri Bey, 1924 yılından sonra Nalçik'e yerleşerek yeni rejimin koşulları içinde de halkına yararlı olmak için çalışmayı sürdürmüştür. 1926 yılında oluşturulan Kabardey-Balkar Bilimler Enstitüsü'nün ilk emekçilerinden biri olmuştur. Adıge ve Balkar dillerinin Latin kökenli alfabelerini oluşturmak üzere kurulan komitede görev almıştır. Ülke okulları için gerekli birçok metni Adıge diline çevirmiştir. Çok sayıda folklor derlemeleri bulunmaktadır. Nalçik'de Adıgece yayınlanmaya başlayan "*Karahalk*" gazetesinde çok çeşitli konularda yazılar yazmış ve muhabirlik yapmıştır. Bu arada mevcut tüm olumsuzluklara karşın,

¹⁷¹ Nihat Berzeg; a.g.e., s.177

sürgündeki soydaş ve ülküdaşları ile olan bağlarını da koparmamaya öalışmaktadır. Bu bâbda "Karahalk" gazetesinin bir sayısında İstanbul Çerkes İttihâd ve Teâvün Cemiyeti'ndeki çalışma arkadaşlarından Blenavko Bateko Harun'un kendisine Suriye'den gönderdiği bir mektubu yayınlamıştır.¹⁷² Daha sonraki yıllarda, rejimin sertleşmesi ve ülkenin bir hapisaneye dönmesine bağlı olarak Ahmet Nuri Tsağo'nun da dışarıdaki tüm soydaşlarıyla ilişkileri kopmuş ve sürekli gözaltında tutulup izlenmiştir. Ahmet Nuri Bey'in 1935 yılında bir kaza sonucu öldüğü bilinmektedir.

1.4.6. Tahir Hayreddin Bey (Tleş)

Tahir Hayreddin Bey, Tunuslu Hayreddin Paşa'nın oğludur. Kardeşi Mehmet Hayreddin "Şehrah" gazetesinin sahib-i imtiyazı kendisi ise müdür-i mes'ulüdür.¹⁷³ "Şehrah" Fars dilinde "Anayol" anlamına gelmektedir. 1911 yılında İstanbul'da yayınlanmaya başlanan, günlük, siyasi-kültürel bir gazetedir. Bu gazete İttihâd ve Terakki'nin totaliter yönetimine karşı çıkmış, 158 sayı yayımlandıktan sonra, Osmanlı Sadrazamı Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesinden sonra, sahiplerinin de tutuklanması ve ülkeyi terk etmek zorunda bırakılmalarıyla yayın hayatına son vermiştir. İttihâd ve Terakki idaresinde bir yılda tam 13 kez kapatılıp, her kapatılışında başka bir adla yeniden yayın hayatına devam etmiştir. Gazete, bu isminden başka Hedef, Hemrah, Bedahet, Şehrah, Meslek, Mukavemet adları ile yayın hayatına devam etmiştir.¹⁷⁴

1.4.7. Hüseyin Şem'i Tümer (Seyin Time)

Kafkasya kökenli bir yazar olan Hüseyin Şem'i Tümer (Seyin Time) sürgün sonrası Osmanlı topraklarında doğmuş bir Çerkestir. "Time" adlı bir Şapsığ ailesine mensuptur. Günümüzde Yunanistan toprakları içinde kalan Demirhisar'da 1875 yılında doğmuştur. İlköğrenimini orada Türkçe olarak yaptıktan sonra İstanbul'a giderek Fatih Medresesi Dersi'amlarından Hüseyin Necmeddin Efendi'den Ülûm-ı Arabî okuyup 1907 yılında icazetname yani diploma almıştır. Arapça ve Farsça öğrenmiş aynı zamanda Dârü'l-Fünûn'un İlahiyat ve Hukuk Fakültelerinden mezun olmuştur. 1908-1923 yılları arasında Kafkasyalı muhacirlerin İstanbul'da oluşturmuş buldukları tüm örgütlenmelerde görev almış, bu cemiyet ve derneklerin dil ve tarih alanındaki

¹⁷² İzzet Aydemir; **a.g.e.**, s.127-128

¹⁷³ "Tebrik: Şehrah Gazetesi", Ğuaze, No 5, 4 Mayıs Efrençi 1911, s.8

¹⁷⁴ Sefer E. Berzeg; **Kafkasya Bibliyografyası**, Chiviyazıları Yayınevi, İstanbul 2004, s.201

komisyonlarında bulunmuştur. Kafkasya'nın özgürlük ve bağımsızlığına, muhacir Çerkesler'in anayurtlarına dönmelerine yönelik siyasi girişimler içerisinde bulunmuştur. Aynı dönemde (1918-1923) Kafkasyalı ailelerin de yoğun olarak bulunduğu Beşiktaş'ta Akaretler semtinde “*Çerkes Kadınları Teâvün Cemiyeti*” tarafından oluşturulmuş bulunan “*Çerkes İnas Numune Mektebi*” nde de (Çerkes Kız Örnek Okulu) ücret almaksızın Çerkesce (Adiğece) dilbilgisi dersleri vermiştir. Seyin Time, anadili olan Adiğece ve çocukken öğrendiği Türkçe dışında, Arapça, Farsça ve Fransızca'yı da çok iyi bilmektedir. Seyin Time, lise öğretmenliği, hâkimlik, avukatlık ve emeklilikle geçen otuz yıla yakın bir süreden sonra, 1950 yılında Türkiye'de çok partili parlamenter sisteme geçilmesi ve ülkeye asgari bir demokrasinin gelmesiyle, Kafkasyalıların yeniden başlayan sosyo-kültürel faaliyetleri içinde tekrar yerini almıştır. İstanbul'da 1953 yılında oluşturulan ve günümüzde Bağlarbaşı'nda bulunan “*Kafkas Kültür Derneği*”nin kurucuları ve aktif emekçileri arasındadır. Derneğin yayın organı konumunda olan “*Kafkas Dergisi*” (1953) ve “*Yeni Kafkas*” (1957-62) dergilerinde sürekli olarak yazıları yayımlanmıştır. Seyin Time (Hüseyin Şem'i), 15 Mayıs 1962 İstanbul'da vefat etmiştir.¹⁷⁵

1.5. Ğuaze Gazetesine Göre Osmanlı Devleti'nde Çerkesleri Etkileyen Sosyal-Siyasal Olaylar

Osmanlı Devleti'ne Çerkeslerin göç ve ayrıca sürgün olarak gelmelerinden bu yana hem kendi içlerinde hem de bölgelerindeki diğer yerli ahali ile münasebetlerinde anlaşmazlıklar olmuş bazen de devletin çöküşüne yakın bu dönemlerde kanunsuzluklar nedeniyle birçok zorluklar ile karşı karşıya kalmışlardır. Şüphesiz Çerkeslerden önce bu topraklarda yaşayanlar dahi devletin bu kötü gidişatından nasiplerini alıyorlar ve çeşitli vesileler ile çözüm bulunması konusunda yetkilileri uyarmaktaydılar. İşte bu dönemde Ğuaze gazetesi aracılığı ile Çerkesler buldukları mahallerde çekmiş oldukları sıkıntıları veya devlet ile olan anlaşmazlıklarını kamuoyu ile ve kendilerine yardım edebileceklerine inandıkları gazete yönetimi ve Çerkes İttihâd ve Teâvün Cemiyeti önde gelenleriyle paylaşma ihtiyacı hissetmişlerdir. Çerkeslerin bir nev'i dili konumunda olan gazete bundan hareketle sürgün sonrası Osmanlı topraklarına yerleşmiş bulunan Çerkeslerin siyasal, sosyal, kültürel faaliyetlerine ulaşılabilecek yegâne kaynaklardan

¹⁷⁵ İzzet Aydemir; **a.g.e.**, s.43-45

birisidir. Gazetede sadece Çerkeslerin değil Osmanlı toplumunun aksayan yönlerine de değinilmiş ve düzeltilmesi konusunda yetkilileri uyurma yoluna gidilmiştir.

Çerkesler, Osmanlı Devleti'nde çeşitli bölgelere iskân edilmişlerdir. Bunlardan birisi de Halep şehridir ki 1904 yılında Çerkeslerin sürgün yoluyla değil kendi istekleriyle göç ettikleri ve gelmeden de devlet ile bir anlaşma yaparak sorunsuz bir şekilde yerleştirilmeleri konusunda garanti aldıkları bilinmektedir. Devlet burada kendilerine 4000 dönüm arazi tahsis etmiştir. Fakat silahsız Çerkeslere bölgede daha önce bulunan aşiretlerin ileri gelenleri özellikle onlara tahsis edilen toprakları başka aşiretlere kiralayarak para kazanan fırsatçı eşrafın, yerli ahaliyi Çerkesler aleyhinde kışkırtması sonucu karışıklıklar çıktığı görülmektedir. Bu durum karşısında hukuki yolları arayan Çerkesler hem kaza yöneticilerine hem de Sadrazam'a kadar başvurmuşsa da yerlilerin bölgedeki etkinlikleri neticesinde bu başvurulardan sonuç alınamamıştır. Çerkesler memleketlerinden getirmiş oldukları hububâtı tüketmiş ziraattan mahrum kaldıkları için oldukça zor durumda yaşamını sürdürdükleri görülmektedir. Yerli ahali ve dolaylı olarak eşraf ile olan bu sıkıntıların aşıldığı anlaşılıyorsa da Çerkeslerin ekip biçme malzemesi ve tohum tedarik edememe konusundaki karşılaştığı zorluk hala devam etmektedir.¹⁷⁶ 1902 yılında Karesi Sancağı'nın Erdek Kazasına gelen Çerkes muhacirlerinin durumu ise bu nisbette aynıdır. Zira gelmiş olan Çerkeslere zira'i işlerde kullanılmak üzere öküz, saban, tohumluk ve hanelere geçim temini için verilen para, buraya yerleşenlere verilmediği için oldukça zor günler geçirmişlerdir. Bundan başka tarım ile uğraşmaları için 6'şar dönüm arazi verilmiş ise de bu arazi muhacirlerin geçimi için gerekli olan toprak miktarının çok altında olduğu için sefalet içinde yaşamaktadırlar. Bu durum hükümete bildirilmiş ve ayrıca toprak verilmesi kararlaştırılmışsa da bu işle görevli memurların toprakların taksimi ve sahiplerine verilmesi konusunda herhangi bir ses çıkmamıştır. Ayrıca zamanında padişahın lütfu olarak verilen ve geri ödemesi olmayan belirli bir miktardaki paranın Çerkes muhacirlerden Ziraat Bankası'ndan borç olarak alındığı ve bu miktarın geri ödeneceği hususu bildirilmiştir. Çerkesler bu paranın borç olmadığını söyleseler de lisan bilmediklerinden bazı kâğıtlara imza attıklarını doğruluyorlar ancak bunun borç senedi olup olmadığı konusunda çekincelerinin bulunduğu aşikârdır. Görülmektedir ki lisan bilmeyen okuma yazması olmayan bu insanlara merkezi hükümetin vermiş olduğu para

¹⁷⁶ "Dâhiliye Nazırı Halil Bey Hazretlerine", Ğuaze, No 2, 10 Nisan Efrenci 1911, s.3-4

memurların sahtekâr tutumları nedeniyle borca dönüştürülmüştür. Zaten sefilâne bir hayatı olan Çerkesler ise bu durumların giderilmemesi halinde Çerkezistan'a geri dönmeyi planlamışlardır.¹⁷⁷

1892 yılında Çerkezistan'dan gelen başka bir grup Niğde'ye bağlı Orhaniye kazasına yerleştirilmiştir. Devlet her haneye 200 dönüm arazi tahsis etmiş, tarım aleti ve muhtelif ihtiyaçlarını temin edebilmeleri içinde ayrıca 50'şer kuruş para vermiştir. Verilen bu arazilerin haritaları yapılmış ve kime takdim edilmişse onlara arazi keşf ettirilerek kendilerine ait olan bölgeler gösterilmiştir. Daha sonra Kulaktepe adı verilen bölgede yaşayan yerli ahali bu araziler için Çerkesler ile ihtilafa düşmüşler ve Çerkesler'de kendilerine verilen bu arazileri korumak zorunda kalmışlardır. Yerli ahali ile karışıklıklar çıkmasından dolayı Hükümet Çerkeslere tapu vermeyi bırakmıştır. Ayrıca kendilerine verilmesi gereken paranın ise bir bölümüne el konulmuş ve verilmemiştir. Bu paranın daha sonra Ziraat Bankası aracılığı ile bölgedeki zenginlere faizle borç verildiği öğrenilmektedir. Tüm bu olumsuzluklar yanında Çerkeslerin buldukları mahallere yapılması planlanan okul ve cami ise yapılmamıştır. Çerkeslere kesilmeden önce verilmiş olan paralar borç olarak verildiğinden ve bunu Çerkeslerin buldukları toprakların lisanına vâkıf olmadıklarından paranın verilmiş mahiyetini kavrayamamışlar ve vakt-i zamanı geldiğinde Ziraat Bankası bu paraları haciz yolu ile tahsil etmeye başlamış, bu durumda Çerkesler oldukça zor zamanlar geçirmeye başlamışlardır.¹⁷⁸

Çerkeslerin Osmanlı topraklarına gelmesindeki en önemli hususlardan birisi Müslümanlık ve Halife'nin toprakları olmasından dolayı dini tercih ve hassasiyetten kaynaklanmaktadır. İşte bu şekilde daha önceden göçünü bildiren Çerkesler yerleştirilecekleri yerlerin havasını, suyunu, iklimini bilmeden Halife'nin takdirine güvenerek göç etmişlerdir. Bu gruplardan bazıları Konya'nın Beyşehir Kazası'na 1909 yılında iskân edilmiştir. Yaklaşık 144 hane olarak gelen bu insanlar iklimin muhalefeti nedeniyle bölgeye alışamadığından yaklaşık 500 kişi hastalıklar neticesinde ölmüştür. Bu hususta hükümete başvurulmuş ve incelemede bulunmak üzere bir doktor gönderilmişti ki doktor hazırlamış olduğu raporda:

¹⁷⁷ "Hicret ve Avdet", Ğuaze, No 6, 11 Mayıs Efrenci 1911, s.4

¹⁷⁸ "Hicret Netâyicinden", Ğuaze, No 12, 22 Haziran Efrenci 1911, s.3

“Kariyye'nin mevki' hıfz-ı sıhha nokta-i nazarınca gayet fena olmakla aynı istikamette vak'î fakat mevki'en mürtefi' olan mahale nakl olunmadığı takdirde ahali-i meskûnenin kâffesi birkaç seneye kadar mahv ve helak olurlar.”

denilerek, Çerkeslerin acilen daha yüksek mevki'lere yerleştirilmesi gerektiği vurgulanmış ancak hükümetin hiçbir surette Çerkeslerin yerini değiştirmek için bir adım atmadığı anlaşılmaktadır.¹⁷⁹

Osmanlı Devleti, 19. yüzyılda Batılı tarzda okullar açmaya başlamış, bunun yanında klasik tarzda okullarda varlığını sürdürmeye devam etmiştir. Şüphesiz eğitimdeki bu hamlenin gereği yine Batılılaşmak ve Osmanlı'yı çöküşten kurtarmaya yönelik bilimsel ve teknik çözümleri sağlayacak insanlar yetiştirmektir. Bu durumun gerekliliğini gören Osmanlı aydınları Avrupa tarzında mektepler açmaya başlamışlardır. Ancak bu mekteplerin Avrupa'daki gibi yararlılıkları olmamış her yıl mezun olan birçok öğrenci olmasına karşın devletin ilerlemesi ve gelişmesinde bir adım kat' edilememiştir. Hatta bu hususta bazı batılı aydınlar; “*Türkler müste'id-i terakkî değildir*” başka biri ise “*İslamiyet mâni'-i terakkîdir*” diyerek sorunu daha fazla genelleştirmek alakası olmayan mecralara sürükleyerek fikir hayatına yeni tartışmalar kazandırmışlardır. Bizdeki sorun ise öğrencilerin mezun olduktan sonra veya mezun olmadan kendilerinin gelişimini sağlayacak ilmi ve bilimsel faaliyetlerde bulunamamasıdır. Zira Avrupa ülkelerinde yetiştirilen bu çocuklara büyük şirketler sponsor olup, onların alanlarında uzmanlaşmasını temin edecek iş imkanı sunarken Osmanlı Devleti'ndeki öğrencilerin bu gibi olanaklardan yoksun, birçoğu baba mesleğine devam eden sıradan vatandaş olarak hayatlarını devam ettirmek zorunda kalmakta ve bu suretle öğrenmiş oldukları bilgiyi de unutmakta veya hiçbir zaman kullanma olanağı bulamamaktadırlar. Bundan başka eğitim-öğretim faaliyetleri hususunda nelere uymak gerektiği, öğretmenlerin ilmi yeterlilikleri, fiziksel ortamın öğrenime ne derece sıhhatli olduğu gibi meseleler üzerinde hiçbir zaman düşünülmemiştir. Zira;

“Binâ'en-'aleyh ma'ârif nezâretinin vazîfesi bir bina bulup adını koymak, içine mu'allim oturtmak, mu'allimlerden vazîfesi yalnız ders anlatmak ve ezberletmek, mubassırların vazîfesi yalnız cezâ vermek, ebeveynin vazîfesi yalnız çocukları mektebe göndermeye icbâr etmek. Çocukların işi gücü de yalnız kitab ezberlemekten 'ibâret kaldı.”

¹⁷⁹ “Ğuaze Gazetesi Müdüriyyet-i Âlîsine”, s.8

cümlesinden anlaşıldığı üzere Osmanlı eğitim sisteminin kısır bir döngü içerisinde hiçbir araştırma geliştirme faaliyetine müsaade etmeyen bir yapıya dayandığını görmekteyiz.¹⁸⁰ Bahsi geçen Avrupaî tarzdaki okullar ile klasik mektepler arasındaki fikri ve işlevsel fark nedeniyle Osmanlı Devleti'nde bir sorun teşkil etmektedir. Zira okulların bu iki başlı eğitim sisteminde fazlaca bir yarar sağlayamayacağı açıktır. Klasik tarzda eğitim gören okullarda yetişen gençlerin yeterince donanımlı olmaması ve bazen de devletin zararına işlerle meşgul oldukları görülmektedir. Çünkü yetiştirilen gençler daha çok memur olmak için yetiştiriliyor devlete herhangi bir katkısı olmak yerine devletin hâl-i hâzırda parasını tüketmekten başka birşeye yaramamaktadır. İşte Ğuaze gazetesinde aydınlar bu gibi meselelere eğilerek öğrencileri memuriyet gibi durağan ve üretken olmayan meslekler için hazırlamak yerine zihinlerinde çeşitli fikir ve projelerin gelişmesine yardımcı olacak derslerin okutulması, Rüştüyelerin (Lise) kaldırılması veya onunla beraber ticaret, sanayi ve zira'i okullarında açılması gerektiği vurgulanmaktadırlar. Öğrencileri ise iki kısma ayırmakta bunlardan ilki memleketin menfaati için dışarıda öğretimlerine devam ettirilmesi ki Osmanlı Devleti'nin o zamanki eğitim sisteminin Avrupa'dan geri olması ve atılan adımlarında sırf bu amaca yönelik olması bu işin oldukça gerekli olduğunu göstermektedir. Diğerleri ise buna vakti ve parası olmayanın gerekli donanımlara hâiz bir şekilde memleket dâhilinde iş yapması ve tahsilini burada devam ettirmesidir.¹⁸¹ Osmanlı toplumunun eğitim bakımından hamle yaptığı ve eğitim sisteminde değişikliğe gittiği sıralarda öğrencilere muamele konusunda ne tür aksaklıklar yaşandığını gösteren bir yazı yayınlamıştır ki bazı ülkelerde öğrencinin eğitimi konusunda her türlü kolaylıklar sağlanırken Osmanlı Devleti'nin yetişmiş insan gücüne ve okuryazara sahip olması gerektiği o günlerde maddi imkânsızlıklar ile büyüyen gençlerin okul veya devlete olan mali vazifelerini yerine getiremedikleri durumda kendilerine buna mukabil yaptırımlar uygulandığını görmekteyiz. Zira pasosunun süresi biten bir öğrencinin gününü yenilemek amacıyla okul idaresine başvurması ve bunun sonucunda okula olan taksiti yatırmadığı için bu talebinin geri çevrilmesi üzerinde durulmuştur. Bu konu Osmanlı'da bazı çevrelerin öğrenciye ne kadar az ehemmiyet verdiğini gündeme getirmiştir.¹⁸² Bu konuda başka bir mesele daha var ki o da siyaset adamı ile ûlemâ olmak arasındaki fark ve bu iki mesleğin birbirine tezat teşkil etmesidir. Ülema diye tabir ettiğimiz insanlar hayatları

¹⁸⁰ Şahab Rıza; "Mekteblerimiz", Ğuaze, No 6, 11 Mayıs Efrenci 1911, s.4-5

¹⁸¹ "Terakki", Ğuaze, No 5, 4 Mayıs Efrenci 1911, s.5

¹⁸² "Biraz Mantık", Ğuaze, No 1, 2 Nisan Efrenci 1911, s.8

boyunca eğitim ve öğretim faaliyetinde bulunmuş, dönemin bilimsel ve fikri yazıları bu kişiler elinden çıkmıştır. Bu yüzden denilebilir ki hayatları boyunca kitap ve eğitimden başka bir şey görmemiş, bilmemiş insanlardır. Siyasetçi ise çoğu zaman okuma-yazma dışında eğitim faaliyetlerinde bulunmamış, tüccar, zanaatkâr veya askeriye mensup insanlardan müteşekkil kesimlerin oluşturduğu bir meslektir. İki kesim arasındaki fark birisinin hayatı ve devleti kitaplar yoluyla tetkik etmiş olması diğersinin ise yaşayarak insanlar ile birebir muhatap olarak kendini geliştirmiş ve yükselmiş olmasıdır. Osmanlı Devleti'nde bir alanda uzman olan diğers alanda da kullanılmış ve bunların donanımlarına bakılmadığı konusunda eleştirilerin olduğu görülmektedir. Zira bir Âlim devlet kademelerinin herhangi birinde görevlendirilebildiği gibi bu şekilde uzmanlaşmamış fakat kendisini icraatları yoluyla göstermiş, yükselmiş biriside zamanı geldikçe medreselerde hoca olarak tayin edilebilmiştir. Oysaki bu iki kesiminde hayatları boyunca uzmanlaştıkları alan farklı ve dolayısıyla hizmet etmesi gerektiği yerlerde farklıdır. Bu sebeple emaneti ehline vermek hususunda Osmanlı Devleti'nde aksayan yönler olduğu görülmektedir.¹⁸³

Eğitim sistemi denilince akla sadece öğretmen ve öğrencilerin kalitesi ve tavırları gelememelidir. Eğitim-öğretim faaliyetinde önemli olan 4 şey mevcuttur ki bunlar çocuğun sıhhati, çocuğun fikri ve hissi yapısı, çocuğun ilmi temâyülü ve ahlakıdır. Bunların çoğuna riayet edildiği halde eğitimin yapıldığı fiziksel koşulların ne kadar düzgün olduğu konusu ise göz ardı edilse de eğitimden alınan verimin yüksek olmasında bu koşullarında etkisinin büyük olduğu yadırganmamalıdır. Osmanlı Devleti'nde bu konuda da bir düzensizlik olduğu açıktır. Özellikle okulların çocuk sağlığı konusunda ne kadar ihmalkâr olduğu, temizlik vazifesini ifâ etmekle yükümlü olan hademelerin ise görevlerini yapmaması ve bununla denetlenmemesi sorunu ortadadır.¹⁸⁴ Bu tip öğrenim ile ilgili sorunlardan başka eğitimde fırsat eşitliği olmadığını veya işlerin rüşvet ve iltimas yolu ile yapıldığı hakkında malumatlarda bulunmaktadır. Zira bazı eşraftan olan kimselerin çocuklarının sınıf geçme sınavlarında başarılı not alabilmeleri için öğretmen ve idarecilere makamlarında yükseltilmeme tehdidi ile baskı yapıldığı ve böylece bu kimselerin çocuklarının zorlanmadan sınıf atladığı görülmektedir. Bu durum Osmanlı eğitim sisteminin güvenilirliğini azalttığını

¹⁸³ Şahab Rıza; "Âlim-Halûk-Kârşinâs", Ğuaze, No 5, 4 Mayıs Efrenci 1911, s.2-3

¹⁸⁴ Şahab Rıza; "Mekteplerde Hıfz-ıs Sıhha", Ğuaze, No 13, 4 Temmuz Efrenci 1911, s.2

ve insanların kaliteli eğitim almak yerine işlerini bu gibi yollara meyl ederek yürüttüklerini açıkça ortaya koymaktadır.¹⁸⁵

Osmanlı Devleti'nde memurlar devletin ilk dönemlerine nazaran halka hizmet etmeyi bırakmış keyfi uygulamalar ile halkın hizmetçisi değil halkın hâkimi olarak kendilerini görmeye başlayan bir sınıf haline gelmiştir. Bu yüzden halk işlerini devlet dairelerinde çözmek yerine kendi arasında töre, gelenek gibi kültürel olgularla veyahut aile organizasyonları ile meselenin hal edilmesi yoluna gitmiştir. Memurların herhangi bir iç tüzüğe tabi olmaması veya bu tüzüğün çok eski zamanlardan kalması yüzünden günün koşulları içerisinde yer bulamaması gibi sebeplerle hem memurlar hem de halk devlet ile olan bağını zayıflatmıştır. Memurların amirleri ile olan münasebetlerinin bir kanuna dayanmaması iki taraf arasında büyük uçurumların oluşmasını sağlamıştır. Zira memur kesimi amirlerinin temayüllerine göre davranış geliştirdiğinden bu ilişki bir ciddiyetten ziyade kul-efendi ilişkisi içerisinde işlemektedir. Şüphesiz bunda memurlardan ziyade sistemin bir düzeninin olmaması etkindir. Bu kişilerde memuriyetten başka bir iş bilmediğinden ve atılma korkusu içinde bulduklarından bu davranış biçimi bir mertebeye kadar normal görülebilmektedir.¹⁸⁶

Kanun-ı Esasi ile garanti altına alınmış olan kişisel haklardan birisi de insanların evine mahkemeden alınan bir izin belgesi olmadan kim olursa olsun girilemeyeceğidir. Bu hak insanların en doğal hakkıdır ki özel hayata hiçbir suretle –özellikle keyfi uygulamalar için- müdahale edilemeyeceğini ortaya koymaktadır. Eğer vakit gece ise hiçbir şekilde izin dahi olsa haneye girişe müsaade yoktur. Ancak kolluk kuvvetleri gece vakti 2 husus ortaya çıktığında girebilmeleri meşru' görülmektedir ki birincisi yangın, su basması gibi doğal afetler sonucu mağdur durumda bulunmaları diğeri ise aile re'isi tarafından yardım talebinde bulunmak. İşte Kanun-ı Esasi, özel hayatın gizliliği hususunda bu şekilde bir düzenleme getirmiştir. Fakat bu kaideye uyulmadığını gördüğümüz zamanlar vardır. Düzce'de bir hastanede çalışan doktor gece vakti silah sesi duymuş ve bunu da hastane çalışanlarından birisi sanarak şikayette bulunmuştur. Kolluk kuvvetleri de bu şahsı Düzce'nin Belediye Başkanı olan zatın (şahsın kayınpederi) gece vakti evini basarak aramışlar ve birşey bulamayınca geri gitmişlerdir.

¹⁸⁵ Şahab Rıza; "Hususi Mektuplar", Ğuaze, No 15, 17 Temmuz Efrenci 1911, s.2

¹⁸⁶ "Memuriyyet ve Nizamsızlık", Ğuaze, No 3, 17 Nisan Efrenci 1911, s.5-6

Bu gibi olaylar Kanun-ı Esasi'nin daha yerleşmediğine ve kanunlar yerine keyfi uygulamaların hala devam etmekte olduğuna delalet etmektedir.¹⁸⁷

Osmanlı Devleti'nin çöküş dönemlerinde asayişin azaldığı ve belirli bir gücü eline geçirmiş bulunan insanların çeşitli vesileler ile kanuna karşı gelerek hem devlete hem de halka yönelik zararlı faaliyetlerde buldukları bilinmektedir. Bunlardan ismi bugün bile anılan ve Aydın ahalisine senelerce zor günler yaşatmış Çakırcalı Efe'dir. Hükümetin zayıflığından yararlanarak dağa çıkmış ve o havalideki insanların mallarına, canlarına kast eden bir eşkıyadır. Ğuaze gazetesinde dahi çeşitli zamanlarda hakkında yazı çıkmış ve halka karşı yaptıkları aktarılmıştır. Son olarak Aydın taraflarında sıkıştırılmış ve Çerkeslerden müteşekkil gönüllü bir müfreze tarafından yapılan çatışma neticesinde İzmit'de Acısu köyünde yaşayan Çerkes Şaban adındaki bir zât tarafından öldürüldüğü duyurulmuştur. Sözü geçen bu müfrezede yer alan kişilerden çıkan çatışma sonucu 5 kişi ölmüş 5 kişide yaralanmıştır.¹⁸⁸ Katlinden önce Ödemiş'de Gireli Köyü muhtarı, karısı ve birde oğlunu öldürmüştür. Ayrıca muhtarın gelinini yaraladıktan sonra hanesini de yakmıştır.¹⁸⁹ Bundan başka özellikle İttihâd ve Terakki Cemiyeti'nin işlemiş olduğu siyasi cinayetler bu dönemde göze çarpmaktadır. Zeki Bey, Osmanlı yazım hayatında oldukça önemli bir yere sahiptir. Selanik'e gittiği akşam Osmanlı Bankası arkasında 3 kişi tarafından öldürülmüştür. Bu tip cinayetlerin o dönemde özellikle muhalif siyasi teşekküller arasında yaygın olduğu herkesçe bilinen bir gerçektir.¹⁹⁰

Rusya'nın 21 Mayıs 1864 tarihinde Çerkesleri Kafkasya'dan sürmesi sonucu birçok insan can, mal ve ailelerini kaybetmiştir. Bu insanlar dil ve kültürünü bilmedikleri bu topraklarda yalnız kalmış ve çoğu zaman en yakın bir akrabası ya da hiç tanımadığı bir insanın kendisine göstermiş olduğu merhamet neticesinde yaşamlarını devam ettirmek zorunda kalmışlardır. İşte bu sahipsizlik ve başıboşluk zamanlarında birçok insan kaçırma olaylarının olduğu şüphesizdir. Bu işler genelde insan tacirleri tarafından yapıldığı gibi Çerkesler tarafından da yapılmıştır. Bu hususta gazetenin sayfalarında yer etmiş bir olay aktarılmaktadır. Rumeli taraflarından iki kız çocuğu kaçıırılarak İstanbul'da Melek Hanım namında bir esir tüccarına satılmıştır. Bu kızlardan

¹⁸⁷ "Masuniyet-i Mesakin", Ğuaze, No 4, 27 Nisan Efrenci 1911, s.1-2

¹⁸⁸ "Çakırcalı'nın İtlafı", Ğuaze, No 25, 30 Teşrin-i Sani Efrenci 1911, s.7-8

¹⁸⁹ "Havadis-i Dâhiliyye: Çakırcalı", Ğuaze, No 6, 11 Mayıs Efrenci 1911, s.8

¹⁹⁰ "Me'murîn-i Adliyye'nin Nazar-ı Dikkatine", Ğuaze, No 15, 17 Temmuz Efrenci 1911, s.8

küçüğü kaybolmuş ve hayatından endişe edilmektedir. Kızları Rumeli'den kaçırmanın bir Çerkes olduğu ve kızların Ubih kabilesine mensup “*Negorigo*” ailesinden olduğu haber verilmektedir.¹⁹¹ Görüldüğü üzere sefalet ve kimsesizlik buhranında kalmış olan bir halkın hemcins de olsa hayatta kalabilmek için bu tip işlere giriştiği anlaşılmaktadır.

1.6. Gazeteye Göre Çerkeslerin Savundukları Meseleler

1.6.1. Ğuaze Gazetesinin Yayın Hayatı Boyunca Savunmuş Olduğu Siyasi Fikirler

Çerkesler, Osmanlı Devleti'ne göç ettikten sonra hem hayatlarını devam ettirmek hem de bölgedeki yalnızlıklarının verdiği endişe içerisinde kendi aralarında örgütlenme yoluna gitmişler ve zaten daha önceleri Osmanlı Devleti'ne gelen ve devlet içerisinde çeşitli makamlara gelmiş insanlar vesilesi ile devletin işleyişı, kanunlar gibi birçok meselede yabancılıklarını gidermeye çalışmaktadırlar. Bu dönemlerde devlet adamı olan veya okuma-yazma bilen insanların vermiş oldukları nasihatler ve yönlendirmeler de oldukça etkilidir. Zira dini bakımdan benzerlik dışında hiçbir surette ortak bir noktaya sahip olmadıkları bir devlete göç etmenin vermiş olduğu acemilik ve kaygılar onları bu duruma sevk eden en önemli etken olmuştur. Çerkeslerin hem saltanat hem de Meşrutî yönetim ile sorunlar yaşadığı söylenemez. Özellikle hanedan üyeleri ile olan akrabalıkları veya yakınlıkları neticesinde özel bir statüde görüldükleri dönemler olmuşsa da Çerkeslerin aydın kesimi daha çok Meşrutî yönetim yanlısı olmuştur. Osmanlı saltanatına karşı bir cephe almaları söz konusu olmamıştır ancak edinmiş oldukları fikirler neticesinde devletin kurtuluşunu, milletin refahını yönetimde değişiklik yapmaya bağlamışlardır. Zira Ğuaze gazetesi yayın hayatı boyunca her daim Meşrutîyet yanlısı olmuş ancak saltanata karşı bir propaganda yaptığı veya bu yönde yazılar yazıldığı görülmemiştir. Gazetenin daha ilk sayısından bu fikri anlamak zor olmayacaktır. Diğer başka nüshalarında Süleyman Tevfik'in bir makalesinde;

“Bizde ileride sizin için istişhâd olunabilecek vak'adan olduğu için şunu da ihtar ederim ki mukaddemâdaki şu: “İnkılab-ı ahir-i mes'udumuzun ma'nevi müessisi olan edib-i eşhar Namık Kemal Bey merhum bile mazisi hep kahramanlıklardan ibaret olan Kafkasya akvam-ı Müslimesinin henüz bir tarihi yazılamamış zabt olunamamış olmasına teessüf etmiş idi.”

¹⁹¹ “Kayıp”, Ğuaze, No 7, 18 Mayıs Efrenci 1911, s.7

Diyerek meşruti yönetimi bir aydınlık ve mutluluk kaynağı olarak görmekte ve bilahare Namık Kemal Bey'in Çerkesler hakkındaki düşüncesini sıralamaktadır.¹⁹²

Osmanlı Devleti'nde “*Batılılaşmak, Garplaşmak, Muasırlaşmak*” gibi tabirler ile ifade edilen ve geri kalmışlığın giderilmesine yönelik olan bu fikri teşebbüsler devleti kurtarmak için oldukça tartışılan kavramlar olmuştur. Osmanlı Devleti'nin batı karşısında yenilmeye başlamasından sonra askeri alanda başlayan daha sonra hayatın ve devletin tüm alanlarına varıncaya değin uygulanması düşünülen yenileşme hareketlerine genel olarak verilen bir isim halini almıştır. İşte bu dönemlerde “*Batılılaşmak*” fikrinin içeriği konusunda tartışmalar yaşanmaktadır. Zira batılı olmak aynı batılılar gibi giyinme, yeme, içme, düşünme velhasıl hayatın her kademesinde onlar gibi olmak demek midir yoksa sadece bilim ve fende onların yaptıklarını özümseyerek bunu kendimize tatbik etmek midir? İşte tüm bu sorular Osmanlı'nın çok uzun zamanını almıştır. Batılılaşmak konusundaki bu iddia o kadar etkili olmaktadır ki şarklılık meziyetimizi kaybedemediğimiz gibi batılılara mahsus özellikleri de sindiremediğimiz için her iki kültür arasında bulunan garip bir noktada olduğumuz anlaşılmaktadır. Eğitimde ve bilimde ilerlemek isterken kendini değiştirmek gerektiği ve bunu gerçekleştiren hiçbir milletinde olmadığı vurgulanmaktadır.¹⁹³ “*Binaenaleyh bizim garbda ne görürsek ne beğenirsek onu değil hangisini anlayabileceksak hangisinden müstefid olacaksak daha doğrusu hangisine ihtiyacımız varsa onu ahz etmeliğimiz lazım gelir.*” cümlesi ile bizim Batılılaşmaktan ne anlamamız gerektiği gayet güzel vurgulanmaktadır. Kendimizi tamamen batıya adayarak her bakımdan benzeyerek değil sadece neye ihtiyacımız var onu tespit ettikten sonra gerekenleri ona göre icra etmek gerektiği gazetede vurgulanmaktadır. Burada durulması gereken başka bir husus ise tamamen batılı olamayacağımızı etnik bir kökene ve kültüre bağlamalarıdır. Batılı kültürü oluşturanlar ile Osmanlı'yı oluşturanlar arasında ırki bir fark vardır. Bu kültüre sadece Türkleri, Arapları, Kürtleri değil yüzyıllar boyunca beraber yaşanmış olan Ermenileri dahi almıştır. Şüphesiz Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan bu yana irtibatla olunan en eski kültürlerden birisi de yine Ermenilere aittir. Osmanlı kültürü içinde yer edindikleri ve karşılıklı etkileşimde bulunulduğu şüphesizdir. Bunu da:

¹⁹² Met İzzet; “Azizim İzzet Beyefendi”, Ğuaze, No 4, 27 Nisan Efrensi 1911, s.7

¹⁹³ Şahab Rıza; “Şark-Garb”, Ğuaze, No 2, 10 Nisan Efrensi 1911, s.4

“Âsâr-ı garbînin seraba tenziri arzusu da nef’i görülemeyecek iştigâlât-ı beyhudemizdendir. Çünkü onları meydana getirenler Fransızdır, Almandır, İngilizdir. Meydana getirecekler Türktür, Kürttür, Araptır, Ermenidir. Onların memleketleri, muhitleri başka onların terbiye ve şerâ’it-i içtima’iyyeleri başka daha doğrusu onlar başka biz başka onların âsârı da başka Rumların tezahürâtı da başkadır. Binaenaleyh biz mesela Fransız tarz-ı edebiyesinden yazı yazmaya çalışacak olursak muktedir olamayız.”

cümleleri ile dile getirmektedirler ki tamamen garplı olmak gibi bir meselenin söz konusu olamayacağını göstermektedir.¹⁹⁴

Çerkesler Meşrutî idareyi Osmanlı toplumunun hayatta kalma mücadelesinin kat’î sonucu olarak görmektedirler. Fakat Meşrutîyetin ilanı ile memleketin kaderine, gelecekteki siyasetine bir yön de verilemediği bu hususta bir eksikliğinin olduğu da anlaşılmaktadır. Şahsi ve keyfi uygulamaların yürürlükte olmasını istibdâd olarak nitelendiren Çerkesler bu yüzden Meşrutîyeti Osmanlı toplumunun kurtuluşu olarak görmektedirler. Meşrutîyet ile beraber insanlarda eskiye bir çizgi çekip yeni düzenin hemen yerleşeceği, tüm meşakkatlerin biteceği ve demokrasi ortamının gelişeceği düşünülmektedir ki “*Yeni bir idarede yeni bir hayat-ı hükümete yeni bir hal ve şekilde yeni Türk olarak başladık*” sözleriyle doğan bu yeni düzenin insanlardaki uyandırdığı his anlatılmaktadır. Ancak umulduğu gibi olmadığı ve özellikle İttihâd ve Terakki’nin politikalarını eleştiren bir yaklaşım içinde buldukları anlaşılmaktadır.

“Birde dönüp dâhile baktık. Her zaman için memleketin başında bir kara bulut gibi dolaşması mümkün ve melhuz gibi tasavvur ettiğimiz milliyet ve ânâsır fikrinin muhit-i Osmaniyyemizdeki lüzumsuzluğunu mimledik. Memleketi mevt-i muhakkak bildiğimiz tehlikeden ancak milliyet ve anasır kuvvetiyle kurtardığımızı unuttuk. Musibetin öylede bir çaresini hazırladık ki hiçkimse farkına varamayacaktı. Varsalar bile pek zor varacaklardı. Devireceğiz devireceğiz de dikleştirip sırası gelince turnayı tam gözünden vuracaktık. Herşey yolunda gidiyordu veyahut gidecekti. Neden sonra emr-i inkilâb için İttihad ve Terakki Cemiyeti namı tahtında istifâ olunan ve bütün millet-i Osmaniyye’nin ihtiram-ı dâimisine bi-hakkın kesb-i liyakat eden üç beş güzide-i millet her nedense aradan çekildi. Bu tecelli-i gârib cemiyet-i muhteremenin hayat-ı tarihisinde tûr-ı sâni teşkil etmesi lazım gelen bir haldedir ki o dakikaya değin nazar-ı millette muhafaza edebildiği safiyyet ve nezahet-i asliyyesini ihlal etti.”

Bu eleştirilerdeki en büyük neden ise görüldüğü üzere İttihâd ve Terakki Partisi’nin diğer milletlere karşı bakış açısıdır ki ihtilalden sonra bu durumun değiştiği ve Osmanlı toplumu içinde yer alan diğer unsurlarında bu değişimden huzursuz oldukları

¹⁹⁴ Şahab Rıza; “Nasıl Yapalım?”, Ğuaze, No 10, 8 Haziran Efrenci 1911, s.1

anlaşılmaktadır.¹⁹⁵ İttihâd ve Terakki Partisi'nin tek başına ülkeyi yönetir hale gelmesi ve bunuda baskı kullanarak gerçekleştiriyor olması halkın partiye karşı tepki duymasına ve icraatlarını sahiplenmemesi gibi sonuçların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Nitekim gazetede:

“Fırka-i ekseriyyete sâhib olan İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin kâvâid-i meşrutiyet ile gayr-ı kabil-i te'lif bulunan meslek-i ma'lumuna karşı kâvî ve muntazam bir fırkanın usûl-i kanûniyyesi dairesinde teşkilini herkes arzu etmeye başlamıştı. Çünkü zaman-ı meşrutiyete daha doğrusu rikâb-ı millete yalnız başına mâlik olduğunu zân eden İttihad ve Terakki Cemiyeti rakipsiz kaldığı şu üç buçuk sene içinde açabileceği ebvab-ı istidadın enva'mı açmış ve idaresini yüzbin türlü kanunsuzluklarla anarşiye sevk ve kaleb etmiştir.”

İfadeleriyle yer almıştır ki partinin millet beynindeki ve gazetede yer alması hasebiyle Çerkesler nazarındaki yeri daha iyi anlaşılmaktadır. İşte bu dönemde kurulmuş olan Hürriyet ve İ'tilaf Fırkası'nın ise bir kurtarıcı ve demokrasi için gerekli olan elzem bir parti olarak telakki edildiği anlaşılmaktadır. “*Nihayet Hürriyet ve İ'tilaf Fırkası çıktı ki bizim bugünkü şerâ'it-i içtima'mize ve kabul eylediği esasata göre mehdi, müinci mevki ve vaziyetinde add ederim.*” sözleri ile kurulmuş olan bu partinin ne kadar önemli ve beklenen olduğunu açıkça anlamaktayız.¹⁹⁶

Çerkesler Osmanlı Devleti'de göç etmeye başladıklarında “*Müslümanların Halifesi'nin Memleketi*” diye gelip yerleştikleri bu topraklarda hem devlete hem de kendilerine yararlı olacağını düşündükleri işlerle meşgul olmuşlar ve destek vermişlerdir. Bugün Meşrutiyetin, Türkiye Cumhuriyeti'nin alt yapısı olduğunu ve fikri temellerinin o zamandan atıldığını ve Çerkeslerinde bu akımda faal bulunduğunu söylemek doğru olacaktır. Ancak Çerkeslerin ırki olarak “*Turan Irkı*” na mensup olmaması ve bunuda bir eksiklik veya farklılık olarak gördüklerini söyleyemeyiz. Zira dönemin en ünlü akımı olan “*Osmanlılık*” ve “*Panislamizm*” akımlarına büyük bir sadakatle bağlı olduklarını ve siyasetlerini de bu doğrultuda gerçekleştirdiklerini söylemek yerinde olacaktır.

¹⁹⁵ “Mütefekkir Miyiz Müttehîl Miyiz?”, Ğuaze, No 15, 17 Temmuz Efrenci 1911, s.1-2

¹⁹⁶ “Hürriyet ve İ'tilaf Fırkası: Mizac-Âsr ve İhtiyac-ı Anasır”, Ğuaze, No 25, 30 Teşrin-i Sani Efrenci 1911, s.1

1.6.2. Çerkesce Eğitim Yapan Okul Açma Meselesi

Çerkesler, Kafkasya'dan Anadolu topraklarına geldiklerinde birçok zorluklar ile karşılaşmışlar ve binlerce insanını kaybettikten sonra bölge ile adaptasyonlarını uzun bir müddet zarfında gerçekleştirebilmişlerdir. Bu süreç içerisinde Çerkesler –özellikle aydın kesim- eğitim-öğretim faaliyetinin Çerkesler arasında yaygınlaştırılması gerektiğini düşünmüşler ve Kafkasya'daki tüm olumsuzların aslında eğitim eksikliğinden kaynaklandığını ortaya koymuşlardır. Gazetede ve cemiyetin faaliyetlerinde de açıkça görüldüğü üzere ilk iş bir okul açmak ve Çerkesce eğitim yapabilmek fikri hâsıl olmuştur. Daha sonraları derslerin Çerkesce olması konusunda ihtilaflar yaşanmışsa da eğitim konusundaki fikirleri hiçbir zaman değişmemiştir. Bu bâbda hem Kafkasya'da hem de Osmanlı Devleti'nde okul açmak ve Çerkes gençlerini çağa uygun bir biçimde eğitmek kendilerince en büyük görevleri olmuş ve bu işide gerçekleştirmişlerdir. Kafkasya'ya giden ilk eğitimci Hızelt İbrahim adında Düzceli bir Şapsığ'dır. Kuban Eyaleti'nde Penehkes Köyü'nde bir okul açmıştır. Eğitim dili Rusca ve Çerkesce'dir. Muhtelif mevzu'lardan 21'e yakın kitabın okutulduğu bu mektebin ayrıca birde kızlar için ayrı bölümü teşekkül ettirilmiştir. Kafkasya'daki okulların yapım masrafları ve ihtiyaçları halktan alınan hububât ve zekâtlar vesilesi ile karşılanmıştır. Bunun dışında Umman'da Jandarma Kumandanlarından Müftüzâde Mehmet Bey'in halka ön ayak olması neticesinde 800 lira kıymetinde bir arsa satın alınmıştır. Okulun öğretmen, yakacak ve sâir ihtiyaçları içinde yine kendileri çeşitli bağışlarda bulunarak bu işin tamam olmasını sağlamışlardır.¹⁹⁷

Kafkasya'da Kuban Eyaleti'nde açılan mekteplerde Rus hükümetinin desteğinin olduğunu da görmekteyiz. 1909 yılında kurulduğu görülen Penekhas Mektebi'nin dışında 2 ayrı okul daha açılmıştır. Bu faaliyetler Bjeduğ ve Abzeh topraklarında da görülmektedir ki 1911 yılı itibariyle 8 tane yeni okul açılacağı ve buralarda okutulacak derslerin ise Çerkesce olacağı görülmektedir. Bunun yanında Rusca derslerde olacaktır.¹⁹⁸ Tüm bu faaliyetlerin dışında Çerkesler Osmanlı topraklarında da bir okul açabilmek için sürekli bağış toplamışlar ve bu bağışlar isimleri ve miktarı ile birlikte Ğuaze gazetesinde sürekli olarak yayınlanmıştır. Bağış yapanlara baktığımızda asker, Osmanlı hanedanına yakın çevreler, eşraftan olanlar ve varlıklı sıradan halk bu işe

¹⁹⁷ "Umman Çerkeslerinde", Ğuaze, No 4, 27 Nisan Efrenci 1911, s.8

¹⁹⁸ "Çerkezistan'da Maarif", Ğuaze, No 19, 8 Eylül Efrenci 1911, s.5-6

iştirak etmiştir. Kanaatimize göre sadece Çerkesler bu yardım kampanyasına katılmamışlar ayrıca Çerkes olmayan kişilerde bağışlarda bulunmuşlardır. Anadolu ve Rumeli topraklarından, Suriye'den, Irak'tan ve Ürdün'den birçok insan para bağışlamıştır. Sonuç olarak planlanan okul açma teşebbüsü olumlu sonuç vermiş ve aşağıdaki nizamname ile okul öğrenim hayatına başlamıştır.

Çerkes Teavün Cemiyeti tarafından küşâdına 18 Nisan 1326 Tarihinde irâde-i seniyye istihsâl kılınan mektebin nizamname-i dâhiliyesi:

Fasıl -1-

Madde 1- Mektep Çerkes ve bîkes fakir etfalın talim ve terbiyesine mahsus olup Çerkes Teavün Cemiyeti'nin tâht-ı nezaret ve himayesinde bulunacaktır. Ma'mâfih anâsır-ı sâire etfalinden de mevcud-ı umûmînin nısfını tecavüz etmemek ve bir mucib-i ta'rife ucûrât-ı mu'ine tasviye eylemek şartıyla talebe kayd ve kabul olunur.

Madde 2- İşbu mektep şimdilik (İbtida'î ve Rüşd'î) derecelerinde ve (leylî ve nehâri) olacaktır.

Madde 3- Mektebin cemiyetçe müntehib ve led-el icâb tebdili mümkün bir müdür-i mes'ulü olacak ve işbu müdür tahsil-i âlî görmüş ve vazifesi müsait bulunur ise aynı zamanda ders nezaretini deruhte eyleyecek ve aksi halde cemiyetçe bir diğer zât ders nazırı olarak ta'yin kılınacaktır. Mekteb-i müdüriyetin ma'iyetinde bir heyet-i muallime ve bir de heyet-i idare bulunur.

Madde 4- Karahisar mutasarrıf-ı sâbıkı Cavid Paşa mektebin müdür-i mes'ulü ve Dâr-üş Şafaka mezunlarından Rauf Bey dahi ders nazırıdır.

Madde 5- Heyet-i muallime bir mekteb-i aliden veya idadiden mezun veya bu derece dürüstan mücaz olması ve bunlar meyanında ders nazırının mutlaka mekteb-i aliden mezun bulunması meşrudur.

Muallimlerden biri ders nazırı muavinliğini ve bir diğeride imamet vazifesini ifa eyleyler.

Madde 6- Heyet-i İdare: Mektebin bir kâtibiyle led-el icab bir muavininden ve mektep mevcudiyetine göre tayin olunacak miktara mübessir ve hademeden mürekkebe ayrıca bir heyet-i idaresi olacaktır. Katib usul-i defteriye kitabete vakıf olacak mübessirler

müzakereci ve dahiliyye memuru demek olduklarından rüştiyeden mezun veya bu derece tahsil görmüş namuslu ve faal ve hademe ise herhalde okuryazar namuslu işgüzar olacaktırlar.

Madde 7- mektebin muallimleriyle memurlarından mürekkeb “Heyet-i Müşaveresi” olup bil cümle idare ve tedrisat hususatı işbu heyet tarafından tezkir edilir ve tekrar eder. Müdür ile ders nazırı ve kâtib işbu heyetin aza-i daimesindedir. Kararlar ekseriyet ara ile verilir. Ve aranın tesâvîsi takdirinde müdürün bulunacağı cihetin reyî tercih edilir.

Fasıl -2-

Ders programı: Vesait-i Teşvikiyye

Madde 8- Mektebin biri ihtiyat ve üçü ibtida’i ve üçü rüşdi olmak üzere 7 sınıflı olacaktır. İlk senesi yalnız ihtiyat ve ibtida’i sınıfları küşad edilecektir.

Madde 9- Ders programı hükümetin resmi programına tevfiik edilmekle beraber atideki derslerde ilave edilecektir. (Çerkesce elifba ve kıraat ve mükâleme)

Çerkes etfali için işbu derslere devam mecburi vesairler için ihtiyaridir. Musiki ihtiyari Jimnastik, adab-ı muaşeret ve usul-i telebbüs, meş’i ve hareket, usul-i hitabet ve kitabet.

“Ameli ziraat ve hükümet dersleri” mektep bahçesi tertib edilecek kezalik Çerkesce ve Fransızca dersleri için icab edenler hakkında başkaca hususi sınıflar dahi küşad edilecektir.

Madde 10- Ahlakıyla derece-i tahsiliyle temayüz eyleyenlere varaka-i takdiriyye ve sene-i tahsiliyye ve nihayetlerindeki imtihanlarda da bu gibilere başkaca alamet-i farika itası kitap ve nakd-i mu’in gibi mükâfât tevzi’i ve tahsil-i idadi ve alilerininde -bikes ve muhtaç olmaları şartıyla- cemiyetçe temini gibi vesait-i teşvikiyye istimal edilir.

Fasıl -3-

Şerait ve suret-i kabul:

Madde 11- 6 yaşından davn ve 12 den yukarı talebe alınmaz.

Madde 12- Mektebe kayd olunacak talebenin hüviyyet-i resmiyyesinin malum olması ve aşılı bulunması ve başka bir mektebde bulunmuş ise o mektebden alınmış tasdiknamesini ve vermeli ve nehari olacaksa ayrıca bir ikâmetgâh ira'e etmesi mecburidir. Kezalik bîkes ve fakir etfalin hakikaten muhtaç-ı muavenet olduklarına dair kariyeleri veya mahalleleri heyet-i ihtiyariyyesi tarafından musaddık olarak resmi taleb ve heyet-i müşaverece tetkik edilir.

Madde 13- Sene-i tedrisiyyenin mübde'i her senenin eylül ayının birinci günü olup on ay devam eder. Ramazan-ül mübarek de dahi tesrisata devam olunur. Mütebaki iki ay ta'til olup ancak münasip zamanlarda Cuma günleri heyetle beraber teferrüç yapılır.

Madde 14- Bîkes ve fakir Çerkes etfalinin her nev'i mesarifi cemiyet tarafından mektebe tahsis ve tedarik edilen varidattan temin edilecek ve mütebaki talebe atideki madde mucibinde ucurat-ı tesviyye eyleyeceklerdir.

Ücretli talebe-i a'zamî olarak mektebin mevcud-ı umumiyyesinin nısfını tecavüz edemez.

Madde 15- Ucurat-ı tedrisiyye ve sair ber vech-i atidedir.

Nehari: İbtida'i 2.5 Lira-i Osmanidir. Rüşdi 3 Lira-i Osmanidir. Senevi.

Nısf-ı Leyli: İbtida'i 7.5, Rüşdi 8 öğle yemeği leyli talebe ile beraber mektep tarafından verilir.

Tam Leyli: İbtida'i ve rüşdi 18 Lira.

Bundan başka nehari ve nısf-ı leylilerden iç çamaşırlarını mektepte yıkatmak isteyenlerden ayrıca senede birer lira-i Osmani ahz olunur. Bundan ma'ada iki ve daha ziyade çocuğu olupda mektebe kayd ettirenler için ücrette ikinci çocuk için onda 1 ve üçüncü çocuk için 20 ve dördüncü çocuk için 30 tenzilât yapılır.

Madde 16- Baladaki ücret 4 taksitte alınır. Ma'mafih nısf-ı leyliler için öğle yemeği namına alınacak olan fazla ücret şehri yarımşar lira olarak mahiye ahz olunur. Ve bu suretle kendilerine de teshilat ifa edilmiş olur.

Madde 17- Ücretliler için: Resmi modeldeki elbise ve ayakkabı ile nakliyye mesarifi ve mektep tarafından tevzi' edilen kitap, kağıt ve kalem Osmani şakirdan tarafından baladaki ucurattan başkaca tasviye edilir.

Esna-i tahsilde mektebi terk eden ücretlilere ita eyledikleri taksitler iade olunmaz.¹⁹⁹

Fasıl -4-

Nizamname-i dâhiliyyeye dair mevad-ı umumiyye

Madde 19- Talebenin terbiyye-i diniyye ve ahlakiyyesine fevkalade dikkat ve ihtimam edilecek ve evkat-ı hamsede namazları ifa ettirilecektir. Bu hususta kusuru görülenler derecat-ı muhtelifeden düçar-ı mücazat olacaklardır.

Madde 20- Şakirdan heyet-i talimiyyeye ve mübessirlere kemaliyle itaat ve arkadaşları hakkında ibraz-ı nezaket ve hüsn-i muameleye mecburdurlar.

Madde 21- Devam-ı ders ve sair evkat-ı mübin cidde ol mevasim-i mahsusaya göre heyet-i müşaverece ayrıca tertib edilecektir.

Madde 22- Mektep dâhilinde birşey kırmak veya bozmak velhasıl zarar ziyanı da'î harekette bulunmak mennu' olup bu bâbda faili mes'ul ve ücretli ise ayrıca zamindir.

Madde 23- Leyli talebe sene-i tedrisiyye zarfında ancak Cuma günleri ve eyyam-ı tatiliyyede hergün mübessir veya hademe taht-ı nezaret ve refakatinde olarak çarşıya gidebilir. Pek yakın akrabası olmadıkça geceleri beytutet etmek üzere hiçbir ferdin hanesine gidemezler. Bundan başka evkat-ı ta'tiliyyede talebeden Dersaadet haricinde velilerin nezdine gitmek isteyenlerin azimet ve avdet mesarifi kendileri tarafından tesviyye edildiği takdirde mes'ulleri is'af olunur.

Madde 24- Mektebin heyet-i tedrisiyye ve idaresine karşı serkeşlik etmek ve müskirat isti'mali ve muhil-i namus ve haysiyet if'ale mücaseret ve mektebin nizamnamesine muhalif ve bilhassa vezaif-i diniyyede kasden mübalatsızlık mektepten tardı müstevcibdir. Mektep dâhil ve haricinde sigara katiyyen memnu'dur.

¹⁹⁹ Ğuaze, No 15, 17 Temmuz Efrenci 1911, s.6-7

Madde 25- Mektebin tatil zamanları şunlardır: Temmuz ve Ağustos ayları, Eyyam ve leyyali-i mübareke ve mukaddese, her hafta Cuma günleri.

Madde 26- Baladaki zamanlardan başka o vakitte kavi ve meşru' mazeretlerden başka mazeretlerle hiçbir talebeye ders günlerinde mezuniyyet verilemez. Böyle mazeret vuku'yla ders günlerinde bulunamayan talebenin velisi keyfiyeti mihr-i zâtîleri ile memhur evrak ile bildirmeye mecburdur.

Madde 27- Şakirdan-ı mektebin tabib-i hususisi tarafından haftada bir defa muayene olunur. İşbu tabib aynı zamanda mektebin sair bilcümle ahval-i sıhhiyesinin de hüsn suretle teminine dikkat eder. (Meşrubat, me'kulat ve hava, ziya, yatak, çamaşır takımları vesaire...)

Madde 28- Münasip günlerde mektebin heyet-i muallime ve idaresinin taht-ı nezaretinde olarak tek mil mektep talebesi teferrüce çıkarılır. Müzehanelere ve sair meşhurlara ve ziyaretgâhlara götürülür.

Madde 29- Mektebin biri eyyam-ı adiyeye ve diğeri eyyam-ı resmiyeye mahsus olmak üzere 2 nev'i üniforması olup birincisi aynı zamanda dâhili elbisedir.

Cuma ve teferrüç günleri ve sair eyyam-ı mübareke ve mukaddese de ve merasim-i sâirede resmi üniforma giyilir.

Gerek işbu üniformalar ile ayakkabılar ve gerekse yatak takımları heyet-i müşaverece tayin, takdir ve tedarik olunur. Şu kadarki heyet-i mezkure bu babda icab eden malzemeyi mümkün olduğu kadar dâhili mamulattan tedarik etmesi vecibeden ad eyler.

Madde 30- Talebenin merasim-i ta'tiliyye ve ihtiramiyye ber vech talim-i temenna ifasından ibaret olup el ve etek öpmek gibi tekâpulardan son derece tevakki eyleyecektir. (Ana ve baba ve bu gibiler hakkında olunacak ebeveyn muamelesi için hiçbir kayd ve şart dermeyan olunamaz.)²⁰⁰

Okulun açılmasının akabinde Çerkes İttihâd ve Teâvün Cemiyeti'nin uhdesinde birde kütüphane te'sisine girişilmiş ve bu bâbda Abuk Musa Efendi, Hikmet Bey, Hüseyin Fehmi Bey, Ayşe Behiye Hanım, Hayrah Süleyman Bey, Ömer Hikmet Bey

²⁰⁰ Ğuaze, No 16, 26 Temmuz Efrenci 1911, s.8

gibi birçok şahıs bu kütüphane için kitap bağışında bulunmuşlardır. Kitapların muhteviyatına baktığımız zaman dini, tarihi, hukuki ve fen bilimleri alanında yazılmış birçok eserin bağışlandığı görülmektedir.²⁰¹ Tüm bunların yanında birde Kafkasya Tarihi yazma teşebbüsünde bulunmuşlardır. Şüphesiz Çerkesler Osmanlı topraklarına göç ettikten sonra asimile olmalarında etkisi ile geçmişte yaşanmış olayları geleceğe aktarmak ve yeni yetişen kuşaklarda milli bilinç oluşturmak amacıyla bu tür çalışmalara girişmişlerdir. Ğuaze gazetesinin sayfalarında tefrikalar halinde yer bulmuş Met İzzet Bey'in çalışmasından başka "*Vatan Şairi*" olarak anılan Namık Kemak'in de ölmeden önce bir Kafkas Tarihi yazmayı planladığı aktarılmaktadır. Bunda da Çerkeslerin, Osmanlı-Rus harbinin öncesinde Sırplar ile olan savaşlarda gösterdikleri yararlılıklardan dolayı oldukça etkilenmiş ve Kafkasyalıların tarihinin yazılması fikri beyninde hâsıl olmuştur.²⁰²

1.6.2. Çerkesenin Yazı Diline Kavuşturulması Çabaları

Çerkesce, 19. yüzyılın sonlarına değin yazı dili olmayan ve Kafkasya'da en fazla konuşulan diller arasında yer almaktadır. Bu tarihe kadar bazı alfabe çalışmaları olsa da bunlar genel kabul gören çalışmalar olmayıp kişisel bazda kalmış çalışmalardır. Çerkesce'nin genel olarak iki şiveye ayrılması ve bu şivelerinde kendi içlerinde bazı ağızlar oluşturmuş olmalarından dolayı diğer bazı insanlar tarafından farklı diller olarak algılanmış ve Kafkas Dağları'na verilen "*Diller Dağı*" ibaresinde biraz da olsa pay sahibi olmuştur. Kuzeybatı Kafkas Dilleri olarak anılan grupta Adigece (Çerkesce), Abazaca ve Ubıhca yer almaktadır. Bu dillerin köken bakımından aynı olduğu ve çok eski zamanlarda bir ayrışma tabî oldukları bilim çevrelerince kabul görmektedir. Bunun yanısıra kendi aralarında oldukça fazla ortak kelimeye sahiptirler ve alfabelerinde oldukça fazla ünsüz harf bulunmaktadır. Çerkesce de bu oran 8 ünlü harfe 50 ünsüz harf, Abazaca'da 6 ünlü 56 ünsüz ve Ubıhca'da ise 80 ünsüze karşı sadece 2 ünlü bulunmaktadır.

Çerkes dili iki büyük şiveye ayrılmaktadır ki Batı Adige Şivesi (Abzeh, Çemguh, Bjeduğ, Hatukay ve sair halklar konuşmakta) ve Doğu Adige Şivesi (Kabardey ve Besleneyley konuşmakta) olarak karşımıza çıkmaktadır. Sovyetler zamanında bu iki şiveye mahsus ayrı ayrı alfabeler yapılmıştır ki Rusların bu şekilde

²⁰¹ Ğuaze, No 38, 30 Mayıs Efrenci 1911, s.5

²⁰² Met İzzet; "Azizim İzzet Efendi", s.7

akraba halkları birbirinden ayırmakta olduğu herkesçe malumdur.²⁰³ 1800'lerin başında başlayan Çerkes dilini alfabeyle kavuşturma meselesi 20. yüzyılın başlarında daha verimli ve kullanılabilir alfabelerin üretilmesine olanak sağlamıştır. Kafkasya'daki ilk alfabe denemesi Natauk Şereluk'un hazırlamış olduğu alfabadir ancak bu alfabe din adamlarının baskısı sonucu kullanılamamış ve yakılmıştır. Bundan sonra Petersburg Üniversitesi'nde öğretmen olan İ. Gratsilevski tarafından Kabardey Şivesi esaslı bir alfabe oluşturulmuş ve bu girişim özellikle Bekmurza Noğuma Şora gibi aydınları etkileyerek 1840 yılında bir alfabe oluşturulmasına katkıda bulunmuştur. Ancak devletten bu alfabenin yayımı için izin alamamış ve bunun üzerine Arap harfi esaslı bir alfabe hazırlamışsada bu alfabeninde yeterli olamadığı görülmektedir. Kafkasya'da bu şekilde devam eden alfabe çalışmaları aynı zamanda Osmanlı topraklarına göç etmiş olan Çerkesler arasında teşekkül etmiş olan Çerkes İttihâd ve Teâvün Cemiyeti çatısı altında da bir dil komisyonu kurularak devam etmektedir. Cemiyetin başkanlarından Ahmet Cavit Paşa ilk defa 1897 yılında Adigece (Çerkesce) bir alfabe hazırlamıştır.²⁰⁴ Ahmet Cavit Paşa'dan sonra Dr. Mehmet Bey (Pçı Haluk) 1912 yılında en önemli alfabe çalışmalarını yürüten isim olmuş ve ilk defa Latin esaslı alfabeyle hazırlayan olmuştur. Onun alfabeyle yönelik tenkitleri Ğuaze gazetesinde yer almıştır. Bu girişimlerden başka yine dernek üyelerinden Tsağo Ahmet Nuri ve Neğuç Yusuf Suad beraber 1909 yılında, Adigece ve Abazaca'nın ortak bir alfabeyle buluşturulması için alfabe çalışmalarını yürütmüşlerdir. Bunlardan başka Mustafa Butbay Abaza Alfabeti ayrıca Şimâli Kafkas Cemiyeti'nin üyesi Blenav Batuk Harun'da bir Adige Alfabeti hazırlamıştır.²⁰⁵ Osmanlı topraklarında Latin esaslı alfabeyle kullanan ilk halk bu doğrultuda Çerkesler olmuştur.

Ğuaze gazetesinde lisan meselesine oldukça önem verildiği anlaşılmaktadır. Çerkesce'nin acilen bir alfabeyle kavuşturulması düşünülmüşse de bunun hangi mevcut alfabelerle olacağı veya özel bir alfabe sisteminin üretilip üretilmeyeceği hususunda ortak bir karar yoktur. Ancak yapılan müzakereler sonucu Çerkesce'nin özel bir harf sistemi oluşturularak yazılması kararlaştırılmış ve bu vesile ile çalışmalara başlandığı görülmektedir. Bir ara eski Evkaf Nazırı Şemseddin Bey Çerkesce'nin 82 harf ile yazılması hususunu gündeme getirmişse de bu kabul görmemiştir çünkü genel kanı

²⁰³ Murat Papşu; "Çerkes-Adige Yazısının Tarihçesi", s. 25

²⁰⁴ Murat Papşu; "Çerkes-Adige Yazısının Tarihçesi", s.27-28

²⁰⁵ Ömer Aytek Kurlmel; **a.g.m.**, s.45

Çerkesce'nin 42 harf ile yazılabileceği yönündedir. Bu iki görüş arasındaki temel fark ise Şemseddin Bey'in her kabilenin ağzına göre bir harf tesis etmesinden ileri gelmektedir. Ancak Şemseddin Bey bu konunun yanlış anlaşıldığını belirtmiş ve sözü geçen alfabenin 81 harf olduğu ve bunlardan 68 tanesinin normal harf ve 13 tanesinin ise seslerin değişimi için kullanılacak hareke türünden işaretler olduğunu belirtmektedir. Ayrıca bu alfabenin Çerkes kabilelerinin sadece bir veya birkaçı için değil hepsini kapsayacak şekilde hazırlandığını bu suretle de Çerkesce'de bulunmayan 5 harf ve 2 harekeyi çıkardığımız zaman 63 harf ve 11 harekeden oluşan asıl Çerkes Alfabeti kaldığını belirtmektedir. Şemseddin Bey yazmış olduğu bu alfabeyle dair risalesinde sadece harfleri tespit etmekle kalmamış ayrıca harflere örnekler göstererek neden o şekilde olması gerektiğini teferruatlı bir biçimde anlatmıştır. Çerkes alfabetinin 42 harf ile oluşturulabileceğine de karşı çıkmıştır. Çünkü Ahmet Cavit Bey'in alfabetinde bu sayının 50'nin üzerinde olduğu ayrıca Kiril Alfabeti ile oluşturulmuş başka bir alfabe de bu sayının 57'yi bulmuş olması Çerkesce'nin 42 harf ile yazılamayacağını ortaya koymaktadır.²⁰⁶

Arap harfleri Latin'e göre daha fazla tercih edilmiştir. Zira Çerkesler Müslümandır ve Müslüman olan hiçbir millet o zamanda Latin harfini kullanmamaktadır. Ayrıca Latin harfleri ile eğitim-öğretim yapmak demek Müslümanlığın dili olan Arapça'yı da öğrenmek için fazladan zaman ayırmak demek olacaktır. Bu bakımdan böyle bir zaman ve emek kaybını anlamsız bulmaktadırlar. Üstelik Arap harfi ile bir kelimeyi yazmak Latin harfler ile yazmaktan daha az zaman aldığı vurgulamaktadırlar. Sonuç olarak daha çok Arap Kûfi yazısına benzeyen nev-i şahsına münhasır bir alfabe oluşturulacağı ki adına da "*Kuban Alfabeti*" denileceği duyurulmuştur.²⁰⁷ Alfabetin oluşturulduğu haberinin Ğuaze'de yer almasından sonra bekleyişteki Çerkeslerden bazıları neden hala kitaplar ve alfabeyle dair eğitim dökümanları yayınlanmadığı yönünde eleştirilerde bulunmuşlardır. Bu eleştirilere cevap olarak ise alfabetin hâl-i hâzırda daha yeni olduğu ve yazımı konusunda eksikliklerinin bulunması gibi savunmalar yöneltilmiş ve zamanla daha iyi ve yazıma elverişli bir hal alacağı vurgulanmıştır.²⁰⁸ Çerkesler, açma teşebbüsünde buldukları okullarında bu alfabe ile basılmış kitapları kullanacakları ma'lumdur. Bu hususta da hayırsever bazı

²⁰⁶ "Ğuaze Gazetesi Müdüriyyet-i Behiyyesine", Ğuaze, No 3, 17 Nisan Efrenci 1911, s.3-4

²⁰⁷ "İslah-ı Huruf", Ğuaze, No 1, 2 Nisan Efrenci 1911, s.4-5

²⁰⁸ A. Lahşok; "Alfabe Nerede Kaldı?", Ğuaze, No 23, 3 Teşrin-i Sani Efrenci 1911, s.4

Çerkesler tarafından para yardımı yapıldığı görülmektedir. Tamamen bu alfabenin basımına yönelik harcanması için Mahmud Paşa'nın oğlu Cemaleddin Bey tarafından 25 lira hibe edilmiştir. Babası'da Çerkes İttihâd ve Teâvün Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer almaktadır.²⁰⁹

Çerkes İttihâd ve Teâvün Cemiyeti 23 Ocak 1910 yılında hem Türkçe hem de Rusça gazetelere ilan vererek Çerkesce konusunda çalışma yapmış insanlara seslenmiş ve onların çalışmalarını cemiyete sunmalarını rica etmiştir. Sadece alfabe hazırlanması için değil aynı zamanda Çerkes gramerinin hazırlanması konusunda da çalışmalar yapılacağını duyurmuştur. Adı geçen müsabakanın sonuçlanma süresi 6 ay olarak hesaplanmış ise de bu süre 2 kez uzatılmış ve 4 Ekim 1910 yılında sonuçlandırılmıştır. Bu süre zarfında hazırlamış oldukları alfabeği Çerkes İttihâd ve Teâvün Cemiyeti'ne ulaştıranların çalışmaları cemiyet tarafından oluşturulacak olan komisyon tarafından incelemeye tabî tutulmuştur. İncelemeler sonucunda anlaşıldığına göre Çerkesce'nin iki alfabe sistemi olan Arap ve Latin harfleri ile yazılabileceği kanaatine varılmıştır. Latin harfleri ile yazılması taraftarı olanlara göre Arap alfabesi hem yazıda hem de matbaa baskısında birçok şekle büründüğünden hem mali açıdan hem de yazılıp okunması bakımından zor olacağı kanaati yüzünden tercih edilmemesi gerektiği ortaya çıkmıştır. Latin harflerin seçilmesi ise gelişmenin, bilimin odağı olan Avrupa ile münasebetlerde kolaylık sağlayacağı yönüyle tercih edilmiştir. Arap harflerinin kullanılmasını isteyenlerin görüşü ise Çerkeslerde okuma-yazma oranının zaten az olduğu ve okuma-yazma bilenlerinde Arapça okuryazar olduklarıdır. Bir başka sebep ise Çerkeslerin Müslüman olduklarından hem Kur'an'ı hem de dini öğrenecekleri kitapları anlamak babında zorluk çekmemek için Arapça harflerin kullanılmasının gerektiği düşünülmektedir. Komisyon sonuç olarak Arap ve Latin harfleri esaslı ıslah edilmiş birer alfabe hazırlanmasını öngörmüştür. Latin harfleri istemeyenler, Batı medeniyetini ve gelişmesini tetkik edebilmek halkın belirli bir sınıfına yani bilim adamlarına mahsus bir iş olduğundan Latin esaslı harfleri öğrenmek ve bununla yazı yazmak için bu gibi bir sebep bulmak doğru değildir. Ancak Arap harfli bir alfabe oluşturulması demek hem Kur'an'ı öğrenmek hem de dini kitapları okumak açısından fayda vereceğinden ıslah edilmiş Arap harflerine sıcak bakılmıştır. Bundan başka Çerkeslerin Avrupa milletleri yerine Doğu yani Türkler, Tatarlar ve Araplar ile olan temasları daha çok olduğundan

²⁰⁹ "Cemaleddin Beyefendi", Ğuaze, No 5, 4 Mayıs Efrenci 1911, s.8

Arap harfleri tercih edilmiştir. Dahası Kafkasya'daki Çerkeslerin Ruslar ile daha iyi münasebet kurmaları için bir de 1869 yılında oluşturulmuş Kril alfabesi esaslı bir yazım sistemini de kabul etmektedir. Çalışmalar sırasında alfabe sisteminden çok durulan nokta ise hangi şivenin asıl Çerkesce olduğu ve bunun yazımı konusunda kaç ses gerektiği noktalarıdır. Tüm bu geçen tartışmalar neticesinde hem Rusça hem de Arapça olmak üzere iki yazı sistemi kabul görmüş ve 57 harf ile yazılabileceği doğrultusunda karara varılmıştır. İslah edilmiş Arap harfli alfabe hazırlamış olan Met İzzet Paşa'nın çalışması cemiyet tarafından kabul edilmiştir.²¹⁰ Kabul edilen bu alfabenin ayrıntılarına gelince; 42 harfi Çerkes lisanına mahsus harfler, 43-47 numaraları arasındaki harfler ise Arap lisanına mahsus kelimelere ait harflerdir. 11 tanesi ise imla harflerdir. Alfabede ayrıca Çerkes lisanının muhtelif şivelerinde bulunan ve bulunmayan harfler tetkik edilmiş ve belirtilmiştir. Gazetede yayınlamış olan bu alfabe matbaa harfleri olarak neşredilmiştir. Kelimelerin yazımı ve okunması sağdan sola doğrudur. Yalnız istenildiği takdirde tam tersi kullanılmasında söz konusu olabilmektedir. Yazımda kelimelerin birbirine karışmaması hususunda aralarda boşluklar bırakılması gerektiği vurgulanmaktadır. Cümlelerin başı ve özel isimlerin ilk harfleri her zaman büyük yazılacaktır. 11 tane olarak belirlenmiş imla harflerinin doğru yerlerde kullanılması okunması ve yazılması oldukça önemli görülmüştür. Harfler, Arap harflerinin ıslah edilmiş hali olsa da yazım konusunda Arap harfleri gibi başta ortada ve sonda değişik hallere girmemekte daima aynı stilde yazıldığı anlaşılmaktadır.²¹¹ Çerkes İttihâd ve Teâvün Cemiyeti kabul etmiş olduğu bu yazı sistemini matbaada kullanmak için 12 puntoluk kalıplar halinde dökümünü yaptırmıştır. İleride lüzumu görülmesi halinde daha büyük ve daha küçük puntolu harflerde dökütülecektir.²¹²

Çerkes İttihâd ve Teâvün Cemiyeti'nin hazırlatmış olduğu bu alfabeğe yönelik gazetede yayınlanmış ilk tenkitler Dr. Mehmet Ali Bey (Pçı Haluk) tarafından yöneltilmiştir. Mehmet Ali Bey'e göre bu alfabadeki harflerin sayısı oldukça fazladır. Zira Çerkes şivelerinin hepsine yönelik bir alfabe hazırlanması hem öğrenilmesi hemde öğretilmesi açısından büyük zorluklar çıkaracaktır. Bir lisanın 30 veya 40 harfi geçmesi o lisanın anlaşılması, yazımı hususunda güçlükler çıkaracaktır. Bu yüzden 57 harf

²¹⁰ "Çerkes Elifbası Hakkında Çerkes Teâvün Cemiyeti'nin İlk Mukarreratı", Ğuaze, No 12, 22 Haziran Efrenci 1911, s.5-6

²¹¹ "Çerkes Lisanına Mahsus Elifba", Ğuaze, No 13, 4 Temmuz Efrenci 1911, s.6-8

²¹² "Çerkes Lisanına Mahsus Elifba", Ğuaze, No 14, 6 Temmuz Efrenci 1911, s.5

olarak karara varılmış olan bu alfabenin kendi tetkikleri sonucunda en fazla 38 harf olması gerektiğini vurgulamıştır.²¹³

Çerkeslerin lisan meselelerinde sadece alfabe çalışmaları ile uğraşmalarından başka diğer Çerkesce'nin Avrupa dilleri ile olan bağlantılarını da araştırdıklarını görmekteyiz. Bu konuda gazetenin nüshalarında Çerkesce-Türkçe-Fransızca ve Çerkesce-Türkçe-Rusca olarak sütunlarda benzeşen kelimelerin tesbiti üzerinde durulmuştur. Her iki tabloda da yaklaşık 10 kelime kadar örnek verildiği görülmektedir. Şüphesiz Çerkeslerin böyle bir çalışmayı yapmalarındaki amacının Çerkesce'nin menşei olarak Avrupa dilleri ile akraba olabileceği düşüncesine yönelik tetkiklerini kamuoyu ile paylaşma fikri yatmaktadır. Sözü geçen bu lisanlardan başka Almanca ile de bazı kelimelerin benzeştiği bilgi olarak aktarılmıştır.

Çerkesler oluşturmuş oldukları “*Kuban Alfabe*” yi kitap haline getirmişler ve Çemberlitaş'daki Çerkes İttihâd ve Teâvün Cemiyeti'nde ayrıca Bâb-ı Âli Caddesi'nde yer alan Yeni Osmanlı Kütüphanesi'nde satışa sunmuşlardır. Kitapta Çerkes lisanının muhtelif şivelerinin yazılması ve okunmasına dair eklerde bulunmaktadır.²¹⁴

1.6.3. Köleliğin Kaldırılması Meselesi

Kölelik, Osmanlı Devleti'nde tüm sosyal katmanlarda mevcut olmasa da daha çok para ve itibar sahibi zümrelerin hayatında bulunan bir mesele olmakla beraber her zaman aynı ölçüde olduğu da söylenemez. Osmanlı Devleti'nde özellikle savaş ve göçlerin fazla olduğu dönemlerde kölelerin artış gösterdiği görülmektedir. Çoğu zaman bunlar köle olarak kabul edilse de özgür köylü ile köle olmak arasında yeni bir sınıfa teşkil ettiği de görülmektedir. Bu insanlar toprağı ekip biçmede kullanılan ve ürünün oldukça ucuza mâl edildiği bir ekonomik yapı içerisinde önemli bir yere sahiptirler.²¹⁵ Osmanlı'ya kölelerin Kafkasya, Afrika, Orta ve Doğu Avrupa'dan getirildiği bilinmektedir. Tüm bu bölgelerdeki insanların vücutları oldukça düzgün, atletik ve dayanıklıdır. Kafkasya'dan getirilen kölelerin özelliği ise diğer bölgelere nazaran çehrelerindeki güzellik sebebiyle Osmanlı köle pazarlarında alıcılar nezdinde oldukça rağbet görmeleri ve bunların çoğunun direk olarak Harem'e gönderiliyor olmalarıdır.

²¹³ A. Lahşok; “Lisan Meselesi”, Ğuaze, No 23, 3 Teşrin-i Sani Efrenci 1911, s.1

²¹⁴ “Çerkes Alfabesi”, Ğuaze, No 37, 12 Mayıs Efrenci 1912, s.8

²¹⁵ Rahmi Deniz Özbay; “Osmanlı İmparatorluğunda Köle Emeğinin İstihdamı ve Mukâtebe Yöntemi”, **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı 17, 2009, s.153

20. yüzyıla değin Kafkasya'dan gelen bu köleler genelde Çerkeslerin kendi uhdelerinde bulundurdıkları kölelerin satılması yoluyla elde edilmektedir. Eskiden Çerkeslerde köle satmak gibi bir alışkanlık olmasa da daha sonraları Ruslar ile yapılan uzun ve meşakkatli savaşlar neticesinde para, silah veya diğer ihtiyaç malzemelerinin temini için mecbur kalınmış ve adet haline gelmiştir. Ancak Çerkeslerin baskın olduğu 1800 yıllarına değin genelde bu köleler Rus ve diğer kavimlere yapılan baskınlar sonucu elde edilmiştir. Zira köle ticaretine Osmanlı topraklarından oldukça talep bulunduğu da bilinmektedir. Savaş halinde ekip biçmenin kısacası hayatı devam ettirmek için tarımsal faaliyetlerin çok kısıtlı olduğu bir dönemde bunun rağbet görmesi de kaçınılmazdır. Ancak burada durulması gereken bir husus vardır ki o da Çerkeslerin kendi kızlarını köle olarak satıp satmadıkları meselesidir. Zira tezimizin ilk bölümünde de aktarıldığı üzere Osmanlı Devleti'nde "Çerkes" denildiği zaman Kafkasya'dan gelen milletlerin tamamına verilen bir üst kimlik gibi algılanmaktadır. Bu bakımdan Kafkasya tarafından getirilen tüm esirler Çerkes gibi görülmüş ve Çerkeslerin kızlarını veya çocuklarını sattıkları konusunu ortaya çıkarmıştır. Ayrıca bu kölelerin genelde Çerkezistan Bölgesi'ndeki limanlar vasıtası ile Osmanlı'ya getirilmiş olmaları da etkili görülmektedir. Çerkesler hiçbir tarihte çocuklarını köle olarak vermemişler buna mukabil kendi köleleri veya kölelerinin çocuklarını özellikle savaş zamanlarında geçen bir hayatın getirmiş olduğu mecburiyet söz konusu olduğundan satmak zorunda kalmışlardır. Bu durumun oluşmasında şüphesiz Ruslar ile girişilen ve oldukça uzun zaman dilimine yayılmış olan savaşlar etkili olmuştur.²¹⁶

Osmanlı Devleti'nde 16. yüzyıldan sonra ortadan kaybolmaya yüz tutan bir olgu olan tarım köleliği, 19. yüzyılın ikinci yarısında Kafkasya'dan zorunlu Çerkes göçünün bir sonucu olarak daha büyük ölçekte yeniden ortaya çıkmıştır. Kafkasyalılar kendi içlerinde; Pşı (Prens), Vork (Özden, Soylu), Lekhol veya Fekhol (Halk), Vune'ut (Köle) gibi sosyal sınıflara ayrılmaktadır. Bu sınıflaşmış toplum yapısı zamana ve kavimlere göre değişiklik göstermekle beraber genelde bu şekildedir. Pşı'lar en üst kademedeki yer alan halk tabakasıdır. Herhangi bir işle uğraşmazlar ve sadece savaşlara iştirak etmektedirler. Vorkler ise Pşıların askeri yardımcıları olarak bilinmektedir. Pşı bir yere gideceği zaman ona bağlı Vorkler de onunla beraber gitmek zorundaydılar. Bir nev'i şövalye vazifesi gördüklerini söylemek yerinde bir tesbit olacaktır. Lekhuller ise Pşı'ya

²¹⁶ Mehmet Fetgeri Şoenü; **Tüm Eserleriyle Mehmet Fetgeri Şoenü**, s.23-25

bağlı olan ancak köle olmayan halk tabakasıdır. Pşı'ya vergi vermelerine karşı toprakları kendilerine aittir miras yolu ile bu mâllarını devredebilmektedirler. Vune'ut ise Pşı'nın yardımcısı yani köleleridir. Bunların herhangi bir özgürlüğü yoktur. Pşı'ya ait olan toprakları sürerler evin hizmetine bakarlar ve bu hizmetleri karşısında hiçbir ücret veya pay alamamaktadırlar. Bunlara ayrıca “*Gajer*” de denmektedir.²¹⁷ Bu şekilde sosyal sınıflara bölünen Çerkesler ile birlikte gelen kölelerin, Osmanlı Devleti'nde yüzyıllar sonra yeniden sayısı binlerle ifade edilen bir köle nüfusu ortaya çıkardığı söylenebilir. Kafkasya'dan göç eden Çerkes kölelerin, diğer Çerkes göçmenleri gibi ülkenin çeşitli bölgelerinde iskân edilmiş olduğu tahmin edilmektedir. Osmanlı Devleti, Kafkasya'dan göç eden kölelere de her göçmen gibi toprak dağıtmaktadır. Ancak köle sahipleri, eski kölelerinin topraklarına el koymak ve devam eden göçle beraber farklı bölgelere yerleştirilen kölelerini de geri istemektedirler. Köleler ise eski sosyal yapıya artık daha az bağlı olduklarını hissettiklerinden efendilerinin mülkiyet haklarına karşı çıkmaktadırlar. Bu durum, Şûrâ-i Devlet'in, Osmanlı Devleti'ne göç eden kişilerin hür kabul edilmesi gerektiğine dair kararına rağmen, köleler ve sahipleri arasında bir takım huzursuzlukların yaşanmasına neden olmaya başlamıştır. Köle sahipleri kölelerinin kendilerine itaat etmemeye başladıklarından yakılarak, mahalli yetkililere ve hükümete şikâyet etmektedirler. Hatta kimi köle sahipleri birleşerek, kölelerini tekrar kontrollerine almak için faaliyete bile geçmişlerdir. Köle sahiplerinin faaliyetleri hükümet tarafından öğrenildikçe, meselenin çözümlenmesine çalışılıyor ancak bu sorunun çözümünün o kadarda kolay olmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü Çerkesler yüzyıllardır bu şekilde bir sosyal yapılanma içerisinde yaşamışlardır ve dolayısıyla her iki kesiminde kendilerine verilen ve kendilerinden alınanlara kolay kolay razı gelmeyecekleri görülmektedir. Osmanlı Devleti kölelerin yerleştirildikleri topraklardan çıkarılmasını ve sahiplerine iade edilmesini uygun görmemektedir. Bu köleler iskân edilmiş ve vergi ödemekle yükümlü tutulmuşlar aynı zamanda Osmanlı ordusu için de bir kaynak oluşturmaktaydılar. Her ne kadar kölelerin, köle olarak askerlik yapması mümkün görülüyor ve sahipleri onları askere göndermek istemiyorlar ise de bunların çocukları askerlikten muaf olmayacaklardır.²¹⁸ Bu hususta köle ve efendiler arasında karmaşa çıktığı görülmektedir ki Sivas'a bağlı Aziziye Kazası'nın²¹⁹ Kazancık Köyü'nde köleliğin kaldırılması ve bu bağlamda vuku' bulan hadiseler bu durumu açıkça ortaya

²¹⁷ Erdoğan Boz; **a.g.e.**, s.49-50

²¹⁸ Rahmi Deniz Özbay; **a.g.m.**, s.158-159

²¹⁹ Aziziye Kazası şimdiki Kayseri iline bağlı Pınarbaşı ilçesidir ve köy aynı adı ile halen bulunmaktadır.

koymaktadır. Kölelerinde askere alınmasına kızan bey sınıfı ile aralarında kavga çıkmış ve iki taraftan da yaralananlar olmuş ve 1 kişi de ölmüştür.

“Meşrûtiyetin füyûzât-ı bâhiresinden olmak bu vazîfe-yi mukaddese kölelere de teşmil olundu. İsrâ ise hürriyetleri için ‘askerliği bir zaman ‘ad ile îfâ-yı hizmet etmek pek büyük bir şevk ve hâhiş le kabul ettiler. ‘Adetâ ‘askerliğe can attılar. Ve umur-u tabî‘iyyeden olduğu üzere Mevlâlarına da artık itâ‘atten istinkâf ve hatta onlara râst geldikçe tahkîr ve istihfâf yoluna döndüler. Hükümetin kendilerinden ‘asker alması memlûk olmadıklarını zımmen tasdik etmesi demek idi. Mevlâlarına bu yolda cevâb verdiler. Bunun üzerine ‘Azîziyenin Kazancık kariyesinde tarafeyn beyninde kanlı bir münâza‘a vukû‘a geldi. Vaka‘ kölelerden bir maktul altı mecrûh, beylerden beş mecrûh ile neticelendi. Bu gibi vukû‘âtin tevâlîsi melhûzdur. Hükümet katli henüz zâhire ihrâç edememiş bu da emsâli misillû gizli, kapaklı kalacaksa ‘aşk olsun o hükümete... Bu vaka‘-yı müe’ssifeden birkaç gün sonra ‘Azîziye ümerâsından Yelohzâde Hacı Bekir Beyin bir câriyesi ecel-i mev‘ûdla vefât etmiş, hocâlardan ba‘zıları ez cümle Kazancık kariyesinden hocâ Hacı Nuh Efendi köleler Mevlâlarına hal-i îsyânda buldukları cihetle bi-çârenin namazını kılmak şer‘en câ‘iz olmadığı iddi‘âsıyla gusûl ve definine mûmâna‘at etmiş ve mevtâyı üç dört gün hâlî üzere bıraktırmıştır.”²²⁰

İşte tüm bu olaylara karşın Çerkesler, Ğuaze gazetesiyle tefrikalar halinde köleliğin kaldırılmasını savunmuşlar ve bu hususta en büyük dayanakları ise Kanun-ı Esasi olmuştur. Özellikle saraydaki Çerkes cariyelerin çıkarılması konusunda daha ilk sayısından itibaren yazılar yazmaya başlamışlar bu işin gayr-i tabiliğini anlatmaya çalışmışlardır. Bu itibarla Meclis-i Âli-i Milli’ye bir başvuru yaparak;

- 1) Çerkeslerde köle sınıfının bedel-i mutedil-i mukabilinde mükâtebe usul-i meşru’isine rabtı
- 2) Bedel-i mükatebenin beyt-ül mâl müsahabesinden verilmesi
- 3) O halde köle ve cariye kalmayacağı cihetle şerrasının temin-i memnu’iyeti

Maddelerini içeren bir dilekçe göndermişlerdir. Milli Meclis ise yazılan bu dilekçeyi hükümete göndermiş Şûrâ-i Devlet’de gereği yapıldıktan sonra bir mazbata hazırlanmış ve Meclis-i Vükelâ’da okunduktan sonra Meşihat-ı Ūlya’ya gönderilerek 18 Şevval 1327 tarihinde bir tezkire hazırlanmıştır. Bu tezkire kısaca Osmanlı devletinde kölelik ve cariyeliğin doğal karşılanmadığı ve Kânun-ı Esasi’de dahi bunun böyle olduğu Çerkeslerin ise esir kanunlarına tabî olmadığı ve köle olarak görülemeyeceği sonucuna

²²⁰ A. Lahşok; “Kölelik Hakkında: Aziziye 3 Mayıs 1327”, Ğuaze, No 9, 1 Haziran Efrenci 1911, s.4

varılan bir yazı karşımıza çıkmaktadır. Yalnız Çerkesler bu tezkireyi bir başarı olarak görmemekte ve köleliğin tamamen kaldırılması hususunda hükümete ve devletin çeşitli merci'lerine müracaatlarına devam ettikleri anlaşılmaktadır.²²¹

Harem içindeki Çerkes kızlarının köylerine ve ailelerine geri gönderilmesi hususunda Çerkesler (Deli) Fuat Paşa'dan yardım istemişler ancak Fuat Paşa Sultan Abdülhamid'e dargın olduğundan İngiliz Elçilik Müsteşarı Fiç Morris'i Sultan ile görüşmesi için devreye sokmuştur. Fakat Fuat Paşa, Çerkes kızlarının Harem'den çıkarılması taraftarı değildir çünkü saray yaşamına alışmış olan bu insanlar kötü durumdaki ailelerine döndüklerinde uyum sıkıntısı çekecek, ailesi olmayanlar ise yine bir esir tacirinin eline düşüp kendilerini belkide hiç olmadık bir yaşamın içinde bulacaklardır. Fuat Paşa, Abdülhamid ile arasının bozuk olmasına rağmen bu kızların sarayda gereği gibi ağırLANACAĞINI ve hayatların daha güzel olacağını ve bu konuda Sultan'a güvenilebileceğini vurgulamaktadır. Meseleye dair hissiyatını ise şu cümlelerinden anlamak daha kolay olacaktır:

“... Oradaki kızlar babalarının evinden ziyâde emniyettedirler. Adamın (Abdülhamid'in) bu cebhesi böyle sağlamdır. Bizden bir teklif vuku' bulur bulmaz, emin olun derhal bunları çıkarır. Sonra bu kızlar ziyân olmasın. Ortalarda kalırlar diye korkarım...”

Sonuç olarak teklif padişaha götürülmüş ve kızların evlerine dönmesi için izin verilmiştir. Fakat bunda bir zorunluluğun olmadığı sarayda kalmak isteyenlerin zorla geri gönderilmediğinden anlaşılmaktadır.

Osmanlı Devleti, kölelik ve cariyeliği kaldırmak konusunda Çerkesler ile aynı fikirdedir ancak kölelerin efendilerine verilecek olan âzâd bedelinin kendi hazinesinden ödenmesi konusunda tereddüt yaşadığı görülmektedir.²²² Kölelerin efendileride bu hususta âzâd bedelini istemektedirler ve hergün bu para yüzünden köleler ve efendileri arasında çatışma olmakta ve hükümetinde bu gidişle silah ile olayları bastırma yoluna gideceği aşikârdır. Çerkesler bedelin ödenmesi konusunda hükümete güvenmekte ve gereğinin yapılacağına inanmaktadır.²²³ Tüm bunlara rağmen cemiyetin çağruları ve kölelik karşıtı bazı insanlar kendilerine tabî olan kölelerini hiçbir karşılık beklemeden

²²¹ “Kölelik Aleyhinde 1”, s.2

²²² İsmail Parlatur; “Osmanlı Sosyal Hayatından Köleliğin Kaldırılışı”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, Cilt 31, Sayı 1.2, s.420

²²³ “Ğuaze”, Ğuaze, No 31, 22 Şubat Efrenci 1912, s.2

âzâd etmişlerdir. Aziziye'ye bağlı Panlı Köyü'nde Tuğzade Hüseyin Sabri isimindeki bir zât elinde bulunan köleleri âzâd etmekle kalmamış arazi ve tarım yapabilmeleri için araç gereç vererek ekonomik bağımsızlıklarını da sağlamıştır.²²⁴

Çerkes köleliğinin en kötü durumda olduğu bölgelerden birisi Sivas Vilayeti'ne bağlı Aziziye Kazası'dır. Burada 388 hanede 1407 nüfusa yaklaşık köle ve cariye bulunmaktadır. Osmanlı Devleti bu kölelerin efendilerinden ayrı başka köylerde iskân edilmelerini kararlaştırmış ve tarımsal faaliyetler ve iskân giderleri yaklaşık olarak Aziziye'de 9.110.800 kuruş ve Canik Sancağı'nda 560.000 kuruş tutacağı tesbit edilmiştir. Bu para ve kaideler Meclis-i Mebusan'da kabul edildikten sonra Maliye Nezareti tarafından gereğinin yapılacağı vurgulanmaktadır. Çerkesler ise kölelerin âzâd edilerek gerekli olan âzâd bedelinin hazineden verilmesini istemektedirler.²²⁵ Meşrutiyetin ilanı ile beraber ortaya konulmak istenen özgürlük ve sınıfsız bir toplum yapısı Çerkesler içinde hala sancılara neden olmakta, köleler ile efendileri arasında çatışmalara sebebiyet vermektedir. Durumun oldukça vahim bir hale geldiği ve olası bir çatışmaya engel olmak amacıyla bölgede hükümetin insiyatif alarak her iki gruba müdahale etmesi gerektiği düşünülmektedir. Gerekli hukuki düzenlemeler ile her iki tarafı da memnun edecek kanunların çıkarılması hususunda devlete çağrı yapılmakta ve Rusya'dan örnek gösterilmektedir. Zira Rusya o tarihlerde Kafkasya'da köleliği kaldırmış ve eşitlik üzerine kurulu yasaları uygulamaya koymuştur. Osmanlı Devleti'nin ise bir İslam Devleti olmasına karşın neden hala böyle bir duruma engel olacak tedbirleri almadığı veya alamadığı sorgulanmaktadır. Adı geçen bölgedeki kölelere hitaben;

“Köleler, şimdilik işi ceryân-ı tab'îyeye bırakmalı ya'nî Te'âvün Cem'iyeti'nin ta'kibine havâle etmelidir. Esâsen kölelik 'aleyhinde bir hiss var ki o ceryân-ı kifâyet ider kendileri artık bu iş için fazla yorulmasınlar ve isti'câl etmesinler. Hükümet-i Osmâniye, buna mühime-i hal bir çâre düşünecektir. Bundaki ümidimiz kat'îdir diyebiliriz.”

denilerek Çerkes İttihâd ve Teâvün Cemiyeti'nin kölelik aleyhinde takınmış olduğu tavra güvenmelerini ve Osmanlı Devleti'nin ise en kısa sürede bu işe bir çare bulacağını düşündüklerini belirtmektedirler. Köleliği kaldırması konusunda devlete güvenilmesinde kendilerine bulmuş oldukları sebep ise Muhacirin Komisyonu'nca

²²⁴ “Bir Nümune-i Hamiyyet”, Ğuaze, No 9, 1 Haziran Efrenci 1911, s.7

²²⁵ “Kölelik Aleyhinde 4”, Ğuaze, No 7, 18 Mayıs Efrenci 1911, s.1-2

kölelere de tahsisat ayrılması ve bunun onların iskânı ve ticari, zira'î faaliyetlerine harcanması konusunda verdiği emirdir. Buna göre kölelere bu tip bir tahsisat ayıran Osmanlı'nın ileride köleliği kaldıracağına inanılmaktadır.²²⁶ Çerkes Teâvün Cemiyeti birçok defa hükümete dilekçeler göndererek bu kötü gidişata bir son verilmesi, köleliğin acilen kaldırılması yönünde yazılar göndermiştir. Hükümetin ise bu konuda acele etmediği ve çözüme yönelik kesin adımlar atmadığı görülmektedir.²²⁷ Ancak 1909'da Kânun-i Esasi'de yapılan değişiklikler sonucunda Osmanlı Devleti'nde vatandaşların hepsinin ırk ve mezheplerine bakılmaksızın şahsî hürriyetlerine sahip ve hukuken eşit oldukları ve Osmanlı tâbiyetinde bulunan herkesin Osmanlı vatandaşı kabul edildiği görülmektedir. Aynı yıl Sultan V. Mehmet Reşad, Çerkes ve diğer kölelerin de zenciler gibi alınıp satılmalarını yasaklayan bir ferman çıkarmıştır. Fermanın mazbatasında Dâr-ül İslâm'da hürriyetin asıl olduğu ve Osmanlı topraklarında köleliğin yasaklandığı, belirtilmektedir. İradede Çerkeslerin ticaret konusu olamayacakları, alım-satımlarının zencilerde olduğu gibi yasaklandığı hükmü de yer almaktadır. 1917 tarihli Hukuk-ı Aile Kararnamesi'nin tasarısını hazırlayan komisyonun mazbatasında:

“Osmanlı Devleti 1856 Paris Barışı ile Avrupa Cemiyet-i Düveliyesine dâhil olup, işbu cemiyetin hukuk ve vezâifini kabul etmiş, bu suretle İslâm'da köleliğin yegâne sebebi olan daimi harbîlik Osmanlı Devleti için kalkmıştır. Osmanlı Devleti zenci ticaretini yasaklayacağına ve bu ticaretle uğraşanları cezalandıracağına ve esirlere âzâdname verileceğine dair anlaşmalar imzalanmıştır. Bundan başka Kanun-ı Esasi'de Osmanlıların şahsi hürriyetlere mâlik oldukları da tasdik edilmiştir. Bu nedenle Osmanlı Devleti'nde yabancı veya Osmanlı bir kölenin mevcudiyeti söz konusu değildir.”

şeklinde önemli bir açıklama yapılmasına rağmen İmparatorluğun sonuna kadar kölelik kurumunun ilgâ edilmediği gözlenmektedir.²²⁸

²²⁶ “Kölelik Aleyhinde 2”, s.6

²²⁷ “Ğuaze”, Ğuaze, No 9, 1 Haziran Efrenci 1911, s.5

²²⁸ Ğül Akyılmaz; “Osmanlı Hukukunda Köleliğin Sona Ermesi İle İlgili Düzenlemeler ve Tanzimat Fermanı'nın İlanından Sonra Kölelik Müessesesi”, **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt 9, Sayı1-2, Haziran-Aralık 2005, s.228-229

SONUÇ

Çerkeslerin Kafkasya’da başlayıp Anadolu ve dünyanın muhtelif bölgelerine dağılmaları ile sonuçlanan bu göç yolcuğu tezimize konu olmuş ve meskûn buldukları yerlerdeki bu faaliyetlerinin Osmanlı Devleti ve Türkiye’yi ideolojik, sosyal, kültürel bakımdan nasıl etkilemiştir bunları açıklamaya çalıştık. Görüldüğü üzere Çerkeslerin yapmış oldukları sadece kendi milletlerini ilgilendirmekle kalmamış Osmanlı Devleti içerisinde de birçok şeyin değişmesine sebep olmuştur. Zira Müslüman olan hiçbir millet Latin harfleri ile yazı yazmayı planlamazdan evvel Çerkesler bu amaçla çalışmalarına başlamışlardır. Anavatanları olan Kuzey Kafkasya’nın bağımsızlığı, göç ve sürgün yoluyla Osmanlı topraklarına gelmiş olan soydaşlarının dil, kültür ve milli benliklerini muhafza etmek için birçok cemiyet tesis etmişlerdir. Bu cemiyetlerin gerçekleştirmiş oldukları şeyleri bugün gerçekleştirmek imkân dâhilinde değildir. Çerkes kadınlarının diğer birçok halka nazaran ne kadar demokratik ve serbestî içinde hareket edebildiklerini kurmuş oldukları “*Çerkes Kadınları Teâvün Cemiyeti*”nden anlamak zor olamayacaktır. Bu cemiyete üye Çerkes hanımlarının gerçekleştirmek istedikleri amaçlarını entelektüel bir gaye uğruna değil, mazlum olan bir milletin fertlerinin nasıl olursa olsun düştükleri bu durumdan kurtarmaya yönelik bir içgüdünün tetiklemesi sonucu örgütlendikleri ve öksüz, yetim, maddî imkânsızlıklar yüzünden ma’dur olmuş insanları –özellikle çocukları- kurtarma gayesi ile çalıştıkları aşîkârdır. Tezimizde de açıkça görüldüğü üzere sadece ideolojik denilebilecek işlerle ilgilenmekten başka Çerkesler, aynı zamanda kendi iç problemleri olan “*Köleliğin Kaldırılması*” hususunda da çaba harcamışlardır. Çünkü bu sosyal sınıflaşmanın hem Çerkeslerde hemde Osmanlı toplumunda yaratmış olduğu çarpık düzenin farkına varmışlar ve 20. yüzyıla yakışmayan gayr-i insanî bir durum olduğunu her vesile ile dile getirmişlerdir. 19. yüzyılın son çeyreğinde başlayan dil, kültür ve tarih bilincini arttırmak amaçlı faaliyetler Cumhuriyet dönemine değin uzanmış ve kesintiye uğramadan amaçlanılan hedeflere ulaşmak için tüm yollar denenmiştir. Ğuaze ve Diyane gibi iki önemli yayın organı neşr etmişler ve bu yayınlarda Çerkeslerin her türlü sorunlarının yanında kendilerini “*Vatandaş*” olarak gördükleri Osmanlı topraklarında yaşayan diğer insanların sorunlarına eğilmişlerdir. Eğitim, sağlık, psikoloji gibi çok değişik alanlarda sorunlu olarak gördükleri mecralara yönelik yazılar yayınlamışlardır. Ancak tüm bu icraatlarına nazaran çok büyük insan kayıplarında ma’ruz kalmışlardır. Hastalık, yerli ahali ile olan anlaşmazlıklar, iklimin muhalefeti, devletin çok sayıdaki

muhiacre yetişmekte zorlanması, memurların ve mütegalibenin (fırsatçı) zor durumda olan muhacirlerin durumlarından yararlanmak istemeleri ve sâir sebepler ile birçok insan hayatını kaybetmiştir. Şüphesiz Çerkeslerin Osmanlı topraklarına gelmeyi tercih etmelerinde en büyük sebep Müslümanların Halifesinin memleketi olmasıdır. Göç edenlerin birçoğu savaşız, refah içinde yaşayabilecekleri bir toprak parçası ümidiyle buraya gelmiş ancak 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı, I.Dünya Savaşı ve nihayetinde Kurtuluş Savaşı'nda düşmana karşı bu seferde hicret ettikleri toprakları savunmuşlardır. Çerkesler arasında İttihâdçılığın yaygın olmadığı ancak fikri olarak “*Demokrasi*” ve “*Meşrutî Yönetim*” yanlısı olduklarını söylemek yanlış olmayacaktır. 1911 yılında Ğuaze gazetesinde yazılan yazılarda bunu açıkça görmekteyiz ki Hürriyet ve İ'tilaf Fırkası kurulduğunda, İttihâd ve Terakki Partisi'nin istibdâdı bitecek ümidi ile oldukça coşkulu yazılar yazıldığı şayan-ı dikkattir.

Tezi hazırlamaktaki gayemiz bugün dahi Çerkes denildiğinde kim olduğunu telakki edemediğimiz bir halkın etnik olarak bağlantılarını, tarihini ve geçmişte Osmanlı Devleti ve Türkiye için neler yaptıklarının daha iyi anlaşılmasını sağlamaktır.

KAYNAKLAR

Adiloğlu, Adilhan; “Karaçay-Malkar Türklerinin Etnik Oluşumunda Bulgar ve Sabir Hunlarının Rolü”, **Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi**, Sayı 24, Güz 2007, ss.7-30

Akay, Tolga; **Kafkasya’dan Uzunyayla Havalisine Göçler ve İskân (1859-1876)**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009

Aksoy, Elmas Zeynep; “Çerkes Teâvün Cemiyeti ve Faaliyetleri”, **Toplumsal Tarih Dergisi**, Sayı 112, Eylül 2003, ss.101

Akyılmaz, Gül; “Osmanlı Hukukunda Köleliğin Sona Ermesi İle İlgili Düzenlemeler ve Tanzimat Fermanı’nın İlanından Sonra Kölelik Müessesesi”, **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt 9, Sayı1-2, Haziran-Aralık 2005, ss.206-230

Altunpolat, Remzi; **Uluslararası Hukuk Açısından Lozan Barış Antlaşmasının Siyasal Hükümleri Işığında Türkiye’de Azınlıklar Sorunu: Tarihten Güncelliğe**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005

Armaoğlu, Fahir; **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)**, TTK Yayınları, Ankara 1997

Aslan, Cahit; “Türk-Rus-Gürcü İlişkilerinin Merkezindeki Ülke: Abhazya”, **Akademik Bakış E-Dergisi**, Sayı 16, Nisan 2009, ss.1-13

Aslan, Kıyas; **Ahıska Türkleri**, Ahıska Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği Yayını, Ankara 1995

Aydemir, İzzet; **Muhaceretteki Çerkes Aydınları**, Ankara 1991

Aydın, Mustafa; **Üç Büyük Göçün Çatışma Alanı Kafkaslar (1800-1830)**, 2.Baskı, Gökkubbe Yayınları, İstanbul 2008

Baddeley, John F.; **Rusların Kafkasya'yı İstilasası ve Şeyh Şamil**, (Çev.: Sedat Özden), Kayıhan Yayınları, İstanbul 1996

Bal, İdris; Mustafa Çufalı; **Dünden Bugüne Türk-Ermeni İlişkileri**, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2003

Bayraktar, Rasim; **Ahıska: 21. Yüzyılda İnsanlık Dramı**, İhlas Matbaacılık, İstanbul 1999

Benet, Sula; **Abhazlar: Kafkasya'nın Uzun Ömürlü İnsanları**, 2.Baskı, Kafkas Derneği Yayınları, Ankara 2002

Berje, Adolf; **Kafkasyalı Dağlı Kavimlerin Kısa Tasviri**, (Çev.: Murat Papşu), Kafkas Derneği Yay., Ankara 1999

Berkok, General İsmail; **Tarihte Kafkasya**, İstanbul Matbaası, İstanbul 1958

Berzeg, Nihat; **Çerkes Sürgünü: Gerçek, Tarihi ve Politik Nedenleriyle**, Takav Matbaacılık, Ankara 1996

Berzeg, Sefer E.; **Gurbetteki Kafkasya'dan Belgeler**, Şafak Matbaası, Ankara 1985

.....; **Kafkasya Bibliyografyası**, Chiviyazıları Yayınevi, İstanbul 2004

.....; **Kafkas Diasporasında Edebiyatçılar ve Yazarlar Sözlüğü**, Samsun 1995

.....; "Şimali Kafkas Cemiyeti Nizamnamesi Hakkında Bazı Notlar ve Şimali Kafkas Cemiyeti", **Kafkasya Gerçeği Dergisi**, Sayı 3, 1991, s.29-32

.....; "Yusuf Suat Neğuç Hakkında Bazı Notlar", **Kafkas Vakfı Bülteni**, Sayı 7, Yaz 2001, ss.10-12

Bice, Hayati; **Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1991

Boz, Erdoğan; **Çerkes Etnik Kimliğinin Yeniden İnşasında Akrabalık**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010

Butbay, Mustafa; **Kafkasya Hatıraları**, (Çev.: Ahmet Cevdet Canbulat), TTK Yayınları, Ankara 1990

Caferoğlu, Ahmet; "Kafkasya Türkleri", **Türk Kültürü Dergisi**, Sayı 38, Aralık 1965, ss.173-178

Cevdet Paşa, Ahmet; **Kırım ve Kafkas Tarihçesi**, 2.Baskı, Matbaa-i Ebû-z Ziya, Konstantiyye 1307

Çeçen, Anıl; **Çeçenistan Dosyası**, Yeni Avrasya Yayınları, Ankara 2002

Çelik, Osman; **İngiliz Belgelerinde Türkiye ve Kafkasya**, Gelişim Matbaası, Ankara 1992

Çiçek, Nazan; "Talihsiz Çerkeslere İngiliz Peksimeti: İngiliz Arşiv Belgelerinde Büyük Çerkes Göçü (Şubat 1864-Mayıs 1865)", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cil 64 Sayı 1, 2009, ss.58-88

Çirg, Ashad Y.; "Adıgelerin 19. Yüzyıl Politik Tarihinin İncelenmesi Gerekir", (Çev.: Murat Papşu), **Kafkasya Gerçeği Dergisi**, Sayı 11, Ocak 1993, ss.55-64

Demirtaş, Mehmet; "Kırım Savaşı ve 93 Harbi Sürecinde Osmanlı Memleketine Gelen Göçmenlerin Sevk ve İskânı", **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Sayı 41, 2009, ss.238

Eken, Hakan; "20. Yüzyıl Başında Çerkes STK'lar, Kültürel, Siyasal Etkinlikleri ve Ethem Bey-I", **Nart Dergisi**, Sayı 52, Kasım-Aralık 2006, ss.42-46

Ekşi, Pelin; “Türkiye’de Nogayca Çalışmalarına Genel Bir Bakış”, **TÜBAR**, Sayı 28, Güz 2010, ss.183-190

Ersoy, Hayri; Aysun Kamacı; **Çerkes Tarihi**, Tüzmamanlar Yayıncılık, 3.Baskı, İstanbul 1994

Esadze, Semen; **Çerkesya’nın Ruslar Tarafından İşgali**, (Çev.: Murat Papşu), Kafkas Derneği Yayınları, Ankara 1999

Gökçe, Cemal; **Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğunun Kafkasya Siyaseti**, Şamil Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları, İstanbul 1979

Gönüllü, Ali Rıza; “Antalya’da İskân Edilen Muhacirler (1878-1923)”, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı 26, Güz 2009, ss.293-325

Göyünç, Nejat; **Türkler ve Ermeniler**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2005

Gül, Muhittin; “Türk-Gürcü İlişkileri ve Türkiye Gürcüleri”, **Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Dergisi**, Volume 11, Sayı 1, 2009, ss.75-109

Habiçoğlu, Bedri; **Kafkasya’dan Anadolu’ya Göçler**, Nart Yayıncılık, İstanbul 1993

Henze, Paul B.; **Kafkaslarda Ateş ve Kılıç: 19. Yüzyılda Kuzey Kafkasya Dağ Köylülerinin Direnişi**, (Çev.: Akın Kösetorunu), ODTÜ Asya-Afrika Araştırmaları Yayını, Ankara 1985

İşler, Huşt Fatih; “Çerkes Teâvün Cemiyeti”, **Nart Dergisi**, Sayı 30, Mayıs-Haziran 2002, s.4-5

Кабардинско-Русский Словарь, **Гъуазе**, Государственное Издательство Иностранных И Национальных Словарей, Москва 1957, с.53

Kasumov, Ali; Hasan Kasumov; **Çerkes Soykırımı: Çerkeslerin XIX. Yüzyıl Kurtuluş Savaşı Tarihi**, Kaf-Der Yayınları, Ankara 1995

Keleş, Erdoğan; “Kırım Savaşından Sonra Gelen Muhacirlerin Menteşe Sancağına İskânı”, **Turkish Studies**, Volume 4/8, Fall 2009, ss.1166-1188

Kurat, Akdes Nimet; **Rusya Tarihi: Başlangıçtan 1917’Ye Kadar**, TTK Yayınları, Ankara 1993

Kurmel, Ömer Aytek; “1908 Çerkes Aydınları”, **Nart Dergisi**, Sayı 50, Temmuz-Ağustos 2006, ss.44-45

Longworth, John; **Kafkasya Halklarının Özgürlük Savaşı (1837-1838)**, (Çev.: Sedat Özden), Rey Yayıncılık, Kayseri 1996

Met Çünatıko, Yusuf İzzet; **Kafkasya Tarihi I**, (Çev.: Fahri Huvaj), 2.Baskı, Kafdav Yayınları, Ankara 2009

.....; **Kafkasya Tarihi II: Evrikalarım, Bulduklarım**, (Çev.: Doğan Erdinç), Kafdav Yayınları, Ankara 2009

Nalcıoğlu, Belkıs Ulusoy; “Tanzimat Dönemi Türk Gazeteciliği ve Türk Basınının İlkleri”, **Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, No 14, 2005, s.253-267

Namıtok, Aytek; **Çerkeslerin Kökeni I (Origines Des Circassiens)**, (Çev.: Aysel Çeviker), 2.Baskı, Kafdav Yayınları, Ankara 2009

Natho, Kadir; **Kafkasya’da ve Kafkasya Dışındaki Çerkesler**, (Çev.: Ömer Aytek Kurmel), Kafdav Yayınları, Ankara 2009

Özbay, Rahmi Deniz; “Osmanlı İmparatorluğunda Köle Emeğinin İstihdamı ve Mukâtebe Yöntemi”, **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı 17, 2009, ss.148-163

Nevin Ünal Özkorkut; “Basın Özgürlüğü ve Osmanlı Devleti’ndeki Görünümü”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt 51, Sayı 3, 2002, ss.66-84

Papşu, Murat; **Vatanından Uzaklara Çerkesler**, Chiviyazıları Yayınevi, İstanbul 2004

.....; “Bir Adlandırma Sorunu: Abhaz Mı Abaza Mı?”, **Nart Dergisi**, Sayı 51, Eylül-Ekim 2006, ss. 34-36

.....; “Çerkes-Adiğe Yazısının Tarihçesi”, **Nart Dergisi**, Sayı 51, Eylül-Ekim 2006, ss.25-30

Parlatır, İsmail; “Osmanlı Sosyal Hayatından Köleliğin Kaldırılışı”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, Cilt 31, Sayı 1.2, 1987, ss.417-420

Pul, Ayşe; “Kafkasya Muhacirlerinin Durumlarına Dâir Eczacı Es-Seyyid Hüseyin Efendi’nin Bir Mektubu”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt 4, Sayı 16, Kış 2011, ss.413-423

.....; “Tomarza’ya Gelen Çeçen Muhâcirlerinin İskânı Hakkında Bazı Gözlemler”, **Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi**, Cilt 1, Sayı 2, Aralık 2010, ss.149-167

Saydam, Abdullah; **Kafkasya’da Bağımsızlık Mücadeleleri ve Türkiye**, Karadeniz Teknik Üniversitesi Kafkasya ve Orta Asya Ülkeleri Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayını, Trabzon 1983

.....; **Kırım ve Kafkas Göçleri**, TTK Yayınları, Ankara 1997

Şoenü, Mehmet Fetgeri; **Çerkes Meselesi**, 2.Baskı, Bedir Yayınları, İstanbul 2007

.....; **Tüm Eserleriyle Mehmet Fetgeri Şoenü**, (Çev.: Doğan Erdinç; Metin Bozkurt), Kafdav Yayınları, Ankara 2000

Şogan, Habat; “Yaşayan Abaza Boyları ve Aksanlarıyla Günümüz Abazacası”, **Nart Dergisi**, Sayı 53, 2007, ss.16-22

Tavkul, Ufuk; “Kumuk Türkleri: Tarihleri, Sosyal Yapıları ve Dilleri Üzerine Bir İnceleme”, **Kırım Dergisi**, Cilt 8, Sayı 32, 2005, ss.29-39

Tuna, Papapha Mahinur; **Apsilya ve Tsabal**, As Yayınları, İstanbul 2001

.....; “Çerkes Kadınları Dayanışma Derneği, Diyane ve Beşiktaş Örnek Kız Okulu”, **Nart Dergisi**, Sayı 54, Mart-Nisan 2007

Tunaya, Tarık Zafer; **Türkiye’de Siyasal Partiler Cilt 2: Mütareke Dönemi 1918-1922**, Genişletilmiş Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 1999

Ünal, Muhiddin; **Uzunayla Rapor ve Belgeleri II**, Kafdav Yayınları, Ankara 2008

Yapıcı, Merve İrem; “Kafkasya’nın Sorunlu Bölgesi: Güney Osetya”, **Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi**, Cilt 2, Sayı 3, 2007, ss.71-104

Yel, Selma; Ahmet Akgündüz; “XIX. Yüzyılda Çarlık Rusya’sının Çerkesleri Sürgün Etmesi ve Uzunayla’ya Yerleştirilmeleri (1860-1865)”, **Turkish Studies**, Volume 3/4, Summer 2008, ss.949-983

ĞUAZE GAZETESİ

Ahmet Vefik, Koşigo; “Kuşha (Asetinler)”, Ğuaze, No 38, 30 Mayıs Efrenci 1912

Lahşok, A.; “Alfabe Nerede Kaldı?”, Ğuaze, No 23, 3 Teşrin-i Sani Efrenci 1911

.....; “Kölelik Hakkında: Aziziye 3 Mayıs 1327”, Ğuaze, No 9, 1 Haziran Efrenci 1911

.....; “Lisan Meselesi”, Ğuaze, No 23, 3 Teşrin-i Sani Efrenci 1911

Met İzzet; “Kafkasya Tarihi-11: Adıgey (Çerkezistan)”, Ğuaze, No 15, 17 Temmuz Efrenci 1911

.....; “Kafkasya Tarihi-18: Adıgey (Çerkezistan)”, Ğuaze, No 22, 19 Teşrin-i Evvel Efrenci 1911

.....; “Kafkasya Tarihi: Gürcistan Tarihi”, Ğuaze, No 7, 18 Mayıs Efrenci 1911

.....; “Kafkasya Tarihi: Ermenistan Tarihi”, Ğuaze, No 4, 27 Nisan Efrenci 1911

.....; “Azizim İzzet Beyefendi”, Ğuaze, No 4, 27 Nisan Efrenci 1911

Tevfik, Süleyman; “Rakka Kazası Kaymakamı Beyefendi’ye”, Ğuaze, No 4, 27 Nisan Efrenci 1911

Rıza, Şahab; “Şark-Garb”, Ğuaze, No 2, 10 Nisan Efrenci 1911

.....; “Nasıl Yapalım?”, Ğuaze, No 10, 8 Haziran Efrenci 1911

.....; “Âlim-Halûk-Kârşinâs”, Ğuaze, No 5, 4 Mayıs Efrenci 1911

.....; “Mekteblerimiz”, Ğuaze, No 6, 11 Mayıs Efrenci 1911

.....; “Mekteplerde Hıfz-ıs Sihha”, Ğuaze, No 13, 4 Temmuz Efrenci 1911

.....; “Hususi Mektuplar”, Ğuaze, No 15, 17 Temmuz Efrenci 1911

“Akvam-üs Seyr”, Ğuaze, No 7, 18 Mayıs Efrenci 1911

“At Koşusu”, Ğuaze, No 1, 2 Nisan Efrenci 1911

“Biraz Mantık”, Ğuaze, No 1, 2 Nisan Efrenci 1911

“Bir Nümune-i Hamiyyet”, Ğuaze, No 9, 1 Haziran Efrenci 1911

“Cemaledin Beyefendi”, Ğuaze, No 5, 4 Mayıs Efrenci 1911

“Cevap: Hacı Osman Efendi’ye”, Ğuaze, No 9, 1 Haziran Efrenci 1911

“Çakırcalı’nın İtlafı”, Ğuaze, No 25, 30 Teşrin-i Sani Efrenci 1911

- “Çerkes Alfabeti”, Ğuaze, No 37, 12 Mayıs Efrenci 1912
- “Çerkezistan’a Avdet”, Ğuaze, No 8, 25 Mayıs Efrenci 1911
- “Çerkes Elifbası Hakkında Çerkes Teâvün Cemiyeti’nin İlk Mukarreratı”, Ğuaze, No 12, 22 Haziran Efrenci 1911
- “Çerkes Lisanına Mahsus Elifba”, Ğuaze, No 13, 4 Temmuz Efrenci 1911
- “Çerkes Lisanına Mahsus Elifba”, Ğuaze, No 14, 6 Temmuz Efrenci 1911
- “Çerkeslerde Maarif”, Ğuaze, No 1, 2 Nisan Efrenci 1911
- “Çerkezistan’da Maarif”, Ğuaze, No 19, 8 Eylül Efrenci 1911
- “Çerkes Teâvün Cemiyeti Kuneytre Şubesi”, Ğuaze, No 13, 4 Temmuz Efrenci 1911
- “Dâhiliye Nazırı Halil Bey Hazretlerine”, Ğuaze, No 2, 10 Nisan Efrenci 1911
- “Ğuaze Gazetesi Müdüriyyet-i Âlîsine”, Ğuaze, No 3, 17 Nisan Efrenci 1911
- “Ğuaze Gazetesi Müdüriyyet-i Behiyyesine”, Ğuaze, No 3, 17 Nisan Efrenci 1911
- “Ğuaze”, Ğuaze, No 9, 1 Haziran Efrenci 1911,
- “Ğuaze”, Ğuaze, No 31, 22 Şubat Efrenci 1912
- “Hatırat-ı Tarihiyyeden: Naib”, Ğuaze, No 19, 8 Eylül Efrenci 1911
- “Hit Tevfik Talat Bey”, Ğuaze, No 37, 12 Mayıs Efrenci 1912
- “Hacemuk Hasan Fuad Paşa”, Ğuaze, No 27, 28 Kanun-i Evvel Efrenci 1911
- “Hacı Giranduk Seferi (1840)”, Ğuaze, No 8, 25 Mayıs Efrenci 1911
- “Hacı Giranduk Seferi (1840)”, Ğuaze, No 9, 1 Haziran Efrenci 1911
- “Hacı Giranduk Seferi (1840)”, Ğuaze, No 10, 8 Haziran Efrenci 1911
- “Havadis-i Dâhiliyye: Çakırcalı”, Ğuaze, No 6, 11 Mayıs Efrenci 1911

- “Hicret Mi Hezimet Mi?”, Ğuaze, No 2, 10 Nisan Efrenci 1911
- “Hicret Netâyicinden”, Ğuaze, No 12, 22 Haziran Efrenci 1911
- “Hicret ve Avdet”, Ğuaze, No 5, 4 Mayıs Efrenci 1911
- “Hicret ve Avdet”, Ğuaze, No 6, 11 Mayıs Efrenci 1911
- “Hürriyet ve İ'tilaf Fırkası: Mizac-Âsr ve İhtiyac-ı Anasır”, Ğuaze, No 25, 30 Teşrin-i Sani Efrenci 1911
- “İslah-ı Huruf”, Ğuaze, No 1, 2 Nisan Efrenci 1911
- “Kayıp”, Ğuaze, No 7, 18 Mayıs Efrenci 1911
- “Kostanigo”, Ğuaze, No 23, 3 Teşrin-i Sani Efrenci 1911
- “Kölelik Aleyhinde 1”, Ğuaze, No 1, 2 Nisan Efrenci 1911
- “Kölelik Aleyhinde 4”, Ğuaze, No 7, 18 Mayıs Efrenci 1911
- “Masuniyet-i Mesakin”, Ğuaze, No 4, 27 Nisan Efrenci 1911
- “Me'murîn-i Adliyye'nin Nazar-ı Dikkatine”, Ğuaze, No 15, 17 Temmuz Efrenci 1911
- “Memuriyyet ve Nizamsızlık”, Ğuaze, No 3, 17 Nisan Efrenci 1911
- “Mesele Neymiş”, Ğuaze, No 23, 3 Teşrin-i Sâni Efrenci 1911
- “Mesleğimiz”, Ğuaze, No 1, 2 Nisan Efrenci 1911
- “Muallim İstiyorlar”, Ğuaze, No 2, 10 Nisan Efrenci 1911
- “Mütefekkir Miyiz Müttehil Miyiz?”, Ğuaze, No 15, 17 Temmuz Efrenci 1911
- “Şeyh Şamil”, Ğuaze, No 1, 2 Nisan Efrenci 1911
- “Tebrik: Şehrah Gazetesi”, Ğuaze, No 5, 4 Mayıs Efrenci 1911
- “Terakki”, Ğuaze, No 5, 4 Mayıs Efrenci 1911

“Umman erkeslerinde”, Ğuaze, No 4, 27 Nisan Efrenci 1911

Web Siteleri

http://www.kafkas.org.tr/belgeler/belge_6.html (04.06.2011)

http://www.kafkas.org.tr/belgeler/belgeler_osdevanlas.html (14.06.2011)

http://tr.kafpedia.org/index.php?title=Hayriye_Melek_Hun%C3%A7 (18.06.2011)

EKLER

Ek 1: Ğuaze Gazetesinin İlk Sayısı

بازار ايرتسى كوناى نىش اولدور

سنة ١ - نومرو ١

مدیر مسئول :

م . م . توفیق طلعت - خط

مسلكه موافق آثاره بحیفة لیر آجیقدر
درج اولمیان اوراق اطاهه ایڈلش

آبونه :

سنه لکی ۳۰ آتی آینی ۱۸ غر وشددر

نسخه سی (۲۰) یازدهدر

ع

ع

صاحب امتیاز :

یوسف سعاد - نه غوج

محل ارامه سی :

چیریل طاشده پیرکس قلوبی

امور اداره و نجر بره ایچون مدیره
مراجعت اولدور

نسخه سی (۲۰) یازدهدر

شهریوک هفته بده نشر اولدور . سیاسی ، اقتصادی ، اجتماعی ، علمی نشر اولدور

۳	ربیع الآخر	۱۳۲۹
۲۱	مارت	۱۳۲۷
۲	نیسان افرنجی	۱۹۱۱

} بازار ايرتسى

سکلیت :

غوازه ، چرکس تاوان جمعی ، نیک رهبری و نائر افکاریدر . بوندن مقصد و مسلکدر ، بر درجه به قدر اکلاشیله . ییلورسهده توضیح مرام ایچون در درک جمیت مذکور نیک حین تشکیلده قبول نشر ایلیکی بروغرامک ایکنی ماده سنده کورسورکی وظائفی ایشاء عناصر مخلمه عثمانیه آره سنده وفاق و روابط اخوت و اتحادک حصوله چالیشورق ، معزز و مقدس وطن مشترک عثمانیزه خدمت ایتمکدر ... و منه التالیق .

بزه مساعی اجتماعیه مقدماتی

انقیاسیده یارلایان هلال عثمانی حقیقتهده برکنکه معظمه تشکیل ایدن هیئت اجتماعیه مرک ایچق برقم منوری اظهار ایدم یلمکدر . فقط عینی زمانده ، اوکنه کشمش معارفه نوز معروض اوله میان قسم مذاقینسی ده شکل هلالک دلایله اخطار ایتمکدر . شفق رنگ بر زمین ارقوا سیده یارلایان بو هلال سیرسری و متمادی اولان انقلاب بدلی ایله ، بر کون اولوبده . انظار جهان علوی بر بدر منظره سی عرض ایده چکدر .

شواصل وطن پرورانه و حیثیسترانه قلیلیر نیک الحکار پرکوشنده برورده ایتمکله برابر ، بوندن اعتراف ایتمکدر ضروریدر که ، هیئت اجتماعیه من ، بوتریکدن اقوام شمدنه سارمه نیک

Hakkı Tarık Us Koleksiyonu Sureli Yayınları

Ek 2: Ğuaze Gazetesinde Yayınlanmış Çerkes Alfabeti 1

صحفة ٦ -	غوازه	نومرو - ١٣
القائلين في البلاد البعيدة الساسمة لم يبعوا كما عملتم . . . والى بلكن واجباً فماذا هذا الهاجم على ترك الوطن وماذا هذا الغفلة الدائمة عن تسييره الخربة .	وضعت القديرة ان لا تكون وافين على اسباب هذا الحديث . . افهموا واعقلوا يا قوم لنا معاشر القانقاسيين اذا اجتمعنا في بلاد واحدة كيف ينتشر الاسلام فلو علمنا هذه الحكمة العالية لما وقع اخواننا وعشقرنا في التل والهوان الذين يد وقون الآن طعمه الوانا في بلاد الاناطول . . ان الهجرة قبل فتح مكة كانت لازمة لاجتماع المسلمين مع قلتهم في ذلك الحين ليقاتوا وموا انشركين وبتلك الهجرة صار فتح مكة اما بعد فتح مكة ففقدنا رفيع السبب وار تفتت مع الهجرة	الله في بلدة بعيدة كما لمدين كما قال الشاعر العربي اعني به خبيب بن عدى رضي الله عنه . ولست ابلى حين قبل مساعاً على اى ارض كان لله مصرعى ان هذه الحركة التي تدأ بون عليها ليست هجرة بل هي نحو لبلاد كم واعانة منكم للفخر عليها بل اعانة على الاسلام . . لو كانت هذه الحركة التي تسمونها بالهجرة موافقة للعقل ان قطعنا النظر عن حب الوطن بان كانت مقرونة بحال الإيقل عن الحالة الاولى ولم تكن سبباً لفقد الصحة والعاية والزوة التي يتوقف عليها معنى الحياة ويشتملها لفظ اللساني البشرية لقلنا لا بأس به ولكن لو تبصرتم في الامر — فضلاً عن كونكم قبل ان قدموا على هذا العمل تستكشفون احوال البلاد ومزاجها التي تريدون الانتقال اليها لتعلموا هل هي موافقة لطبعكم ام لا — [ما بعدى وار]
هل تظنون انكم وحدكم تحت تاثيره ادول الاجنبية النصرانية . . فلا افهل نستبم اهل الهند والچين والجزائر وغير هامن من البلاد الاسلامية . . اليس هو لا منكم تحت دول النصرانية . واعلموا انشدكم الله انه لم يوجد بين اهل هذه البلاد الاسلامية من استنوت عليه الغفلة منكم وقام افقة من هذه التابعين على محوجياته وماله ووطنه وشرفه واولاده احفاده وعياله باسم الهجرة الى البلاد التركية	افليس ما وقع بين حضرة ابى الداه وسلمان الفارسي من احباب رسول الله صلى الله وسلم يشفيكم من ذاء هذا الوهم وهم الهجرة . . انظر وا ماجرى بينهما : كتب ابوالدرداء الى سلمان الفارسي وهو في المدائن (هلم الى الاراض المقدسة) فاجاب (ان الااض لا تقدر احدأ وانما يقدر الانسان معه) وانتقل الى رحمة	
يجب علينا ان نرفع عن عيوننا غشاوة الوهم ولا نتخضع بلنظف الهجرة بعدما قال رسول الله صلى الله عليه وسلم (لا هجرة بعد الفتح) لان علل الهجرة واسبابها ليست موجودة منه بل ان بعد الفتح لا لزوم للهجرة ايس من العيب		

چرکس لساننه مخصوص الفبا (اصلاح ايديش حروف عربيه اوزريته مرتب)

ا - u - ü - v - (v) - w - x - y - z - z̄ - z̅ - z̆ - ż - z̈ - z̉ - z̊ - z̋ - ž - z̍ - z̎ - z̏ - z̐ - z̑ - z̒ - z̓ - z̔ - z̕ - z̖ - z̗ - z̘ - z̙ - z̚ - z̛ - z̜ - z̝ - z̞ - z̟ - z̠ - z̡ - z̢ - ẓ - z̤ - z̥ - z̦ - z̧ - z̨ - z̩ - z̪ - z̫ - z̬ - z̭ - z̮ - z̯ - z̰ - ẕ - z̲ - z̳ - z̴ - z̵ - z̶ - z̷ - z̸ - z̹ - z̺ - z̻ - z̼ - z̽ - z̾ - z̿ - ڀ - ځ - ڂ - ڃ - ڄ - څ - چ - ڇ - ڈ - ډ - ڍ - ڎ - ڏ - ڐ - ڑ - ڒ - ړ - ڔ - ڕ - ږ - ڗ - ژ - ڙ - ڠ - ڡ - ڢ - ڣ - ڤ - ڥ - ڦ - ڧ - ڧ̂ - ڧ̃ - ڧ̄ - ڧ̅ - ڧ̆ - ڧ̇ - ڧ̈ - ڧ̉ - ڧ̊ - ڧ̋ - ڧ̌ - ڧ̍ - ڧ̎ - ڧ̏ - ڧ̐ - ڧ̑ - ڧ̒ - ڧ̓ - ڧ̔ - ڧ̕ - ڧ̖ - ڧ̗ - ڧ̘ - ڧ̙ - ڧ̚ - ڧ̛ - ڧ̜ - ڧ̝ - ڧ̞ - ڧ̟ - ڧ̠ - ڧ̡ - ڧ̢ - ڧ̣ - ڧ̤ - ڧ̥ - ڧ̦ - ڧ̧ - ڧ̨ - ڧ̩ - ڧ̪ - ڧ̫ - ڧ̬ - ڧ̭ - ڧ̮ - ڧ̯ - ڧ̰ - ڧ̱ - ڧ̲ - ڧ̳ - ڧ̴ - ڧ̵ - ڧ̶ - ڧ̷ - ڧ̸ - ڧ̹ - ڧ̺ - ڧ̻ - ڧ̼ - ڧ̽ - ڧ̾ - ڧ̿ - ڱ - ڲ - ڳ - ڴ - ڵ - ڶ - ڷ - ڸ - ڹ - ں - ڻ - ڼ - ڽ - ھ - ڿ - ڿ̂ - ڿ̃ - ڿ̄ - ڿ̅ - ڿ̆ - ڿ̇ - ڿ̈ - ڿ̉ - ڿ̊ - ڿ̋ - ڿ̌ - ڿ̍ - ڿ̎ - ڿ̏ - ڿ̐ - ڿ̑ - ڿ̒ - ڿ̓ - ڿ̔ - ڿ̕ - ڿ̖ - ڿ̗ - ڿ̘ - ڿ̙ - ڿ̚ - ڿ̛ - ڿ̜ - ڿ̝ - ڿ̞ - ڿ̟ - ڿ̠ - ڿ̡ - ڿ̢ - ڿ̣ - ڿ̤ - ڿ̥ - ڿ̦ - ڿ̧ - ڿ̨ - ڿ̩ - ڿ̪ - ڿ̫ - ڿ̬ - ڿ̭ - ڿ̮ - ڿ̯ - ڿ̰ - ڿ̱ - ڿ̲ - ڿ̳ - ڿ̴ - ڿ̵ - ڿ̶ - ڿ̷ - ڿ̸ - ڿ̹ - ڿ̺ - ڿ̻ - ڿ̼ - ڿ̽ - ڿ̾ - ڿ̿ - ڿ̿̂ - ڿ̿̃ - ڿ̿̄ - ڿ̿̅ - ڿ̿̆ - ڿ̿̇ - ڿ̿̈ - ڿ̿̉ - ڿ̿̊ - ڿ̿̋ - ڿ̿̌ - ڿ̿̍ - ڿ̿̎ - ڿ̿̏ - ڿ̿̐ - ڿ̿̑ - ڿ̿̒ - ڿ̿̓ - ڿ̿̔ - ڿ̿̕ - ڿ̖̿ - ڿ̗̿ - ڿ̘̿ - ڿ̙̿ - ڿ̿̚ - ڿ̛̿ - ڿ̜̿ - ڿ̝̿ - ڿ̞̿ - ڿ̟̿ - ڿ̠̿ - ڿ̡̿ - ڿ̢̿ - ڿ̣̿ - ڿ̤̿ - ڿ̥̿ - ڿ̦̿ - ڿ̧̿ - ڿ̨̿ - ڿ̩̿ - ڿ̪̿ - ڿ̫̿ - ڿ̬̿ - ڿ̭̿ - ڿ̮̿ - ڿ̯̿ - ڿ̰̿ - ڿ̱̿ - ڿ̲̿ - ڿ̳̿ - ڿ̴̿ - ڿ̵̿ - ڿ̶̿ - ڿ̷̿ - ڿ̸̿ - ڿ̹̿ - ڿ̺̿ - ڿ̻̿ - ڿ̼̿ - ڿ̿̽ - ڿ̿̾ - ڿ̿̿

ايضاحات

(١) بالاده درج ايدلان ايلك ٤٢ حرف آديغه يعنى چرکس شيوه لرئنه مستعمل حروف اصليه اولوب ٤٣ : ٤٧ ، نومرولى خرفلر يالكتر عربى کلامده مستعمل حرفلر در . صوکل ١١ حرف حروف املا در . حروف اصليه ميانده (١١) نومرولى الف حرف لسا حروف املا در ايسه ده لسانک اصوات مرسمه سنه الفبا ديمکده اولسنه بناء آديغه يعنى چرکس الفبا سنکده بدائنه وضع ايدلش وآ بريجه حروف املا ميانده ده مکرراً ذکر اولنش اولديني کي ٤١ نومرولى (١) حرفک کسره قيله مقامنده استعمالى مناسب کورلش وبوسيله آ بريجه حروف املا ميانده ده ادخال اولنشد .

بو حالده چرکس الفباى حقيقتده ٤١ حروف اصليه سن و ١١ حروف املا در مرکب اولوب (١) حرفى هر ايکي جنس حروف قائدهه مستعمل اولسنه بناء مجموعى (٥٢) به بدل (٥١) شکل ايله ارايه ايدلش ويش عدد حروف مذيله عربيه سن ٥٣ ، حرفک ده عربى کلامده ٥٣ و چرکس کلامده ٥٤ ده تلفظ ايدلک اوزره مشترکاً استعمالى مناسب کورلشدر . شوصورله ٥٧ صدا جماً ٥٥ ، شکل ايله افاده ايدلکده بولنشد .

(٢) بالادهکي حروفک صورت تلفظلى و لسان عثمانى و عربيهکي مقابللى آييدهکي جدولده مفصلاً ارايه ايدلش ومنحصراً چرکس لساننه مخصوص اصوات مرسمه ک محل استعماللى بررکله ايله شرح وايضاح قلنشد .

صريف چرکس لساننه مخصوص حروفک صورت	صريف چرکس لساننه مخصوص حروفک صورت	صريف چرکس لساننه مخصوص حروفک صورت	صريف چرکس لساننه مخصوص حروفک صورت
١	١	١	١
٢	٢	٢	٢
٣	٣	٣	٣
٤	٤	٤	٤
٥	٥	٥	٥
٦	٦	٦	٦
٧	٧	٧	٧
٨	٨	٨	٨

Ek 3: Ğuaze Gazetesinde Yayınlanmış Çerkes Alfabeti 2

نومرو - ۱۳		غوازه		صحفه - ۷	
۱۷	ت	۳۹	و	صرف چرکس لسانته مخصوص حروفک	صرف چرکس لسانته مخصوص حروفک
۱۸	ز	۴۰	شدهلى واد (و)	صورت تلفظى کوستر چرکس کلهرى	صورت تلفظى کوستر چرکس کلهرى
۱۹	س	۴۱	ی		
۲۰	ش	۴۲	۰		
۲۱	س	۴۳	ث		
۲۲	ش (مه) اوتوتیر	۴۴	ذ	۱۵ نجى حرنك مکریدر	حروف عربیه
۲۳	ط	۴۵	ض		
۲۴	ظ	۴۶	ع		
۲۵	غ	۴۷	ح		
۲۶	خفیف غ اوتوتیر	۴۸	ا (a)		
۲۷	ف	۴۹	آ (ä)		
۲۸	قه اوتوتیر	۵۰	اوستون (e)		
۲۹	ق	۵۱	ه (é)		
۳۰	قاین ق اوتوتیر	۵۲	کسره خننه		
۳۱	ک عربی	۵۳	کسره قننه		
۳۲	ک فارسی	۵۴	و (o)		
۳۳	ک (که) اوتوتیر	۵۵	ou		
۳۴	ل	۵۶	ouh	(ix) سرک صداسی (oi) کی اوتوتیر. (ajly) رهبر	
۳۵	ل (لی) اوتوتیر	۵۷	ouh		
۳۶	خفیف یاشا اوتوتیر	۵۸	ouh	کهک هدایت ووسنترده (ii) کی وچرکس کلهرک نهایتده ایسه قبل جزم علامتی کی اوتوتیر	
۳۷	م				
۳۸	ن				

بالدهکی حروفندن : ۱۱ - ۱۲ - ۱۳ - ۱۴ - ۱۵ - ۱۶ - ۱۷ - ۱۸ - ۱۹ - ۲۰ - ۲۱ - ۲۲ - ۲۳ - ۲۴ - ۲۵ - ۲۶ - ۲۷ - ۲۸ - ۲۹ - ۳۰ - ۳۱ - ۳۲ - ۳۳ - ۳۴ - ۳۵ - ۳۶ - ۳۷ - ۳۸

حرفک عربیه کی جمعا (۱۵) حرف منحصرا چرکس لسانته مخصوص درلر. بونلردن یخ شمالی چرکستان (یعنی قفقاسیهده قولان وقرهدهکنر حوضهسنده آکین ایزاخ، شاپسینگ، اوبیخ، الخ) شیوهلرنده موجود اولوب قیباطای شیوهسنده یوقدر. نوکا مقابل قه یالکنز قیباطای شیوهسنه مخصوص در.

(منحصرا چرکجهیه مخصوص حروفک صورت تلفظی آنجیق بر چرکسدن نلم اوله بیلیر)

۳ - صورت املا و تخمین

بالدهکی جدولده ارا، ایبلان اشکال طبع ویا طبعه حروفاته مخصوص اولوب برسالهکنک جن طبعنده گلساتک مرکب اولدقاری حروف منفصلا ورکلهه عاند حروف بزبرنه قریب اولهرق کافی السابق صاغدن صوله قرائت اونق اوزره ترتیب و طبع ایذیلیر. (معماقیه ایستیانلر صولدن صاغده ترتیب واستعمال ایله بیلیر) گلت اراسنده حروفات بزبرنه قارشیمهجن زیکنظرده برکله نک حرفلری دیگر کله نک کیلریدن سرعت و سهولتله تقریق اولسهجن ورتده مناسب آرافلار ترک اولور.

کرک طبعده کرکسه یازیده جلهلرک واسم خاسلرک بدایتدهکی حروف ده بئوک شکله اولهرق ترتیب و تخمین اوله یقندر.

۱۱ عدد حروف املا قبول ایذیل اولغله یالکاش قرائتله واکلایشلره میدان ویرماتک اوزره جله سنک تمامیه محللرنده استیمالی ایجاب ایذر.

اشیواشکال حروف تدقیق اولدقده جله سنک الیوم مستعمل اولان مقابل حروف عربیه نک اکثریتله کرک یازیده کرکسه طبعده بیکارجه مشکلاته ویا کشفلاره باعث اولدقه اولان قننلرندن بالتجرید برشکل بسیط و انتظامه وضعیه حصوله کلش اولدقاری اکلایشیلیر.

اشیواشکالک ترتیب وقبولنه سائق اولان فکر ادعا: حروف عربیه اشکالک لاتین حروفک ارساقنی حائر اولهجن صورتده اصلاحی ولاتین حروفیه کرک طبعده کرکسه یازیده تأمین اولان قواننک بواسطه ایذیل حره فلهده تأمین امکانک موجودینی اثبات اتمک در

یازی حروفاته کلنجه هر بر حرفک شکل اصلیسنه موافق اولق اوزره کرک صاغدن کرکسه صرلن صاغه یازیه بیهجه یازی اشکالی ده ترتیب ایذیلندر. اشیواشکال ایله برکله نک حروفاتی کاملا برسه متصل اولهرق، یخرف کهک هدایت ویا وسط ویا نهایت. ارسون دانما عینی برشکل ثانی محافظه ایذیل یازی یازیه

بیهجهکر. معماقیه بدایتلرده کلنک حرفلی بزبرنه وصل اولقیهرق منفصلا فقط یکدیگرلرته یازیده جله قریب اولهرق یازیلوب یازی اشکالیله انیسیت بیداسی مناسیدر. یازی ایچون سیرری اوچلی خلیک قلم (جلیک اوچ) استعمال اولقیلیر. بوجالده یازی برشکل لطیف کسب ایذر. اشکال ده قیولای وصل و تقریق اوله بیلیر.

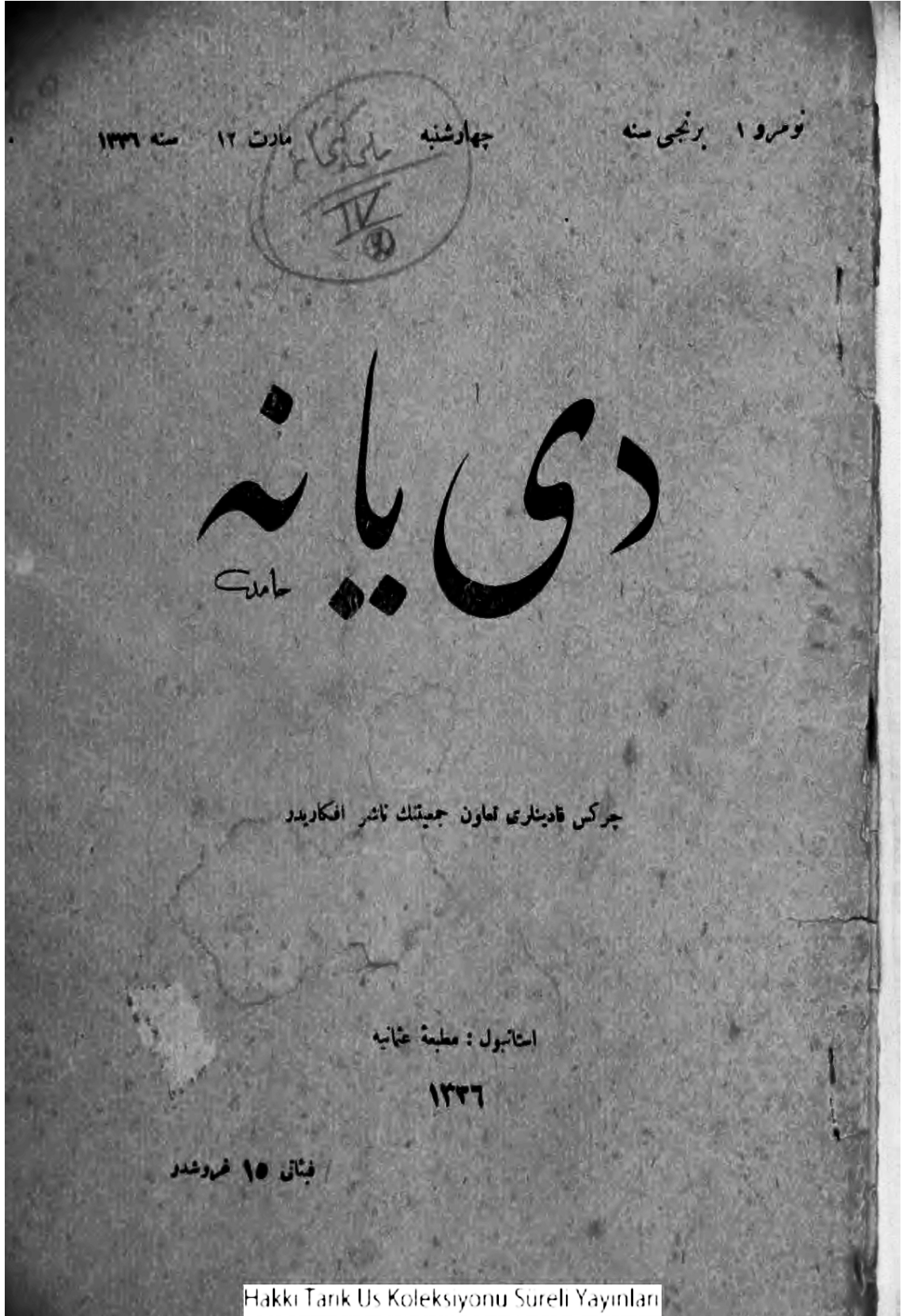
(یازی اشکالی آیریمجه ترتیب ایذیلان الصیا کتابلرنده درج ایذیلهجهکر غزیه مزیده درجی مقرر در.)

اشیو طبع وزی اشکالی ترتیب ایذیلان صاهرشکی اساسا لساز غنایده من تقدیم مستعمل اولان مختلف النوع یازی ویا سمه حرف اشکالندن عینا انتخاب وقبول ایتش و آنجیق حروفاته قننلری قننلری ایچون برتاج داه سندن مناسب تصحیحات اجرا اشکله اکتفا ایذیلندر. اشیواشکال ایله حروف عربیه اشکالک قابل اصلاح اولدنی ادعای تمام اثبات اولقیلیر

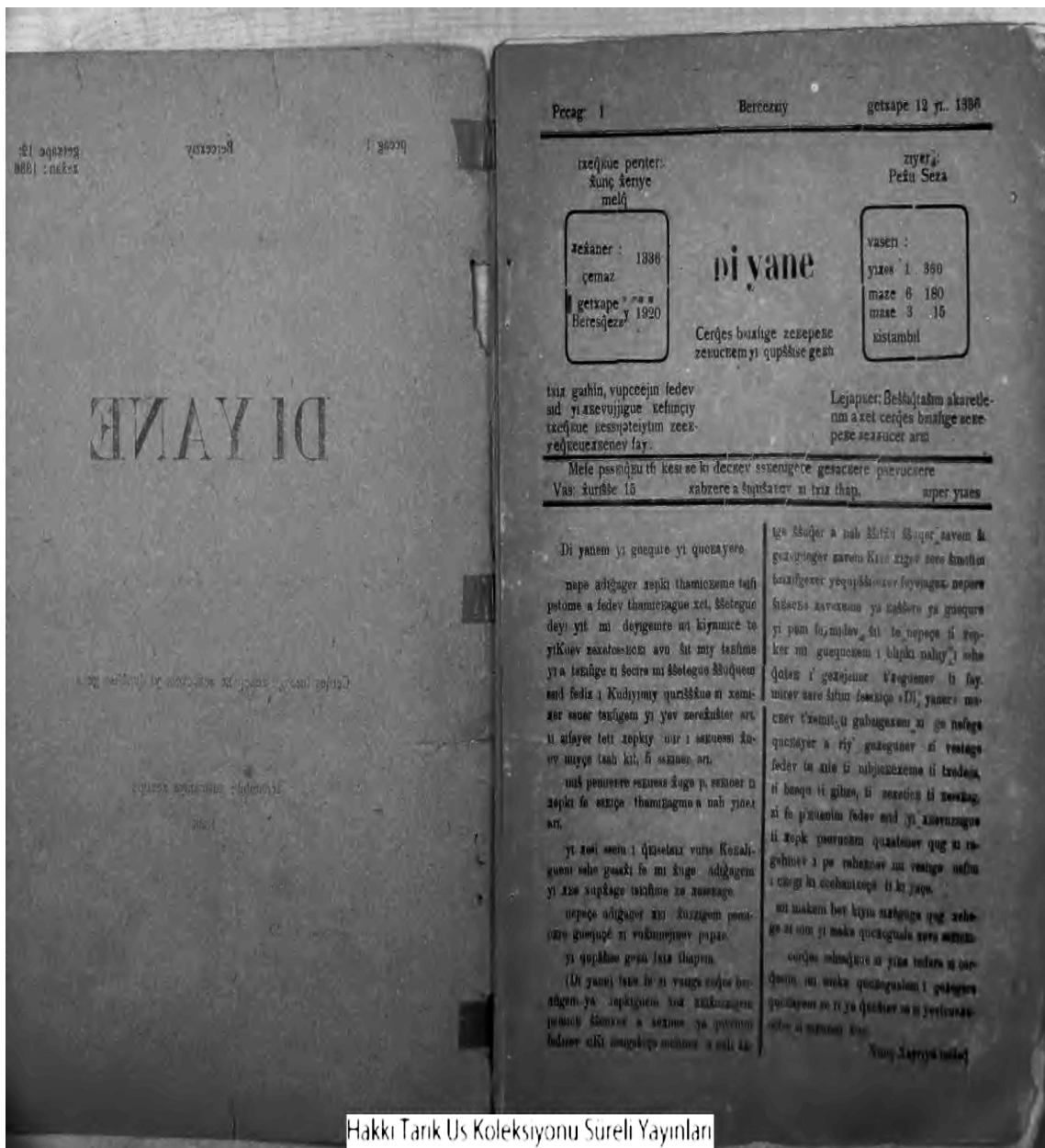
Ek 4: Hacı Giranduk Berzeg (Ğuaze Gazetesinden)

Ek 5: Diyanet Dergisi (Türkçe Yüzü)

Ek 6: Diyaner Dergisi (Çerkesce Yüzü)

Hakkı Tank Us Koleksiyonu Sureli Yayınları

Ek 7: Diyane Dergisindeki Çerkesce Makaleleri Okuyabilmek için Oluşturulmuş Alfabe Cetveli

چرکجه قسقی اولوق ارزو ایندین مشهریلرله بیوت اولوق اوزره بروجانی جدول نویب اولوقشد.				دبانه		نومبر ۱		نمبه ۱۲	
				اعلامات					
چرکجه حرفلر	چرکجه مشاری	چرکجه حرفلر	چرکجه مشاری	چرکجه حرفلر	چرکجه مشاری	چرکجه حرفلر	چرکجه مشاری	چرکجه حرفلر	چرکجه مشاری
E	ا	l	ا	E	ا	ss	س	ss	س
b	ب	x	چوق	b	ب	xx	ط	xx	ط
p	پ	m	مرون	p	پ	w	و	w	و
t	ت	n	ن	t	ت	ss	ت	ss	ت
c	ت	r	ر	c	ت	ll	ل	ll	ل
ç	ت	y	ی	ç	ت	cc	ت	cc	ت
h	ت	H	ه	h	ت	tre	ت	tre	ت
x	ت	a	ا	x	ت	tsue	ت	tsue	ت
d	ت	e	ا	d	ت	dæ	ت	dæ	ت
r	ت	i	ا	r	ت	præ	ت	præ	ت
z	ت	o	ا	z	ت	qæ	ت	qæ	ت
j	ت	u	ا	j	ت	cpe	ت	cpe	ت
s	ت	ü	ا	s	ت	æi	ت	æi	ت
ş	ت	ö	ا	ş	ت	ssæ	ت	ssæ	ت
g	ت			g	ت				
k	ت			k	ت				
q	ت			q	ت				
ç	ت			ç	ت				

مجموعه ملک ملی و اجتهادینه معارف اولوق
شرطیه قسقی مشهریلرله کوندرجهک هر نوع
تورکجه و چرکجه، ممالاته، دابه، تک صفهاری
آچققدر، تورکجه حروفاته ایزده حق چرکجه اول
حروفاته تبدیل اولوقه حقدر.

چرکس رزغابیهسی

چرکس لاهناری ناولن جمیتک تحت نظارتده
کنده ایمان ترغابده ششال وقت اهویتکه مودابه
موافق هر دول فوستوم آبیور، قاتازی البسار،
ایلمه و عربانی جابیر طاقی چرکس قاین و ارکنک
مراجعت ایدمیلیر.

فوات مکنه مراجعت ایدمیلیر.

چرکجه و بیاتو دسی اقی و چرکجه کتابلیری
تاریک ایتک ایستین نوات چرکس نیز نمونه مکتبه
مراجعت ایدمیلیر.

بکوه نعلی سید

mer - yarabum

ÖZGEÇMİŞ

Fatih Gide, Kayseri’de 1987 yılında doğmuştur. İlk, orta ve lise öğrenimini yine Kayseri’de tamamlamıştır. İlkokulu Gazioğlu İlköğretim Okulu’nda, ortaokulu Cevdet Sunay İlköğretim Okulu’nda, liseyi ise Argıncık Lisesi’nde tamamlamıştır. 2004 yılında Afyon Kocatepe Üniversitesi Tarih Bölümünü kazanarak üniversite öğrenimine burada başlamışsa da 2006 yılında Erciyes Üniversitesi Tarih Bölümüne yatay geçiş yaparak Lisans öğrenimini burada tamamlamıştır. Şuanda Nevşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalında öğrenimine devam etmektedir.

Fatih GİDE